

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Českého jazyka a literatury

Studijní program: Učitelství pro 2. stupeň základní školy

Studijní obor Český jazyk – Německý jazyk

**VYUŽITÍ PROSTŘEDKŮ SIGNÁLNÍ
GRAMATIKY V UČEBNÍCÍCH ČEŠTINY JAKO
CIZÍHO JAZYKA**

**APPLICATION OF THE MEANS OF SIGNAL
GRAMMAR IN THE TEXTBOOKS OF CZECH
AS A FOREIGN LANGUAGE**

Diplomová práce: 09-FP-KČL-D-05

Autor:

Věra HLADÍKOVÁ

Podpis:

.....

Vedoucí práce: Mgr. Svatava Škodová, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
108	0	39	0	74	1

V Liberci dne:

Čestné prohlášení

Název práce: Využití prostředků signální gramatiky v učebnicích češtiny jako cizího jazyka
Jméno a příjmení autora: Věra Hladíková
Osobní číslo: P06100081

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 21. 04. 2011

Věra Hladíková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat paní Mgr. Škodové, Ph.D. za vstřícný přístup při vedení diplomové práce a za cenné rady k její podobě. Poděkování také patří paní PaedDr. Kamile Podrápské, Ph.D. za odborné připomínky, pomoc a trpělivost.

Anotace

V diplomové práci jsou popsány způsoby využití prostředků signální gramatiky ve vybraných učebnicích češtiny jako cizího jazyka. Analyzované prostředky jsou porovnány s prostředky využívanými v učebnicích němčiny jako cizího jazyka, protože ty již mají dlouholetou tradici.

V teoretické části je definována signální gramatika včetně popisu jednotlivých typů prostředků využívaných při prezentaci gramatických pravidel. Praktická část je zaměřena na analýzy gramatického textu v učebnicích češtiny jako cizího jazyka a němčiny jako cizího jazyka. Důraz je kladen na představení aplikovaných prostředků SG. Součástí praktické části jsou i pracovní listy, které navrhuji možný způsob vizuálního ztvárnění gramatických pravidel pro výuku češtiny jako cizího jazyka.

Klíčová slova: signální gramatika, prostředky signální gramatiky, gramatické pravidlo, pracovní list, analýza učebnic

Annotation

The diploma thesis describes different types of usage of the means of signal grammar in selected textbooks of Czech as a foreign language. The analyzed means are compared with the means used in textbooks of German as a foreign language because these already have the longstanding tradition.

The theoretical part defines the signal grammar and includes the description of separate types of means used when presenting the grammar rules. The practical part is focused on the analyses of a grammatical text in the textbooks of Czech as a foreign language and German as a foreign language. The emphasis is put on the introduction of the applied means of SG. Another component of the practical part are the worksheets which suggest the possible means of the visual rendition of grammatical rules for teaching Czech as a foreign language.

Key words: signal grammar, the means of signal grammar, grammar rule, worksheet, analysis of a textbook

Obsah

Seznam použitých zkratk	10
1. Úvod.....	11
1.1 Cíl diplomové práce.....	12
I. Teoretická část.....	14
2. Obecně k pojmu gramatika	14
2.1 Gramatika typu A, B, C	14
2. 2 Gramatika pedagogická vs. vědecká.....	15
3. Názorné vyučování	18
3.1 Jan Amos Komenský a názornost ve vyučování	18
3.2 Grafické prostředky k využití názornosti.....	20
4. Gramatické pravidlo ve výuce cizích jazyků	22
4. 1 Jazyk gramatického pravidla	23
4. 2 Způsob prezentace gramatického pravidla	23
5. Vymezení pojmu signální gramatiky	26
5.1 Psychologické pozadí signální gramatiky.....	28
5.2 Typologie vizuálních prostředků dle Funk/König.....	30
5. 2. 1 Tiskové grafické prostředky	31
5. 2. 2 Abstraktní symboly.....	32
5. 2. 3 Vizuální metafory/konkrétní symboly	33
5. 2. 4 Dynamické symboly	35
5. 3 Nedostatky signální gramatiky	36
6. Ztvárnění gramatiky v učebních souborech.....	42
6. 1 Typy učebních souborů podle postavení gramatického textu.....	43
6. 2 Propojenost gramatiky a lexika.....	44
6. 3 Sémantizace jako pomocný prvek signální gramatiky	45
II. Praktická část	47
1. Odůvodnění výběru učebních souborů	47
1. 1 Vybrané učební soubory	48
1. 2 Stanovení hypotéz práce	49
1. 3 Analýzy učebnic češtiny jako cizího jazyka	49
1. 3. 1 Easy Czech Elementary	50
1. 3. 1. 1 Tiskové grafické prostředky	50

1. 3. 1. 2 Situativně zakotvené symboly	52
1. 2. 1. 3 Sémantizace jako pomocný prvek SG	53
1. 3. 1. 4 Verbální signály	55
1. 3. 1. 5 Shrnutí.....	56
1. 3. 2 Tschechisch Schritt für Schritt.....	56
1. 3. 2. 1 Tiskové grafické prostředky	57
1. 3. 2. 2 Verbální signály	60
1. 3. 2. 3 Vizuální metaforý	61
1. 3. 2. 4 Shrnutí.....	62
1. 3. 3 Čeština pro malé cizince	62
1. 3. 3. 1 Tiskové grafické prostředky	62
1. 3. 3. 2 Shrnutí.....	65
1. 3. 4 Tschechisch anders – Čeština jinak	65
1. 3. 4. 1 Tiskové grafické prostředky	65
1. 3. 4. 2 Vizuální metaforý	65
1. 3. 4. 3 Shrnutí.....	66
1. 3. 5 Ostatní učebnice češtiny jako cizího jazyka	66
1. 4 Analýzy učebnic němčiny jako cizího jazyka.....	68
1. 4. 1 Heute haben wir Deutsch.....	68
1. 4. 1. 1 Tiskové grafické prostředky	68
1. 4. 1. 2 Vizuální metaforý - facilitátor	70
1. 4. 1. 2 Shrnutí.....	71
1. 4. 2 Deutsch Aktiv Neu.....	72
1. 4. 2. 1 Vizuální metaforý	73
1. 4. 2. 2 Facilitátor	74
1. 4. 2. 3 Situativně zakotvené symboly	75
1. 4. 2. 4 Tiskové grafické prostředky	76
1. 4. 2. 5 Abstraktní symboly.....	77
1. 4. 2. 6 Shrnutí.....	77
1. 5 Komparace učebnic.....	79
2. Úvod k pracovním listům	83
Pracovní list č. 1 a.....	84
Pracovní list č. 1 b.....	85
Pracovní list č. 2 a.....	86

Pracovní list č. 2 b.....	87
Pracovní list č. 3 a.....	89
Pracovní list č. 3 b.....	90
Pracovní list č. 4 a.....	92
Pracovní list č. 4 b.....	93
Pracovní list č. 5 a.....	94
Pracovní list č. 5 b.....	95
Pracovní list č. 6 a.....	96
Pracovní list č. 6 b.....	97
Pracovní list č. 7 a.....	98
Pracovní list č. 7 b.....	99
3. Závěr	100
4. Použitá literatura	102
4. 1 Primární literatura	102
4. 2 Seznam časopiseckých článků	104
4. 3 Seznam učebnic	105
4. 4 Seznam internetových zdrojů.....	106
4. 5 Seznam obrázků	107
4. 6 Seznam příloh	108
Příloha č. 1	109

Seznam použitých zkratk

CJC... čeština jazyk cizí

ECE... Easy Czech Elementary

MS...modální sloveso

např. ... například

NJC... němčina jazyk cizí

překl. ... překlad

SERR... Společný evropský referenční rámec pro jazyky

S... subjekt

SG... signální gramatika

SP... sloveso plnovýznamové

TSfS... Tschechisch Schritt für Schritt

U...učitel

uč... učebnice

Ž... žák

V. H. ... Věra Hladíková

1. Úvod

„Kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem.“

Tento výrok nás provází již řadu let a každý si jistě dobře uvědomuje, jak je pravdivý. V dnešní době, kdy na žebříčku oblíbenosti jazyků stojí na vrcholu angličtina doprovázená francouzštinou, španělštinou, němčinou a v neposlední řadě také ruštinou, nám přichází na mysl otázka, kdy se také čeština dočká svého obdivu, uznání a zájmu ze strany cizinců, jak tomu je u výše zmiňovaných jazyků.

Prvním takovým předstupněm, který značí, že o češtinu jako cizí jazyk je proječován zájem, svědčí výuka češtiny v některých školách v pohraničním Sasku a Bavorsku. Tamější německé obyvatelstvo si stále více uvědomuje, jak je důležité hovořit nejen anglicky, ale také ovládat jazyk svých sousedů, který umožňuje nejen lepší komunikaci, ale také překonávání vzájemných předsudků, pramenících z dávných i nedávných konfliktů a z oboustranné neznalosti a nepochopení. Je tedy velmi důležité, aby byla tato hranice zdolána a čeština jako cizí jazyk mohla být ve větší míře vyučována nejen v Čechách, ale i v zahraničí.

O češtinu jako cizí jazyk je však především proječován zájem na území České republiky, protože zde žije mnoho občanů jiné národnosti, kteří si potřebují osvojit alespoň základy jazyka, které budou potřebovat v každodenním styku s rodilými mluvčími. Důvody, jež vedou cizince k tomu, aby se naučili mluvit česky, jsou rozmanité. Někteří potřebují zvládnout češtinu na základní úrovni¹, aby byli schopni se porozumět v běžných situacích, jiní si ji chtějí osvojit na obdobné úrovni jako svůj mateřský jazyk, protože to vyžaduje jejich zaměstnání či studium. Neopomenutelné je také vzdělávání malých cizinců, jejichž rodiče se rozhodli natrvalo zůstat v České republice. Vzhledem k faktu, že oni sami nejsou schopni své děti vyučovat, je nutné, aby učitelé vyučující češtinu jako cizí jazyk věnovali pozornost přípravě svých učebních materiálů a aby existovaly takové učebnice, které budou akceptovat metodické postupy umožňující žákům² lépe pochopit gramatické učivo.

¹ Dle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky se úrovně osvojení jazyka dělí do 6 kategorií, označených A1, A2, B1, B2, C1, C2.

² Zavedeme pojem žák pro všechny osoby učící se cizí jazyk v institucích pro tyto účely zřízených, či pro samouky bez ohledu na jejich věkové zvláštnosti.

Mnoho zahraničních mluvčích, kteří se rozhodli osvojit si češtinu, ví nebo zakrátko při samotné výuce pozná, že je typická svou rozmanitostí flexe, což může působit dojmem, že gramatická struktura jazyka je příliš obtížná a „nenaučitelná“. Tato obava může být částečně vyvrácena, pokud budou učební soubory češtiny jako cizího jazyka využívat při prezentaci mluvnického učiva vhodné metody. Doposud aplikované tabelární přehledy, drilová cvičení či slovně vyjádřená a terminologicky přesycená gramatická pravidla jsou v moderních učebnicích redukována a nahrazována prostředky signální gramatiky, které mohou výrazně usnadnit proces učení.

1.1 Cíl diplomové práce

Cílem diplomové práce je představit tzv. signální gramatiku, která se etablovala v německy mluvících zemích na základě požadavku o propojení uvědomělého a neuvědomělého přístupu v práci s gramatickým učivem. Zaměříme se především na podstatu a principy této koncepce. Změnila způsob prezentace do té doby užívaných verbálně ztvárněných gramatických pravidel.

V úvodu nastíníme různé typy gramatiky, z nichž nejdůležitější roli sehrála právě gramatika pedagogická, která byla výchozím bodem pro signální gramatiku. Zmíníme také principy názornosti, jež sahají do období života Jana Amose Komenského a jež se uplatňují dodnes. Zaměříme se také na obecnou typologii grafických prostředků využívaných v učebních souborech. V další kapitole se budeme věnovat gramatickému pravidlu a možným způsobům jeho prezentace v učebnicích cizích jazyků.

V páté kapitole, která je pro tuto práci stěžejní, definujeme tzv. signální gramatiku. Zaměříme se na klasifikaci jednotlivých typů prostředků. Blíže je popíšeme a jejich způsob prezentace demonstrujeme na ukázkách z vybraných učebnic němčiny jako cizího jazyka a češtiny jako cizího jazyka. Dále se pokusíme vyzdvihnout přínos zařazení prostředků v učebních souborech. Neopomeneme ale zdůraznit i nedostatky této koncepce a případná rizika, jež by mohla vzniknout při použití daných typů prostředků.

V další kapitole se budeme zabývat ztvárněním gramatického učiva a jeho zařazením do koncepce učebnic. Protože je lexikální a gramatický plán jazyka úzce propojen,

poukážeme na další typy prostředků signální gramatiky, které je možné zařadit do obecné typologie z důvodu těsného sepětí gramatického a lexikálního plánu jazyka.

V praktické části budeme analyzovat použité prostředky SG ve vybraných učebních souborech češtiny jako cizího jazyka a němčiny jako cizího jazyka a následně provedeme jejich komparaci. Analyzované prostředky popíšeme a doložíme na ukázkách. Pro přehlednost shrneme konkrétní prostředky užívané v učebnicích CJC v tabulce a číselně vyjádříme, jak často se vyskytují. Poukážeme na případnou absenci některých typů a v pracovních listech, které jsou součástí praktické části, se pokusíme vizuálně ztvárnit některá gramatická pravidla.

I. Teoretická část

2. Obecně k pojmu gramatika

Již samotné pojmenování signální gramatika naznačuje, že se jedná o určitý typ gramatiky, který je specifický užíváním „signálů“. Tyto „signály“ mají různou formu a jsou aplikovány především v učebních souborech cizích jazyků. Abychom mohli blíže specifikovat podstatu této koncepce, je nutné vysvětlit, co se vlastně pod pojmem signální gramatika rozumí. V odborné literatuře je na gramatiku nazíráno z několika odlišných hledisek, proto dochází k tomu, že má tento pojem více sémantických rovin. Z pohledu lingvistického označujeme gramatiku jako „*jazykovědnou disciplínu, která se zabývá studiem struktury slova a struktury věty*“³, tedy morfologií a syntaxí. František Čermák popisuje gramatiku (mluvnici) jako „*organizovaný úhrn pravidel jazykového systému chápaný jako principy tvorby a organizace vět, promluv, textů, a tedy komplexních jednotek jazyka a jejich skládání z jednotek elementárních (tj. často bez výčtu většiny jednotek systému)*“⁴. Oproti tomu lingvodidaktika pracuje s termíny gramatika pedagogická a vědecká. Rozdílnost chápání pojmu je dána tím, jakým způsobem je žákům jazykový systém pravidel prezentován.

2.1 Gramatika typu A, B, C

S různými sémantickými rovinami pojmu se setkáváme u germanisty Gerharda Helbiga, který uvádí, že gramatika má tři odlišné významy, které označíme A, B a C. Gramatiku A definuje Helbig jako „*das komplette Regelsystem einer Sprache, unabhängig von dessen Benennung oder Beschreibung durch die Sprachwissenschaft*“⁵, (překl. V. H. kompletní systém pravidel určitého jazyka, který existuje bez vědeckého lingvistického popisu). Pod termínem gramatika B rozumí Helbig jazykovědný popis systému mluvnických pravidel (z německého die Beschreibung des Regelsystems). Jde o model, který může být užíván v učebnicích cizích jazyků, ale taktéž i v odborné příručce mateřského jazyka. V neposlední řadě vysvětluje gramatiku C, kterou si žák osvojuje buď systematicky v průběhu jazykového vyučování, nebo nesystematicky při absenci výuky,

³ HENDRICH, J. et.al. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988. s. 143

⁴ ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum, 2001. s. 118

⁵ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 12

například ve styku s cizím jazykem v zahraničí. Tento „typ“ označuje jako „gramatiku v hlavě“, která je závislá na každém jedinci.

2. 2 Gramatika pedagogická vs. vědecká

Vraťme se ke gramatice typu B, který Helbig dále detailněji člení. Mluví o gramatice pedagogické a vědecké. Při této segmentaci je brán zřetel na to, k jakému účelu popis gramatických struktur slouží. V prvním případě se jedná o zprostředkování gramatických pravidel těm, kteří se učí cizí jazyk. Hrdlička ji charakterizuje jako „*lingvistickou gramatiku uzpůsobenou didaktickým potřebám*.“⁶ Mluvnické učivo je do jisté míry omezeno jak po stránce rozsahové, tak i obsahové. Látka je strukturována do menších celků, které nejsou z hlediska systémového pojetí jazyka kompletní. Typickým rysem pedagogické⁷ gramatiky je její specifická prezentace a omezené množství gramatických jevů, jež jsou vybírány tak, aby byly využitelné v běžných komunikačních situacích.

Hrdlička⁸ také upozorňuje na součásti pedagogické gramatiky, kterými se podrobněji zabývají někteří další teoretikové. Jedná se o

1. způsob, jakým prezentuje vyučující gramatiku v hodině cizího jazyka,
2. způsob ztvárnění mluvnického učiva v učebnicích, pracovních listech atd.,
3. zpracování gramatiky v mluvnických příručkách, kdy nelze striktně určit, zda se jedná o gramatiku pedagogickou či lingvistickou.

V naší práci se budeme věnovat právě jen druhému typu, způsobu ztvárnění gramatiky v učebních souborech češtiny, ale i němčiny jako cizího jazyka.

V opozici ke gramatice pedagogické stojí gramatika vědecká⁹, která převážně slouží jazykovědným účelům. Jde o popis celého gramatického systému daného jazyka, který je velmi detailní. Obsahuje proto množství lingvistických termínů, jež jsou důležitým prostředkem sloužícím k vědeckému popisu jazyka. Na rozdíl od pedagogické gramatiky se věnuje také veškerým výjimkám a nepravidelnostem jazyka. Hrdlička uvádí,

⁶ HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 31

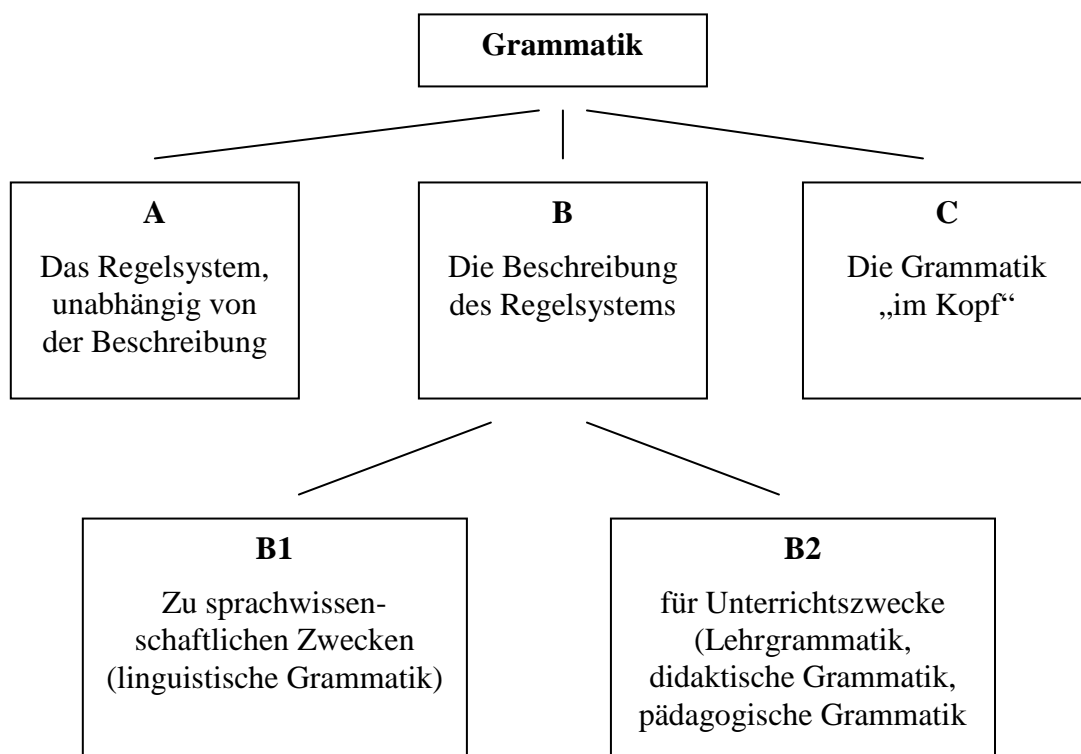
⁷ V české odborné literatuře se setkáváme též s označením didaktická gramatika; v zemích německy mluvících označované jako Lerngrammatik.

⁸ HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 31

⁹ Gramatika vědecká bývá označována také adjektivem lingvistická. Tyto pojmy se užívají zcela synonymně.

že „lingvistická gramatika popisuje strukturní prvky mluvnického systému určitého jazyka a jejich fungování, resp. užívání v celé jejich složitosti a komplexnosti (má ráz odborný, formuluje zobecňující závěry a pravidla, modeluje, resp. rekonstruuje z určitého zorného úhlu gramatický systém jazykového kódu).“¹⁰

V odborné literatuře se setkáváme se synonymním užitím těchto pojmů, ale pokud má naše práce objasnit využití prostředků signální gramatiky v učebnicích, ať už CJC nebo NJC, musíme se zaměřit právě jen na gramatiku pedagogickou. Pro zjednodušení a snazší pochopení pojmu uvádíme Funk/Königův graf¹¹.

Z výše uvedeného grafu je zřejmé, že označení gramatika zahrnuje několik sémantických variant. Typ „A“ je specifický tím, že existuje od počátku vzniku jazyka a není podmíněn písemnou fixací v podobě jazykovědné příručky či jiného dokumentu. Jako příklad

¹⁰ HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 31

¹¹ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 13

demonstrující význam pojmu gramatika typu „A“ lze uvést výpověď: *Česká gramatika je komplikovanější než anglická.*

Typ „B“ je charakteristický svým dvojím pojetím popisu gramatických pravidel. V prvním případě (B₁) slouží pro potřeby jazykovědné, tedy odborníkům. V případě druhém jsou mluvnické struktury a pravidla účelně a systematicky modifikovány pro potřeby výuky cizích jazyků.

Posledním typem gramatiky je tzv. gramatika v hlavě, označovaná jako typ „C“. Lze ji definovat jako představu žáka o významu určitého gramatického pravidla. Je zcela závislá na každém jedinci a ovlivňuje ji například institucionální výuka, která je přizpůsobena věkovým zvláštnostem žáka jak rozsahem, tak i obsahem mluvnického učiva. Gramatická pravidla jsou vzájemně úzce propojena, systematicky na sebe navazují a s ohledem na svou obtížnost jsou prezentována od nejjednodušších po nejsložitější. Dalším faktorem, který působí na gramatiku v hlavě, je např. nesystematické osvojování cizího jazyka v přirozeném prostředí. Jedinec získává jazykové znalosti a dovednosti induktivně, bez uvedení gramatických pravidel. Často je vystaven velkému množství neznámých struktur a lexikálních jednotek. Ty si musí sám třídit a spojovat do vzájemných vztahů, proto má takový žák zcela odlišnou představu o gramatice než žák navštěvující institucionální výuku.

3. Názorné vyučování

Podstatu pojmu gramatika jsme již vysvětlili, ale má-li tato práce pojednávat o prostředcích signální gramatiky, je nutné objasnit i kategorii názornosti, která dala prvotní impuls ke vzniku názorného vyučování, jež považujeme za důležitý činitel pomáhající žákům lépe pochopit učivo. Ondráček ve své publikaci o názorném vyučování uvádí, že *„učitel v moderní škole, který ve shodě s členitostí moderního života potlačuje uniformitu a stereotypnost vyučovacího procesu a navozuje mnohotvárné cesty poznání, neobklopuje žáka jakýmkoli názorným materiálem. Citlivě vybírá z mnoha možností ty, které nejlépe rozvíjejí intelektuální i manuální činnosti žáků, činnosti teoretického i praktického charakteru v tom kterém systému učiva, z kterého vychází a k jehož realizaci u žáků směřuje.“*¹² Dle Ondráčka je názornost didaktická zásada, při které dochází k vytváření i zobecňování představ bezprostředním vnímáním, což vede k rychlejšímu osvojování jevů, v našem případě gramatických.

3.1 Jan Amos Komenský a názornost ve vyučování

Zásada názornosti byla poprvé rozpracována Janem Amosem Komenským, který tvrdil, že poznání se musí dít vždy od smyslů. Jeho velkým počinem bylo tzv. slovně názorné vyučování, které je založeno na využívání názorných pomůcek. Především jde o spojování obrazu a slova. Kombinaci verbální složky s vizuálním materiálem použil Komenský v díle *Orbis Sensualium pictus*, první učebnici cizích jazyků. Byla doplněna ilustracemi a je považována za základ názorného vyučování.

Ve významném Komenského díle *Nejnovější metoda jazyků*, jež je aktuální i v současné době, můžeme nalézt myšlenky, které se konkrétně zaměřují na využívání názornosti při osvojování gramatiky. *„V učení se jazykům má podle Komenského převládat užívání jazykových prostředků nad mluvnickými pravidly; pokud jde o způsob prezentace gramatiky, dává přednost indukci, resp. prosazuje přístup induktivně-deduktivní: v jazykové výuce se nejprve uvádí příklad, následuje zobecňující pravidlo a cyklus uzavírá procvičování vyložené látky.“*¹³

¹² ONDRÁČEK, J. *Názorné vyučování na základní devítileté škole*. Praha : SPN, 1967. s. 9

¹³ HRDLÍČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 44

Komenský v díle *Metoda cizích jazyků*, konkrétně v části věnované mluvnici, uvádí: „nezatěžujeme mysl žádnými definicemi a neukazujeme nic nepravdivého... čím méně jsou totiž na počátku začátečníci zavaleni jemnostkami, tím hlouběji vsávají počátky znalostí“¹⁴. Velice důležité bylo v Komenského koncepci vyučování, aby žáci vnímali nové učivo svými smysly. „*Neboť chceš-li, aby jiný cokoli znal, předkládáš to jistě jeho smyslům, a je-li třeba, vysvětlíš, potom, abys viděl, zda to správně pochopil...*“¹⁵

Význam Komenského myšlenek byl ve své době nadčasový a mnoho dalších myslitelů zabývajících se didaktikou jazyků vycházelo z jeho požadavků názorného vyučování. Komenský se věnoval metodě výuky jazyků velmi intenzivně a svou pozornost soustředil i na způsob formulací pravidel, která jsou žákům ve vyučování zprostředkovávána učitelem nebo učebnicí. Dle Komenského¹⁶ je předností pravidla jeho stručnost, jasný smysl a pravdivost. Tyto vlastnosti se netýkají jen verbálně formulovaného pravidla, ale lze je pro potřeby této práce přiřknout i vizuálně ztvárněným gramatickým pravidlům. Pod pojmem stručnost se rozumí vlastnost takového pravidla, jež neobsahuje mnoho lingvistických termínů a není nikterak složitě verbálně ani vizuálně formulováno. Jasný smysl je důležitou veličinou, proto by nemělo docházet k tomu, že žák nerozezná přesnou funkci poučky či vizuálního prostředku. Jasný smysl jako jedna z vlastností mluvnického pravidla úzce souvisí s gramatikou typu „C“. Názorná pomůcka proto může být užívána jen v omezené míře a s ohledem na rizika spojená s její aplikací. A v neposlední řadě musí být dodržena také pravdivost pravidla. Znamená to, že signálně gramatický prostředek může být užit jen v případě, že vizuálně ztvárněné pravidlo lze užit ve všech potenciálních komunikačních situacích, a nemůže dojít k jeho funkční záměně. Některé vizuální prostředky znázorňují určité gramatické jevy či struktury, ale bohužel nepostihují výjimky, které se mohou vyskytnout. Proto je třeba věnovat velkou pozornost těmto nepravdivostem a žáky na ně upozornit, aby nedocházelo ke zbytečným chybám.

Z výše uvedeného vyplývá, že myšlenky názorného vyučování se uplatňovaly již před samotným rozpracováním koncepce signální gramatiky. Z velké části se jednalo jen o obrazový materiál, který nesloužil primárně k prezentaci gramatického učiva. Jako

¹⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. III., Nejnovější metoda jazyků. Praha : SPN, 1964. s. 259

¹⁵ Tamtéž, s. 161

¹⁶ Tamtéž, s. 164

příklad lze uvést motivační obrázky na začátku lekcí, které svou tematikou souvisely s úvodním textem. Postupem času se i slovně ztvárněná pravidla proměňovala a vznikaly jejich vizuálně zobrazené varianty. Nejdříve se začalo užívat různého typu písma. Zejména šlo o tučný tisk, k němuž byla postupně přidávána tabelární znázornění, což můžeme směle považovat za jistý předstupeň signálně gramatického ztvárnění pravidel.

3.2 Grafické prostředky k využití názornosti

Ve vzdělávání jsou často předmětem poznání věci abstraktní, jako tomu je při osvojování cizích jazyků, proto je vhodné uplatňovat zásadu názornosti, která rozvíjí abstraktně-logické myšlení. *„Přispívá k hlubšímu poznání přednášené látky, usnadňuje proces poznávání. Přispívá také k trvalejšímu uchování poznatků, zvyšuje celkovou efektivnost vzdělávacího procesu a přispívá i k formální pestrosti tohoto procesu.“*¹⁷ Prvky názornosti jsou často spjaty s verbálními konstrukcemi, což umožňuje žákům rychlejší a snazší pochopení daného učiva, ale nemusí tomu tak být vždy.

Chceme-li dosáhnout efektivního vizuálního ztvárnění bez užití verbální složky, musíme volit taková grafická znázornění, která budou přiměřená věkovým a kognitivním zvláštěnostem žáků. Důležité je, aby byly vizuální názory srozumitelné a nekomplikovaly tak ještě více učivo. Vhodné vizuální ztvárnění totiž pomáhá žákům k lepší orientaci v látce. Pospíšil uvádí soubor grafických prostředků, které mohou být ve vyučování využity. *„Jde o*

- 1. plošné tvary pravidelné i nepravidelné,*
- 2. lineární tvary (různé přímky, křivky, jejich kombinace),*
- 3. ustálené grafické symboly, znamení,*
- 4. improvizovaná grafická znamení,*
- 5. kodifikované značky a zkratky,*
- 6. samostatné grafémy (písmena, číslice v kombinaci s ostatními prvky),*
- 7. barevné prvky a nejrozumnější kombinace.“*¹⁸

Tyto grafické prostředky označujeme obecně adjektivem názorné. Mluvíme-li o prostředcích názorných, máme tím na mysli jak prvky vizuální, tak i zvukové. V naší

¹⁷ POSPÍŠIL, O. *K názornosti v celoživotní edukaci*. Pedagogická orientace, roč. 2001, č. 1, s. 94

¹⁸ Tamtéž, s. 95

práci se omezíme jen na vizuální prostředky. Pod pojmem vizuální rozumíme takový jev, který lze vnímat pouze zrakem. Označení vizuální a názorný prostředek budou v této práci užívána synonymně a budou se vztahovat k prezentaci gramatické látky. Primárně jde o mimojazykové prvky. Ty se dále mohou kombinovat s prvky jazykovými.

Vybrané penzum mluvnického učiva, které je zastoupeno v učebních souborech cizích jazyků, je prezentováno různými způsoby. Výběr, uspořádání a ztvárnění nové gramatiky závisí na několika faktorech. Důležitou úlohu hraje nejen osobnost autora, ale i metodická koncepce, která ovlivňuje podobu učebních souborů. Gramaticko-překládová metoda nepřinesla mnoho nových možností, jak usnadnit a zpřehlednit gramatické texty. Zřídka se vyskytovaly grafické tiskové prostředky, což byl jediný prvek vizualizace, který byl v tehdejších učebnicích užít. K rozmachu ve využití názorných pomůcek¹⁹ došlo až v metodické koncepci audiovizuální, jejímž hlavním představitelem byl Petar Guberina. „*Původní sluchový stimulus předchozí metody rozšířil o vizuální podněty v podobě obrázků, filmů nebo diapozitivů.*“²⁰ Přínos této metody byl obrovský a názorné vizuální prostředky se od té doby užívají v učebních souborech dodnes.

¹⁹ Termín prostředek bude pro potřeby této práce užíván synonymně s označením pomůcka. Důvodem je terminologická nejednota pojmů. V německé odborné literatuře se často setkáváme s označením die Hilfsmittel.

²⁰ PODRÁPSKÁ, K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008. s. 123

4. Gramatické pravidlo ve výuce cizích jazyků

Gramatické pravidlo definuje Hrdlička jako „*lingvodidaktickou instrukci respektující relevantní charakteristiky adresáta, která popisuje systémovou (formální) stránku mluvnických jevů příslušného jazykového kódu a jejich řečové fungování v podmínkách společenské komunikace.*“²¹

Všechna gramatická pravidla ve výuce cizích jazyků mají svou primární funkci a to je dle Gavory/Repky²² pomáhat žákům pochopit a vytvářet věty, které budou gramaticky správné. Ztvárnění gramatického pravidla v učebních souborech cizích jazyků prošlo od dob gramaticko-překladové metody značným vývojem, ale zachovalo si svou základní vlastnost a tou je stručnost. Gavora s Repkou upozorňují, že formulace pravidel musí být jednoduchá, bez přílišného teoretizování, avšak neměla by být ani lingvisticky nepřesná. Další neopomenutelnou vlastností je operativní charakter pravidla. Pod tímto pojmem se rozumí, že pravidlo musí být formulováno tak, aby ho žáci mohli snadno použít při práci s lexikálními jednotkami v konkrétních komunikačních situacích. Použít gramatické pravidlo můžeme dvojím způsobem. V prvním případě jde o metodický postup induktivní, při kterém je žákům nejprve uveden příklad gramatického jevu či struktury v určitém kontextu. Žáci ho následně nacvičují v obdobné úloze. Cílem je, aby bylo na základě vzoru vyvozeno gramatické pravidlo. To umožní správné užívání jevu.

Význam induktivní metody spočívá v aktivní práci žáka s jazykovým materiálem. Hrdlička ale upozorňuje, že existuje „*reálné riziko odvození pravidla neadekvátního (příčinou může být např. prezentace nedostatečného množství dokladového materiálu, prezentace případů nereprezentativních, problémových, nedostatečná dekódovací schopnost mluvčího v cizím jazyce aj.)*.“²³

Druhý způsob označujeme jako postup deduktivní, kdy žáky nejprve seznámíme s gramatickým pravidlem (obrazně, či verbálně ztvárněným) a poté uvedeme příklad použití. V konečné fázi jsou žáci schopni sami aplikovat gramatický jev ve cvičeních či

²¹ HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 130

²² GAVORA, P., REPKA, R. *Gramatika vo vyučovaní cudzích jazykov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. s. 134

²³ HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009. s. 131

konkrétních komunikačních situacích. V učebnicích cizích jazyků nalezneme oba metodické postupy, které bývají různě kombinovány a upřednostňovány s ohledem na obtížnost gramatického učiva.

4. 1 Jazyk gramatického pravidla

V průběhu vývoje didaktiky cizích jazyků vyvstávalo mnoho otázek spojených právě s podobou gramatického pravidla. Teoretikové se dotazovali, jaká je jeho nejvhodnější formulace pro konkrétní cílovou skupinu žáků. Ve svých úvahách neopomenuli ani jazyk, jakým má být pravidlo formulováno²⁴. Nabízí se několik možností, z nichž každá má své klady, ale i zápory. Zdali je vhodnější užít jazyka mateřského, zprostředkovacího či cílového, záleží především na předpokládané cílové skupině uživatelů učebního souboru. Mnohé učebnice při formulacích gramatických pravidel využívají angličtinu, protože je rozšířena nejen v evropských státech, ale i na dalších kontinentech, proto se zdá být vhodným styčným jazykem. Učební soubory pro anglicky mluvící žáky lze použít i ve třídách, kde jsou zastoupeny různé národnosti. Problémy mohou ale vyvstat v případě, že někteří žáci nedosáhli určitého stupně osvojení cizího jazykového kódu. Nemusejí porozumět všem formulacím gramatických pravidel, která často obsahují řadu lingvistické terminologie. V takovém případě se zdá být efektivnější využití jazyka mateřského, to ovšem přináší také mnoho negativních vlivů do učebního procesu.

Některé učební soubory zprostředkovávají veškeré instrukce ke cvičením a pravidla pouze v cílovém jazyce. Tento způsob lze na jedné straně hodnotit pozitivně, protože se žáci neustále učí novou slovní zásobu, fráze i formulace. Na stranu druhou může docházet v počátečních fázích výuky k naprostému neporozumění, proto by v tomto případě bylo vhodné, aby učitel žákům pravidla ještě vysvětlil způsobem, kterému by byli schopni porozumět.

4. 2 Způsob prezentace gramatického pravidla

Důležitým parametrem gramatických pravidel je také způsob jeho ztvárnění. Jak již bylo zmíněno, jedná se buď o verbální, nebo vizuální prezentaci. Možností, jak lze pravidla

²⁴ Možnostmi užití různých jazykových kódů pro lingvodidaktické mluvnické pravidlo v učebnicích češtiny jako cizího jazyka se zabývá mj. Milan Hrdlička v monografii *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*.

v učebnicích zprostředkovat, je několik. Na základě svých výzkumů Podrápská rozlišuje tři základní typy, které popisuje následujícím způsobem:

1. „gramatické pravidlo je v učebnici formulováno slovně v podobě statického popisu jevu,
2. gramatické pravidlo je naznačeno v podobě gramatických přehledů a tabulek a vzájemné vztahy jsou znázorněny symboly,
3. gramatické pravidlo je znázorněno syntetizujícím způsobem, tj. za pomoci gramatických tabulek a přehledů, které jsou doplněny stručnými slovními formulacemi pravidla v podobě dynamické instrukce k činnosti.“²⁵

V dnešních moderních učebních souborech se již nevyskytují tak často slovně vyjádřená gramatická pravidla, jak tomu bylo dříve. Už Komenský požadoval, aby formulace komentující mluvnické učivo byly stručné, jasné a pravdivé (viz kap. 3.1 Jan Amos Komenský a názornost ve vyučování). S tímto požadavkem se ztotožnili i další lingvodidaktici, kteří ještě diskutovali o míře zapojení zásady uvědomělosti a neuvědomělosti do výuky cizích jazyků. V odborné literatuře se můžeme setkat také s označeními metoda přímá/intuitivní a explicitní/kognitivní. Hendrich²⁶ definuje princip uvědomělosti jako *kognitivní přístup k osvojování jazyka*. Ten umožňuje dlouhodobější výsledky v učení a rychlejší tempo při osvojování cizího jazyka. Podstatou je, aby žák jevu nejprve porozuměl (znal teorii) a poté se ho teprve naučil používat. Naopak metoda neuvědomělá je založena na osvojování si jazyka (popříp. gramatických jevů), aniž by o nich měl žák nějaké lingvistické poznatky. Přirovnat ji lze k osvojování si mateřského jazyka v raném dětství.

Někteří příznivci tzv. „učebnic bez gramatiky“²⁷, vycházeli právě z pozitivních přínosů neuvědomělé metody a snažili se, aby bylo mluvnické učivo z učebních souborů zcela vykázáno. Ani jeden z přístupů (uvědomělý či neuvědomělý) se nezdál být vhodný, proto

²⁵ PODRÁPSKÁ, K. *K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 53

²⁶ HENDRICH, J. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988. s. 79

²⁷ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 41

došlo ke kombinaci obou principů. Podrápská²⁸ uvádí, že bylo nutné vytvořit takovou koncepci, která by neodmítala nasazení gramatiky a zároveň ji respektovala jako prostředek k dosažení komunikačního cíle. Tento princip označujeme jako tzv. signální gramatiku, jejíž prostředky jsou součástí mnoha učebních souborů cizích jazyků. V některých případech může být užívána zcela nevědomě, např. při prezentaci mluvnického učiva učitelem ve výuce anebo ve cvičeních, která slouží k nácviku a automatizaci gramatických jevů a struktur.

²⁸ PODRÁPSKÁ, K. *K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 55

5. Vymezení pojmu signální gramatiky

Pokoušíme-li se definovat prostředky signální gramatiky, je nezbytně nutné, abychom objasnili nejdříve samotný pojem signální gramatika, který vznikl z požadavků autorů učebnic o změnu pojetí do té doby užívaných gramatických pravidel. Ta byla v učebních souborech doposud zprostředkovávána pomocí nepřiměřeně dlouhých syntaktických celků, přesycených terminologickými výrazy. Ty ztěžovaly rychlé a snadné pochopení nového gramatického jevu. Takto formulovaná pravidla byla užívána v učebních souborech, které plně akceptovaly principy gramaticko-překladové metody. Požadavkem autorů proto bylo, aby se tato pravidla, pro žáky nevhodná, zredukovala. Po určitých změnách by měla obsahovat minimum nezbytně nutných lingvistických termínů²⁹. Mělo by dojít ke zkrácení syntaktických celků, což by umožňovalo rychlejší porozumění, ale i orientaci v gramatickém textu. Důležitým požadavkem bylo, aby došlo k zjednodušenému vizuálnímu ztvárnění pravidla, jež by mělo odpovídat kognitivním schopnostem žáka.

Lingvodidaktický termín signální gramatika³⁰ nebyl, jak uvádí Podrápská³¹, na počátku svého „vzniku“ v české odborné lingvodidaktické literatuře znám, ani blíže definován, ačkoli o významu vizuálního stimulu se již vedly odborné diskuse. Za jeden z významných podnětů, který se přibližoval principům signální gramatiky, můžeme dle Podrápské³² považovat Riesův poukaz na obraz, jehož význam při výuce cizích jazyků byl zcela zřejmý. Obraz v Riesově pojetí měl sloužit jako vizuální pomůcka, která se měla stát zástupným signálem. Nejen Ries, ale také Münch se zabýval problematikou, kterou můžeme označit za předstupeň signální gramatiky. Münch již v roce 1952 píše odbornou stať týkající se funkčního představení gramatiky³³, kdy pod slovem funkční rozumí praktické nebo užitečné zprostředkování gramatiky. *„Odděluje tedy tradičně pojatou gramatiku, která vychází z jazykové formy a poté teprve pohlíží na obsah, od, jak již bylo zmíněno, funkčního představení (zprostředkování) gramatiky, které se dotazuje nejprve po myšlenkové/kognitivní představě, která může být vyjádřena různými prostředky podle*

²⁹ Pozn. pro předškolní nebo mladší školní věkovou kategorii by mělo být pravidlo zcela oproštěno od terminologie, která by znesnadnila nebo naprosto zamezila žákovu porozumění.

³⁰ Pojem signální gramatika je doslovný překlad německého *die Signalgrammatik*.

³¹ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 56

³² Tamtéž, s. 56

³³ Funkční představení gramatiky je doslovně přeloženo z německého *die funktionale Vorstellungsgrammatik*.

typu cizího jazyka.“³⁴ Münchovy úvahy vycházejí z behaviorismu, který je založen na názoru, že na každý stimul existuje i odpovídající reakce, Münch tedy mluví ve své stati o „(Reiz)Vorstellung“.

Signální gramatika byla poprvé definována v německy mluvících zemích, které pod vlivem audiovizuální a audioorální metodické koncepce podpořily rozvoj signálně gramatických prostředků. Poprvé pojem signální gramatika užil Günter Zimmermann. Ten v roce 1971 upozornil, že „...bei der Signalgrammatik geht es um ein kognitives Schema, das die in Frage stehende grammatische Regularität im Sinne von Wenn X, dann Y statt in einer metapragmatischen Regel mit Hilfe von Signalwörtern und darauf bezogenen zumeist konkreten sprachlichen Morphemen oder Morphemgruppen abbildet.“³⁵(překl. V. H. u signální gramatiky jde o kognitivní schéma, které zobrazuje gramatickou regulérnost ve smyslu: když X, pak Y namísto v metajazykovém pravidle za pomoci signálních slov a na to ponejvíce vztažený konkrétní jazykový morfém a morfémová skupina). Z uvedené Zimmermannovy citace je zřejmé, že by se signální gramatika měla zcela oprostit od metajazykových pojmů a gramatické pravidlo by mělo být spojeno se signálem (např. signálním slovem, obrazem...), jež by jednoznačně určoval svou funkci.

„Signální gramatika se pokoušela o propojení uvědomělého a neuvědomělého přístupu v práci s gramatickým učivem, když propůjčila konkrétním lexikálním jednotkám funkci "signálu pro uživatele (tj. žáka)".“³⁶ Tyto lexikální signály jsou v učebních souborech často zvýrazněny tučným písmem, kurzívou, verzálkami, barevným rastrem či jiným orámováním. Musí být vybrány takovým způsobem, aby signalizovaly gramatické pravidlo, které má být v konkrétní situaci aplikováno. Tento způsob prezentace gramatického učiva odbourává nutnost užití verbálně vyjádřeného pravidla. Podrápská³⁷ tvrdí, že snahou signální gramatiky bylo, aby oprostila učebnice od nadbytečných gramatických pravidel. Tato pravidla měla být znázorněna do graficko-lexikální podoby. Jako často užívaný lexikální signál pro češtinu můžeme uvést tázací slova *jaký* nebo *čí*,

³⁴ TESCH, F. *Das englische Präsens in der gesprochenen Sprache : Tempus - Konkurrenz – Signalgrammatik*. Augsburg : Wißner, 2000. s. 70-77

³⁵ ZIMMERMANN, G. *Grammatik im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main : Diesterweg, 1977. s. 123

³⁶ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 57

³⁷ Tamtéž, s. 59

která signalizují v prvním případě užití adjektiva, v případě druhém jde o posesivní zájmeno. Pro němčinu jako cizí jazyk jsou typická příslovečná určení *vor einem Jahr, gestern ...*, která slouží k užití minulých časů.

Signální gramatika byla dle Zimmermanna³⁸ na jedné straně bagatelizována, na straně druhé přeceněna. Podrápská³⁹ poukazuje na domnělé očekávání, že signál může plně zastupovat podobu gramatického pravidla. Dalším uváděným nedostatkem signální gramatiky je to, že ji nelze využít ke zprostředkování všech gramatických pravidel. Některé mluvnické jevy je nemožné objasnit pomocí signálních prostředků. Opomenout nemůžeme ani to, „že signální gramatika nepředstavuje plný ekvivalent slovně vyjádřeného pravidla a že žák není schopen z textu bez vedení učitele nebo doprovodné gramatiky pravidlo v úplnosti rekonstruovat.“⁴⁰ Toto nejsou jediné nedostatky, které skýtá aplikace prostředků signální gramatiky. Podrobnější analýza bude provedena v kapitole 5. 3 Nedostatky signální gramatiky.

Ačkoli zastánci signální gramatiky naráželi na potíže, nelze opomenout nesporné klady, které nám přineslo nasazení vizuálních prostředků do učebních souborů. Došlo k celkové změně v prezentaci gramatického učiva. Poučky byly zjednodušeny, omezilo se užívání lingvistické terminologie a změnila se i formulace pravidel, která svou strukturou více zohledňovala věkové zvláštnosti žáků, pro něž byla učebnice primárně určena. Gramatická pravidla byla názorně uspořádána do tabulek a velký důraz byl kladen na grafickou podobu. Především se užívalo tučného písma, kurzívy či verzálek a barevných (šedivých) rastrů, které více motivovaly žákovo učení

5.1 Psychologické pozadí signální gramatiky

Zabýváme-li se analýzou a popisem prostředků signální gramatiky, je nezbytné vysvětlit, jakou úlohu hrají vizuální prostředky v učebních souborech. Neurologické výzkumy ukazují, že každá z hemisfér mozku plní své specifické úkoly při zpracovávání informací.

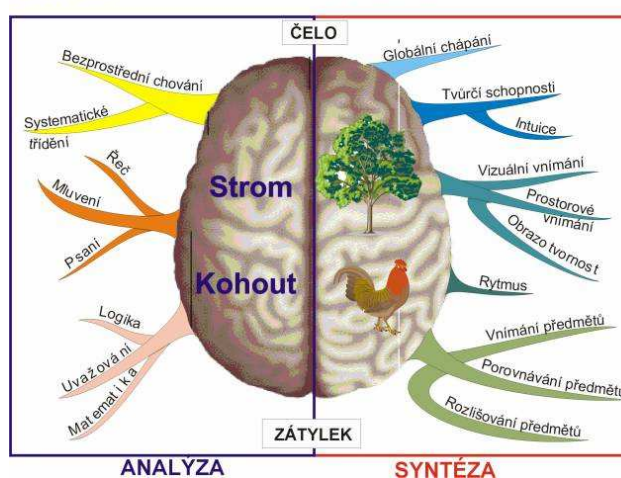
³⁸ ZIMMERMANN, G. Verstehungsregel und Monitorregel. Zum lehrtheoretischen Staus der Signalgramantik. *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 1985, 32, č. 3, s. 292

³⁹ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 61

⁴⁰ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 61

Zatímco levá polovina je odpovědná za logickou paměť, ukládání pravidel a další, nachází se v ní také centrum jazyka. Pravá hemisféra ukládá převážně obrazový a zvukový materiál, shromažďuje emoce a asociace. Proto je velice důležité, aby obě hemisféry pracovaly současně při osvojování nových znalostí a dovedností. Zaručuje to delší udržení nově získaných poznatků v okamžité paměti a jejich snazší pozdější vybavování. Podstatou tohoto tzv. vícekanálového učení⁴¹ je ukládání informací na více rovinách, čemuž přesně odpovídá koncept signální gramatiky. Spojuje vizuální názor se slovním spojením, které je prezentováno gramatickým textem.

Levá hemisféra Pravá hemisféra

Obrázek 1 – funkce hemisfér

Pro žáka jsou nové gramatické struktury abstraktní, a proto také nesnadno zapamatovatelné. V případě, že dojde ke spojení abstraktní informace s konkrétním obrázkem nebo vizuální podporou, stává se to pro žáka uchopitelnějším, a proto snáze zapamatovatelnějším. Obdobné je to i při pozdějším vybavování si již získané znalosti. Funk/König⁴² upozorňují, že si žák spíše vybaví vizuální prostředek, který doprovázel či zcela nahrazoval gramatické pravidlo než samotnou definici. V případě spojení obrazového materiálu a verbální složky dochází k aktivaci několika center v mozku, levé hemisféry, která uchovává slovní ztvárnění, a pravé, která uložila tutéž informaci v podobě obrazu.

⁴¹ PODRÁPSKÁ, K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008. s. 20

⁴² FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudieninheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 89

5.2 Typologie vizuálních prostředků dle Funk/König

Je zcela zřejmé, že učebnice češtiny, ale i němčiny pro jinojazyčné žáky obsahují odlišné prostředky signální gramatiky. Za jeden z důležitých faktorů považujeme období, ve kterém učební soubory vznikaly. Od počátku gramaticko-překladové metody až po metodu komunikativní dochází k velké proměně postavení gramatického učiva, a proto i použití vizuálních prostředků, jež se postupem času začínají v učebnicích objevovat stále častěji. Souvisí to nejen s dokonalejšími možnostmi tisku, ale také s postupným uvědomováním si důležitosti názorného materiálu při výuce cizích jazyků. Dle výše uvedených informací víme, že signální gramatika se nejvíce rozvíjela v německy mluvících zemích, proto také její prostředky nalézáme v učebnicích němčiny pro cizince tak často. Hojně se vyskytují nejrůznější tabulky, podbarvená pole (pozn. dříve jen šedá), použití tučného písma, kurzívy, vykřičníků, otazníků a šipek.

Použití jednotlivých signálních prostředků závisí také na struktuře jazykového systému. Například v učebnicích němčiny hojně užívané obdélníky a ovály pro vizuální znázornění věty, vztahů ve větě a postavení větných členů se v námi analyzovaných učebních souborech češtiny jako cizího jazyka neobjevují vůbec. Jeden z domnělých důvodů je takový, že český jazyk nemá tak pevný slovosled jako němčina, proto by užití těchto prostředků mohlo být nepřesné, nefunkční, zavádějící a ztěžující žákovo porozumění. Zmínit lze jen užití vizuálních metafor nebo tabulek pro pevné postavení českých klitik. Tematicke využití prostředků signální gramatiky k ztvárnění českého slovosledu se budeme věnovat v pracovních listech, námi vytvořených.

.

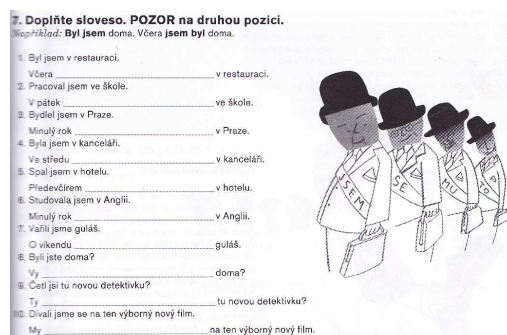
Position of *se* and *si*

No matter what the sentence starts with, *se* and *si* always keep the second position in the sentence. Study the table below. Check with the Language summary.

1	2	
Já	se	učím.
Učím	se	česky.
Ráno	se	učím česky.
Ve škole	se	učím česky.
Každý den	si	čteme.
Jana a Petra	si	čtou.

Obrázek 2 – tabelární znázornění pro postavení zvrtného se u sloves⁴³

⁴³ ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 47

Obrázek 2 – vizuální metafora znázorňující postavení nahromaděných klitik ve větě⁴⁴

Také učebnice publikované německými autory využívají odlišné typy vizuálních prostředků než učební soubory ryze české. Proto budeme vycházet k Funkovy obecné klasifikace vizuálních prostředků⁴⁵, které jsou rozděleny do čtyř následujících kategorií.⁴⁶

1. tiskové grafické prostředky (drucktechnisch-graphische Hilfsmittel)
2. abstraktní symboly (abstrakte Symbole, zumeist aus einer sprachwissenschaftlichen Systematik entliehen)
3. vizuální metafory („konkrete“ Symbole / visuelle Metaphern)
4. situativně zakotvené symboly („dynamisme“ Symbole / Personalisierung bzw. Situierung von grammatischen Regeln)

5. 2. 1 Tiskové grafické prostředky

Do této skupiny se zařazují barevné (šedé) rastry, tučné písmo, kurzíva, tučná kurzíva, velká písmena, dále dle Funka/Königa podtržení a užití dalších tiskových barev pro písmo. Podbarvení⁴⁷ se objevuje především v tabulkách, rámečcích, ale i u jednotlivých slov. Funk upozorňuje na nežádoucí vedlejší faktor, který může pramenit z velkého množství užití tiskových grafických prostředků. Text se stane pro žáka nepřehledný až nesrozumitelný, protože obsahuje mnoho signálů, které upoutávají žákovu pozornost. Hlavní účel vizuálního prostředku, zjednodušení pravidla ve spojení s názorností, není tedy naplněn, ba právě naopak. U žáka může takto ztvárněné pravidlo vyvolat dezorientaci a nepochopení.

⁴⁴ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 67

⁴⁵ České označení vizuálních prostředků odpovídá doslovnému překladu z němčiny, který poprvé užila Kamila Podrápská.

⁴⁶ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München –Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 74

⁴⁷ V německé odborné literatuře nalezneme pod pojmem Grauraster. Může se jednat o šedá nebo různě podbarvená pole.

Dalším problémem, který může vzniknout při aplikaci tiskových grafických prostředků, je nesprávné a nesystematické užití barev. Pokud je barevné písmo užíváno například k rozlišení rodu substantiv, jako je tomu v učebním souboru Lídy Holé *Tschechisch Schritt für Schritt*, nemůže se objevit při rozlišování slovních druhů nebo větných členů, protože by žák nevěděl, zda červená barva znamená označení pro feminina, nebo např. adjektiva či slovesa.

		Plusquamperfekt mit „haben“		Plusquamperfekt mit „sein“			
Singular	1. Person	ich	hatte	gelernt	war	begegnet	
	2. Person	du	hattest	gelernt	warst	begegnet	
	3. Person	Sie	hatten	gelernt	waren	begegnet	
		er sie es	hatte	gelernt	war	begegnet	
Plural	1. Person	wir	hatten	gelernt	waren	begegnet	
	2. Person	ihr	hattet	gelernt	wart	begegnet	
	3. Person	Sie	hatten	gelernt	waren	begegnet	
		sie	hatten	gelernt	waren	begegnet	
		Präteri- tum von „haben“	+	Parti- zip II	Präteri- tum von „sein“	+	Parti- zip II

Obrázek 3 – použití barevných rastrů v kombinaci s tučným písmem⁴⁸

prezident	kečup	gorila	auto
student	mítink	studentka	rádio
gangster	trénink	banka	kakao
džentilmen	problém	politika	stereo
profesionál	šok	ekonomika	rodeo
amatér	kontakt	konference	video
turista	konflikt	demokracie	studio

Obrázek 4 – použití barevného písma k rozlišení rodu substantiv⁴⁹

5. 2. 2 Abstraktní symboly

K abstraktním symbolům patří ovály, obdélníky, čtverce a kruhy. Využití těchto prostředků se rozšířilo na základě valenční teorie⁵⁰, která staví sloveso do centra věty. Na predikátu jsou závislá další jeho doplnění, která mohou být buď obligatorní, nebo fakultativní. Tato doplnění jsou v odborné literatuře nazývána aktanty. Verbum finitum je v učebních souborech němčiny jako cizího jazyka umisťováno do oválu a jeho doplnění jsou v obdélnících.

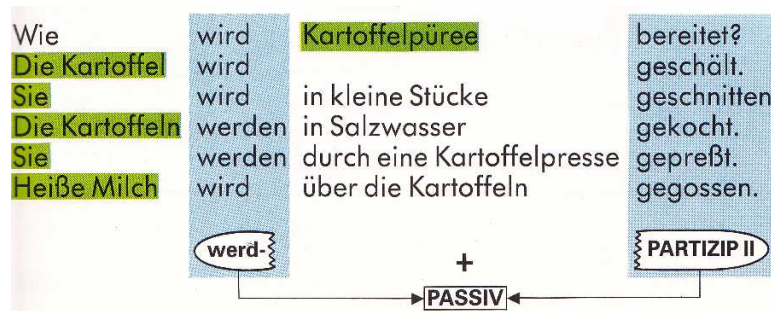
⁴⁸ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 35

⁴⁹ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 11

⁵⁰ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 80 (srov. FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München –Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 78)

Obrázek 5 – příklad abstraktního symbolu pro deklinaci adjektiv⁵¹

Obrázek 6 – užití abstraktního symbolu pro prezentaci trpného rodu⁵²

Další možností, kdy se mohou uplatnit abstraktní symboly, je především zprostředkování odlučitelných předpon, modálních sloves a infinitivu, pomocného slovesa a participia v perfektu atd⁵³. Způsob užití abstraktních symbolů v učebnicích NJC je velice rozmanitý. Oproti tomu soubory CJC obsahují tento typ prostředku pouze v tabelární podobě (např. pro prezentaci pevného postavení klitik).

5. 2. 3 Vizuální metafora/konkrétní symboly

Pod pojmem vizuální metafora rozumějí Funk/König „...*Bilder, das heißt als nicht abstrakte, sondern gegenständliche, konkrete Visualisierungen, die man mit grammatischen Regeln verbinden kann.*“⁵⁴ (překl. V.H. ...obrázky, tj. ne abstraktní, nýbrž věcná/objektivní, konkrétní zobrazení, která mohou být spojena s gramatickým pravidlem). Vizuální metafora se v učebnicích němčiny jako cizího jazyka užívají nejčastěji

⁵¹ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 58

⁵² NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 85

⁵³ Tento způsob použití abstraktních symbolů nalezneme v učebnicích němčiny jako cizího jazyka.

⁵⁴ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München –Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 83

ke znázornění vztahu mezi dvěma částmi predikátu (modálním slovesem a infinitivem, pomocným slovesem a participiem II.)

3 Modalverb + Vollverb: Verbklammer → 682-4

3.1 Die Aussage:	Hier Da	Das	dürfen kann müssen	Sie wir	nicht nicht sofort	parken. sein. anrufen.
3.2 Die Wortfrage:	Wo Wen	Was	darf kann wollt	ich nicht ihr	nicht nicht sofort	parken? sein? anrufen?
3.3 Die Satzfrage:			Darf Kann Wollt	ich das ihr	hier sofort	parken? sein? anrufen?

Obrázek 7 – infinitiv stojí po MS vždy na konci věty⁵⁵

Abstraktní pravidlo, postavení modálního slovesa na druhém místě a infinitivu na konci věty, je v uvedené ukázce žákům snáze pochopitelné. Pomocí této vizuální metafory, která nemusí být doplněna o verbální pravidlo, je žákům zcela jednoznačně prezentována problematika slovosledu.

Zvláštním typem vizuálních metafor jsou facilitátoři, jež Podrápská definuje jako „doprovodné figurky, které mají za úkol žáka motivovat a přesvědčit jej, že gramatické učivo, které má probírat, není obtížné. Tito "facilitátoři" pomáhají hledat cestu směrem ke správnému pochopení jevu. Jejich jednání je buď povzbudivé, nebo vlastním omylem mají naznačit žákovi správnou cestu. Příkladem prvního typu jsou facilitátoři, kteří motivují žáka a upozorňují jej, že danou látku již dávno zná“.⁵⁶

⁵⁵ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 18

⁵⁶ PODRÁPSKÁ, K. *K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 83

Obrázek 8 - facilitátor⁵⁷

5. 2. 4 Dynamické symboly

Dynamické symboly, personalizace, popř. situování gramatických pravidel jsou posledním prostředkem užívaným při prezentaci gramatiky. Základem situativně zakotveného symbolu je vždy obrázek znázorňující situaci, která bude sloužit k nácviku určitého gramatického jevu. „Funk vychází z předpokladu, že u velkého počtu gramatických pravidel je možno nalézt zobrazení takové situace, která vyžaduje využití právě jediného pravidla.“⁵⁸ Propojením konkrétního obrázku s abstraktním pravidlem je usnadněno osvojování nové gramatické informace, protože dochází k aktivaci obou hemisfér v mozku. Funk upozorňuje, že účel tohoto vizuálního prostředku bude naplněn jen tehdy, pokud budou využívány jasné a jednoznačné kresby.

Obrázek 9 – nácvik použití slovesa wollen⁵⁹

Funk⁶⁰ dynamické symboly dále člení na

⁵⁷ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 21

⁵⁸ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 88

⁵⁹ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 21

1. vizuální pomůcky sloužící k prezentaci a vysvětlení gramatiky (visuelle Hilfen bei der Einführung und Erklärung von Grammatik),
2. vizuálně řízená cvičení (visuell gesteuerte Übungen).

V případě vizuálně řízených cvičení bývají využívány mapy, plány měst, vyobrazení obchodů a dalších míst, která slouží k nácviku mluvnického učiva, např. předložek a jejich pádů.

5. 3 Nedostatky signální gramatiky

Koncept signální gramatiky přinesl do učebních souborů cizích jazyků velké množství vizuálně znázorněných gramatických pravidel, která pomáhají žákům při osvojování mluvnického učiva. V učebnicích došlo k redukci slovně vyjádřených pouček, výrazně se snížila obtížnost gramatického textu nejen v rovině syntaktické, ale i lexikální. Ubývají lingvistické termíny, které jsou m.j. eliminovány s ohledem na věk cílového uživatele, a celkově se gramatická pravidla zjednodušují. Hlavním cílem už není dokonalá znalost celého gramatického systému jazyka, jak tomu bylo za dob metodické koncepce gramaticko-překladové. Současné moderní učebnice si kladou za cíl naučit žáky jen ty jevy, které jsou frekventované co do výskytu v běžných komunikačních situacích. Pro tyto účely se zdá být signální gramatika vhodným prostředkem. Ale i přes její nesporná pozitiva, jimiž přispěla k vizuálnímu ztvárnění gramatického učiva, nelze opomenout úskalí, která souvisí s aplikací signálních prostředků v učebnicích.

Otázkou, zda je signální gramatika vhodná spíše pro „slabší“ žáky⁶¹ či nadanější, se zabývali němečtí didaktici. Některá tvrzení opírají o domněnku, že slabší žák by mohl mít problémy s osvojováním metajazyka, který působí abstraktně a zatěžuje mysl. Proto by vizuální prostředky sloužící k prezentaci mluvnického učiva byly vhodnou náhradou či doplněním verbálních pravidel. Bylo zjištěno, že signální gramatika vyhovuje nejvíce žákovi vizuálního typu, který „...opírá své učení o zrak, snadno si vybavuje uložené informace, pokud dostane vizuální podnět v podobě obrázku či schématu. Takových žáků je

⁶⁰ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudienheit 1*. Kassel-München –Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 88-90

⁶¹ DÜWELL, H., GNUTZMANN, C., KÖNIGS, F.G. *Dimensionen der didaktischen Grammatik: Festschrift für Günther Zimmermann zum 65. Geburtstag*. Bochum : AKS-Verlag, 2000. s. 179-209

ve třídách poměrně hodně.“⁶² Ale ne všem žákům tento způsob prezentace vyhovuje, proto nelze signální gramatiku označit jako ideální prostředek.

Na některé nevýhody užití prostředků signální gramatiky upozorňují Funk/König⁶³, kteří zdůrazňují, že pravidla jsou

- jazykově komplikovaná,
- obsahují velké množství cizích pojmů, které nejsou vysvětleny, ačkoli je často předpokládáno jejich porozumění,
- většinou velmi stručně pojatá,
- vytvořená nemotivujícím způsobem,
- často abstraktní a formulována bez pomocných vysvětlujících poznámek.

Na další nedostatky upozorňují například Škodová⁶⁴, Funk/König⁶⁵, Sperber⁶⁶ a další. Všechny jejich poznatky o rizicích signálně gramatických prostředků jsme uspořádali do následujícího výčtu. Zjistili jsme, že se SG potýká

1. s nedostatkem signálů pro všechny gramatické fenomény a kategorie,
2. s nejednoznačností signálů,
3. s nefunkčností signálů ve všech potenciálních kontextech,
4. s implicitností pravidel,
5. se zpomaleným učebním tempem, které je způsobeno induktivním přístupem při vyučování,
6. se složitostí signálních prostředků, která způsobí chybné vyložení pravidla,
7. se systémovou obtížností vizuálních prostředků, která vyžaduje, aby se žák zdlouhavě učil nejprve vzhled a funkci prostředku a poté z toho vyplývající pravidlo, ačkoli samotný vizuální prostředek nikdy prakticky nevyužije.

⁶² Podrápská K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008. s. 22

⁶³ FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen. Fernstudienheit 1*. Kassel-München –Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 114-115

⁶⁴ <http://kcl.fp.tul.cz/cs/student/studijni-materialy/category/skodova> [citováno 2011-04-10]

⁶⁵ FUNK, H., KÖNIG, M. Symbole im Grammatikunterricht – Grammatikvisualisierung und Interaktion. In GROSS, H. *Grammatikarbeit im Deutsch-als-Fremdsprach-Unterricht*. München : Iudicium-Verlag, 1990. s. 163-170

⁶⁶ SPERBER, H.G. *Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb*. München : Iudicium Verlag, 1989. s. 82

Hlavním cílem signální gramatiky je uvádět srozumitelná, vizuálně ztvárněná pravidla, a tím přispívat k usnadnění učení. Bohužel nelze tohoto cíle dosáhnout vždy, protože neexistuje tak velký repertoár signálních slov nebo signálních prostředků, které by mohly být použity pro všechna gramatická pravidla. Některé gramatické jevy nelze jen za pomoci vizuálních názorů ztvárnit, proto dochází k tomu, že jsou vzájemně spojovány vizuální a verbální složky, popřípadě je uvedeno jen slovně vyjádřené pravidlo.

Možnost vizuální prezentace gramatického pravidla je závislá na povaze jazyka, což dokládají i příklady využití signálně gramatických prostředků v jednotlivých učebnicích. Například hojně užívané abstraktní symboly sloužící k vizualizaci slovosledu německé věty se v učebních souborech češtiny téměř nevyskytují, protože postavení větných členů v češtině se neřídí tak přísnými pravidly, jako je tomu v němčině.

Je-li gramatické pravidlo ztvárněno pomocí vizuálních prostředků, dochází k induktivnímu přístupu k učivu. Na základě příkladu (zvýrazněné koncovky, struktury syntaktického celku, schématu atd.) má žák vyvodit pravidlo, které lze uplatnit i v dalších obdobných případech. Tento proces, v němž přistupujeme k látce nejprve nácvikem, a pak uvědoměním si zákonitosti, může výrazně zpomalovat učební tempo. Je nutné uvést dostatečné množství vzorových příkladů, na základě kterých bude možné pravidlo konstruovat.

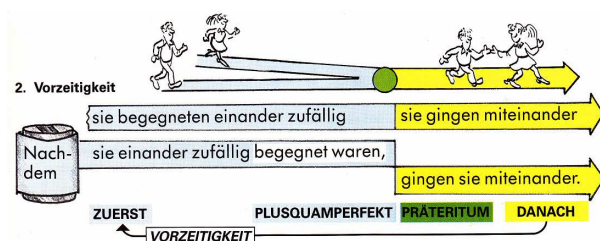
S induktivním přístupem také úzce souvisí i implicitní pojetí gramatického pravidla. Na rozdíl od verbální prezentace, která žákovi přesně předepisuje, jak má gramatický jev užít v komunikační situaci, dochází při signálně gramatickém znázornění jen k naznačení pravidla, což může některým žákům činit obtíže, protože se nemohou opřít o konkrétní poučku.

Velkým nedostatkem signálně gramatických prostředků je jejich ne vždy jednoznačná funkce. Vizuální názor by měl být nasazen jen v takovém případě, kdy bude pro žáka snadné určit, jaké gramatické pravidlo prezentuje. Proto je nutné, aby se totožné signálně gramatické prostředky vyskytovaly vždy jen ve specifických jevech. Například ovály a obdélníky využívané v syntaxi by měly sloužit jen pro rozlišení slovesa a jeho doplnění a ne ještě k podrobnější segmentaci větných členů nebo slovních druhů. Obdobně tomu je

i v učebnicích němčiny jako cizího jazyka, kdy bývají tyto abstraktní symboly využívány při prezentaci členů substantiv.

S požadavkem na jednoznačnou funkci vizuálních prostředků souvisí i další riziko jejich aplikace, konkrétně obrazové ztvárnění mluvnického pravidla. Hlavním požadavkem signální gramatiky je, aby bylo usnadněno učení, proto musí být také vizuální názor snadno „naučitelný“. Autoři učebnic, ale i učitelé by se měli vyvarovat komplikovaných znázornění, která vyžadují zvýšenou pozornost žáka a delší časový úsek pro zapamatování daného signálního prostředku. Gross⁶⁷ uvádí, že vizuální prostředky se musí žák učit navíc, ačkoliv budou jen vnímány, a žák je v běžné komunikaci nikdy nepoužije. Proto je nutné myslet na jejich vhodné a přiměřené ztvárnění. Komplikované zobrazení gramatického pravidla totiž zatěžuje žakovu paměť a může odvádět pozornost od mluvnického jevu, který si má žák osvojit.

Funk/König⁶⁸ upozorňují na komplikované a nepřehledné signálně gramatické vzory a znázornění. „*Besonders problematisch in den Regelformulierungen sind für Lerner neben den komplizierten Beschreibungsmustern auch unübersichtliche, signalgrammatische Muster und Visualisierungen.*“ (překl. V. H. Obzvláště problematické jsou vedle komplikovaných popisných vzorů také nepřehledné, signálně gramatické vzory a vizualizace, které se objevují při formulaci pravidel pro žáky.) Jako příklad tohoto nedostatku uvádíme Neunerovo ztvárnění předčasnosti užívané po spojení *nachdem*.

Obrázek 10 – komplikované znázornění pravidla⁶⁹

Toto znázornění pravidla nemusí pro všechny žáky sloužit jako pomůcka. Na mnohé může působit matoucím dojmem a způsobovat potíže při odkrývání pravidla. Zároveň je také

⁶⁷ GROSS, H. *Grammatikarbeit im DaF-Unterricht*. München : Iudicium, 1990. s. 164

⁶⁸ FUNK, H, KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudieneinheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 122-123

⁶⁹ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 36

důležité, o jaký typ žáka se jedná. Nejjednodušší to bude pro vizuální typy žáků, a naopak problematické pro typy taktilní, auditivní a haptické. Funk/König dále argumentují, že „prakticky všechny formy zobrazení pravidla přináší nevýhody pro určité studijní typy žáků, a proto není žádná z nich nikdy ideální.“⁷⁰ (pozn. překlad V.H.)

S názorným vyobrazením gramatického učiva souvisí i další úskalí signální gramatiky. Jde o možné nesprávné vyložení pravidla, které vznikne na základě nepřesné obrazové „formulace“. Tento negativní přenos způsobí chybovost, která musí být odstraněna například uvedením slovně prezentovaného pravidla. Nastane-li takový případ, kdy je nutné nasadit zcela jinou formu gramatického pravidla, jeví se užití signálního prostředku jako zcela nefunkční a zbytečné. Proto musí být kladena velká pozornost na způsob vizuálního znázornění. Mnozí autoři učebnic vysvětlují, co jednotlivé vizuální prostředky zastupují nebo jak jich má být využito. Bližší popis k signálně gramatickému zobrazení učiva bychom měli najít v každé učebnici cizího jazyka či v příručce pro učitele.

mb – männlich belebt (maskulinum animatum)
mu – männlich unbelebt (maskulinum inanimatum)
f. – weiblich (femininum)
n. – sächlich (neutrum)

Obrázek 11 – ukázka vysvětlující vizuální znázornění⁷¹

Prostředky signální gramatiky dle Škodové⁷² zprostředkovávají jen konkrétní a velmi malý rozsah gramatického pravidla, proto je nelze využívat ke komplexnímu popisu jazyka. Jsou omezeny na určité gramatické jevy.

Cílem učebnic cizích jazyků není zprostředkovat žákovi vyčerpávající informace o cílovém jazyce, nýbrž naučit žáka jednat a porozumět se v obvyklých komunikačních situacích. Návik nových gramatických jevů, které budou žákovi užitečné v každodenní interakci s ostatními mluvčími, lze právě dobře nacvičovat pomocí cvičení, jež obsahují prostředky signální gramatiky. Mnohdy jsou tyto automatizační úlohy imitativního charakteru a splňují požadavky induktivního přístupu.

⁷⁰ FUNK, H, KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudieneinheit 1*. Kassel-München-Tübingen : Langenscheidt, 1999. s. 123

⁷¹ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 214

⁷² <http://kcl.fp.tul.cz/cs/student/studijni-materialy/category/skodova> [citováno 2011-04-10]

Jak je z výzkumů zřejmé, induktivní přístup se uplatňuje převážně v učebnicích, které jsou primárně určeny pro žáky mladšího školního věku. Tito žáci jsou dle Podrápské⁷³ hraví, spontánní, zvědaví, toužící objevovat a mají dobrou mechanickou paměť a imitační schopnosti. Doposud nejsou zatíženi žádnými nezdary v učení, ale také nemají žádné zkušenosti s vyučovacími strategiemi, gramatickými pravidly a terminologií, proto je žádoucí, aby výuka, ale i všechny výukové materiály zohledňovaly věkové zvláštnosti a potřeby žáků a plně využívaly induktivní postupy.

Na drobné rozpory v užití indukce narážíme v případě výuky dospělých. Jejich schopnost imitace, mechanická paměť, ale i způsob myšlení jsou zcela odlišné. Většina z nich má již zkušenosti s výukou cizího jazyka nebo mateřského jazyka, a proto vyžadují, aby bylo nejprve uvedeno pravidlo a poté následoval samotný nácvik gramatického jevu. U dospělých žáků se setkáváme proto častěji s deduktivním přístupem.

Nácvik nové gramatické struktury založené na induktivním postupu může dospělým žákům činit obtíže. Bez uvedení konkrétního pravidla, jen s využitím verbálního signálu, může být procvičování ztrátou času a zcela nelogickým procesem, který nebude tak efektivní, jako tomu je u mladších žáků. Proto by měla být velká pozornost kladena právě na užití verbálního signálu v induktivně pojatých cvičeních.

⁷³ PODRÁPSKÁ, K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008. s. 20

6. Ztvárnění gramatiky v učebních souborech

Gramatické učivo je v učebnicích představeno v podobě didaktické informace. Průcha⁷⁴ ji definuje jako specifický druh informace, jehož vlastnosti jsou uzpůsobeny didaktickým účelům. Tato informace je konkrétně ztvárněna pomocí didaktického textu. „*Didaktický text je verbální nebo verbálně obrazový informační celek, který má vzhledem ke svým didaktickým funkcím specifické vlastnosti (na rozdíl od nedidaktických textů), umožňující mu fungovat v didaktické komunikaci.*“⁷⁵

Vzhledem k širokému užití pojmu didaktický text se v této práci omezíme na označení gramatický text, které zavedl Zimmermann. Gramatické texty formuluje jako „*Texte über Grammatik, d. h. Texte, die grammatische Regelmäßigkeiten beschreiben und erklären. Grammatikalische Texte sind also immer Medien kognitiven Lehrens.*“⁷⁶ Z této citace je zřejmé, že veškeré texty, jež zprostředkovávají gramatické učivo, lze označit jako gramatické texty.

Dle Podrápské je gramatický text tvořen dvěma součástmi:

- „1. gramatické pravidlo jako slovně vyjádřená abstraktní gramatická zákonitost ve statické nebo dynamické podobě,
2. související prostředky signální gramatiky, které toto verbálně vyjádřené pravidlo buď zcela nahrazují jeho vizuálním ztvárněním, nebo jej doplňují ve formě vysvětlující grafické paralely.“⁷⁷

Pojmem gramatický text jsou označovány všechny texty vyskytující se v učebních souborech, které jsou určeny pro popis a vysvětlení gramatických jevů. Tyto texty v sobě zahrnují jak verbální prostředky, tak i prostředky vizuálního názoru. Ty mají žákům usnadnit proces učení, zapamatování a zpětného vybavení si nově získané informace.

⁷⁴ PRŮCHA, J. *Učení z textu a didaktická informace*. Praha : Academia, 1987. s. 8

⁷⁵ PRŮCHA, J. *Učení z textu a didaktická informace*. Praha : Academia, 1987. s. 8

⁷⁶ ZIMMERMANN, G. *Gramatik lehren, lernen, selbstlernen*. Ismaning : Hueber, 1985. s. 10

⁷⁷ PODRÁPSKÁ, K. *K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 68 (srov. KAST, B., NEUNER, G. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. München : Langenscheidt, 1998.)

6. 1 Typy učebních souborů podle postavení gramatického textu

Učební soubory cizích jazyků lze segmentovat podle postavení gramatického textu v koncepci učebnice. Máme tři možnosti umístění, které Podrápská⁷⁸ člení následujícím způsobem:

1. učební soubory, ve kterých je gramatický text umístěn na začátku lekce, zpravidla za úvodní článek. Tímto způsobem byly vytvářeny učebnice gramaticko-překladové metody, které stavěly gramatiku do centra pozornosti. Texty obsahovaly velké množství lingvistické terminologie a svou syntaktickou stavbou byly pro žáky často obtížně pochopitelné.
2. gramatický text nalezneme na konci učebnice v podobě mluvnického přehledu. Gramatika je postavena do pozadí vlivem komunikativní metodické koncepce, ve které je „jazyk pro žáky prostředkem k jednání.“⁷⁹ Nevýhodou takto pojaté učebnice je oddělené postavení gramatického učiva. Může na žáky působit dojmem, že gramatika je něco zcela odlišného, co se v průběhu lekcí vůbec neučili. Texty obsahují metajazyk, což může ztěžovat porozumění.
3. gramatické texty se objevují v průběhu celé lekce, nácvik mluvnických jevů je součástí cvičení a na konci lekce je gramatické učivo shrnuto v podobě přehledu. Podrápská⁸⁰ upozorňuje na výhody takto pojaté učebnice, protože dochází k užití pravidla v konkrétní komunikační situaci a propojuje se fáze nácviku a prezentace učiva.

Způsob ztvárnění a množství mluvnické látky se v průběhu několika desetiletí značně změnily. Od dob gramaticko-překladové metodické koncepce, kdy byl žákům předložen celkový systém jazyka, který se museli za pomoci terminologicky přesycených pravidel naučit téměř zpaměti, došlo k výrazné redukci gramatiky. Především je třeba zdůraznit jistá omezení v rozsahu, ale i stylu zpracování mluvnice v učebních souborech cizích jazyků.

⁷⁸ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 74-76

⁷⁹ PODRÁPSKÁ, K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008. s. 126

⁸⁰ PODRÁPSKÁ, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 75

Gramatické učivo je do učebnic voleno a zařazováno s ohledem na věkové zvláštnosti cílové skupiny žáků. Uplatňuje se funkčně-systémový přístup, což přineslo značné omezení mluvnické látky. V současné době není prioritou, aby žáci ovládali celé spektrum gramatických jevů, nýbrž dochází k výběru těch mluvnických pravidel, která budou pro žáky využitelná a potřebná v obvyklých komunikačních situacích.

6. 2 Propojenost gramatiky a lexika

Autoři mnohých učebních souborů záměrně vybírají určité lexikální jednotky a k nim adekvátní gramatické prostředky, což lze dokázat na příkladu z uč. *Easy Czech Elementary* od Ondřeje Štindla, který při nácviku instrumentálu užívá slovesa pohybu ve spojení se signálním slovem, v tomto případě dopravním prostředkem⁸¹. Důvodem specifického výběru slovní zásoby sloužící k procvičení určitého mluvnického učiva je těsné sepětí plánu gramatického a lexikálního. Na tuto skutečnost upozorňuje Veselý, který uvádí, „že každý jev gramatický (morfologický i syntaktický) se konkretizuje na těch či oněch lexikálních jednotkách, ...že každé slovo daného jazyka se zařazuje do určitého slovního druhu, tvaroslovného a slovtvorného typu.“⁸² Z této citace vyplývá, že nelze určit přesnou hranici mezi gramatikou a lexikem. Existují určité lexikální jednotky, které mají primární funkci spojovat vzájemně slova a slovní komplexy, a tím se podílet na gramatické výstavbě věty. Jedná se především o předložky, částice, spojky, pomocná slovesa a další, která Veselý označuje jako tzv. strukturní slova. Při osvojování jazyka hrají významnou roli, protože se běžně vyskytují v každodenní komunikaci. Frekvence užití synsémantik (tzv. strukturních slov) je značně vyšší ve srovnání s autosémantikou. Každé z těchto slov má svůj gramatický význam. Z tohoto důvodu je nutné rozšířit obecnou typologii prostředků SG o další kategorii, tzv. sémantizaci - pomocný prvek signální gramatiky. V učebních souborech se s ní setkáváme nejčastěji při prezentaci předložek. V případech, kdy je zprostředkováváno učivo synsémantik, nelze jednoznačně určit, zda se jedná o plán gramatický či lexikální, protože hranice mezi nimi plynule přecházejí.

Veselý⁸³ v souvislosti s mluvnicí a slovní zásobou zavádí pojmy lexikalizace gramatiky a gramatikalizace lexika. Pod prvním pojmem rozumí osvojování mluvnického jevu

⁸¹ viz. ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 83

⁸² VESELÝ, J. Vztah lexika a gramatiky při osvojování cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1978/79, 22, č. 5 s. 202

⁸³ VESELÝ, J. Vztah lexika a gramatiky při osvojování cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1978/79, 22, č. 5 s. 205

v rámci lexika. Typickým příkladem může být nácvik a pamětní učení určité fráze či konstrukce, aniž by muselo být uvedeno gramatické pravidlo, podle kterého se struktura řídí. Proces se nazývá lexikální anticipace.

Gramatikalizaci lexika definuje Veselý⁸⁴ jako osvojování slovní zásoby z hlediska sémantiky, ale i gramatiky. Žák se učí společně s významem slova také jeho užití ve větě, což zahrnuje znalost jak morfologických, tak i syntaktických vlastností. Jako příklad Veselý uvádí, že „*gramatikalizace lexika začíná (s výjimkou první fáze výuky) již při prezentaci nového slova*“⁸⁵. Žák by se měl společně s novým substantivem naučit i jeho rod. Tuto problematiku řeší vhodným způsobem Lída Holá v učebnici *Tschechisch Schritt für Schritt*. V rámci tiskových grafických prostředků zavádí barevný typ písma sloužící k rozlišení rodu podstatných jmen. (viz. kapitola 1. 3. 2)

6. 3 Sémantizace jako pomocný prvek signální gramatiky

Těsné sepětí gramatiky a lexika je jedním z faktorů, který nám dává podnět k zavedení nového prostředku SG pro potřeby této diplomové práce. Jde o sémantizaci - pomocný prvek, který může být využit k signálně gramatickému ztvárnění učiva. Využívá se především k prezentaci předložek.

*„Sémantizace je soustava poznávacích procesů odhalujících smysl obrazu, jeho výpovědní hodnotu, jeho komunikativní záměr. Podstatou sémantizace je proces čtení obrazu, tj. vnímání obrazu prostřednictvím toho, co o zobrazovaném víme. Někdy se tento zvláštní proces vidění prostřednictvím vědění označuje pojmem apercepce.“*⁸⁶ Je nutné rozlišovat, za jakým účelem byla sémantizace využita. Mnohé příklady poukazují pouze na lexikální význam slova. Typické pro cizojazyčnou výuku jsou dle Gertrude Heyd⁸⁷ následující sémantizační techniky. Podle využití jazykových nebo nejazykových prostředků jsou segmentovány do dvou kategorií:

1. nejazykové techniky

⁸⁴ VESELÝ, J. Vztah lexika a gramatiky při osvojování cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1978/79, 22, č. 5 s. 207

⁸⁵ Tamtéž, s. 207

⁸⁶ HENDRICH, J. et al. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988. s. 58

⁸⁷ HEYD, G. *Deutsch lehren: Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt am Main : Verlag Moritz Diesterweg, 1991. s. 91-101

- a. demonstrace, kterou lze dle Podrápské užít také při nulových znalostech cílového jazyka. Aplikace je omezena na konkrétní předměty. Velké nebezpečí tohoto způsobu sémantizace je v nesprávném porozumění slova.
2. jazykové techniky (sémantizace v cizím jazyce nebo pomocí jazyka mateřského)
 - a. užití slova v typickém kontextu
*př.: Kolumbus **objevil** Ameriku.*
 - b. definice
*př.: **Drogerie** je obchod, kde se prodávají čisticí prostředky, šampony a pasty na zuby.*
 - c. hyperonyma a hyponyma
*př.: **květina**: tulipán, konvalinka, růže*
***růže, tulipán, konvalinka** jsou květiny*
 - d. srovnání
*př.: Sedm dní tvoří **týden**, dvanáct **měsíců** tvoří rok.*
 - e. synonyma, antonyma, komposita
př.: hezký - krásný; nový - starý
 - f. akustická nebo grafická podobnost s mateřským jazykem (v tomto případě hraje významnou roli národnost žáka, nejvíce akusticky a graficky jsou češtině podobné slovanské jazyky, ale nalezneme je také u ostatních jazyků v podobě internacionalismů atd.)
př.: die Tasche = taška, pies = pes
 - g. překlad
př.: der Hund/ dog/ = pes

V případě jazykových technik nelze mluvit o tom, že by se jednalo o součást koncepce signální gramatiky, protože jde pouze o sémantiku lexikálních jednotek.

II. Praktická část

1. Odůvodnění výběru učebních souborů

V praktické části této diplomové práce budou analyzovány učební soubory českého jazyka pro jinojazyčné studenty. Učebnice byly a jsou využívány v českých institucích zabývajících se výukou češtiny pro cizince. Analyzované učební soubory byly vydány v České republice mezi lety 1994 – 2010. Bohužel nelze obsáhnout celou škálu publikací zabývajících se češtinou jako cizím jazykem, proto bude vybrán jen omezený vzorek učebnic. Důvodem tohoto úzkého výběru jsou na jedné straně rozsahové možnosti naší diplomové práce, na straně druhé i velké množství učebních souborů, jejichž analýza by z časového hlediska znamenala několikaletou práci. Pozornost nebude zaměřena na učebnice češtiny jako cizího jazyka zahraniční produkce, protože naším cílem je postihnout jen učební soubory, které se využívají na území České republiky. Některé soubory byly vybrány záměrně, protože obsahují dostatečné množství vizuálních prostředků a lze na příkladech dokázat, že se prostředky SG objevují i v učebnicích češtiny pro cizince, i když se zcela odlišnou frekvencí výskytu.

Cílem této diplomové práce není, jak již bylo zmíněno, obsáhnout celé spektrum učebnic publikovaných v několika desetiletích na území ČR. Naši pozornost při analýzách zaměříme převážně jen na ty, ve kterých lze nalézt frekventovanější výskyt signálně gramatických prostředků. Opěrnými body této práce budou učebnice Lídy Holé *Tschechisch Schritt für Schritt* a Ondřeje Štindla *Easy Czech - Elementary*, protože je lze považovat za soubory češtiny jako cizího jazyka, které využívají kvantitativně nejvíce prvků SG. Analyzovány budou ještě další učebnice CJC, aby se zaručila objektivita hodnocení aplikace vizuálně ztvárněných pravidel. Protože mají učební soubory němčiny pro cizince dlouholetou tradici ve využívání prostředků signální gramatiky, budou komparovány s uč. CJC. Vždy budou srovnávány učebnice, které mají stejnou referenční úroveň dle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (SERR). Cílem je porovnat různé prostředky signální gramatiky na stejně nebo alespoň podobně obtížném gramatickém textu. Vzhledem k tomu, že mnohé učební soubory nejsou označeny referenční úrovní, přiřadíme je k jednotlivým stupňům na základě úvodních slov autora a jeho doporučení. Uvedení cílové skupiny uživatelů bývá nedílnou součástí.

Analýzy učebních souborů se budou týkat jen těch částí, které se věnují prezentaci, popřípadě opakování a automatizaci gramatického učiva. Naším cílem bude, abychom stanovili typy jednotlivých prostředků SG, jejich funkci a frekvenci výskytu. Četnost vyjádříme poměrem stran se signálními prostředky ku všem stranám učebnice. Nakonec porovnáme učebnice z hlediska četnosti a využití jednotlivých typů signálního znázornění.

Každá učebnice, ať už se jedná o soubory češtiny jako cizího jazyka, nebo němčiny jako cizího jazyka, využívá odlišný repertoár prostředků znázorňujících gramatická pravidla. Naším úkolem proto bude popis typických prostředků vyskytujících se v učebnicích češtiny. Dále poukážeme na případnou absenci některých signálně gramatických prostředků, které jsou naopak hojně aplikovány v učebních souborech němčiny jako cizího jazyka. Na základě zjištěné nepřítomnosti některých typů vizuálních prostředků se pokusíme v námi vytvořených pracovních listech navrhnout způsob vizuální prezentace gramatického pravidla.

1. 1 Vybrané učební soubory

- KOUŘIMSKÁ, M., JELÍNEK, S., KETTENBURG, U., KUČEROVÁ, L., NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch 1-4*. 3. vyd. Strakonice : Jirco, 1996.
- NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A-1C*. 5. vyd. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996.
- HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. 2. vyd. Praha : Akropolis, 2006.
- ŠINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. 1. vyd. Praha : Akronym, 2008.
- AIGNEROVÁ, A. *Čeština jinak-Tschechisch anders: Kommunikatives Lehrwerk für Anfänger*. 1. vyd. Vimperk : Tina, 1994.
- KOTYKOVÁ, S., LEJNAROVÁ, I. *Čeština pro malé cizince 2*. 1. vyd. Praha : Knižní klub, 2005.
- ROUBALOVÁ, E. *Učíme se česky*. Praha : Karolinum, 1998.
- PAROLKOVÁ, O., NOVÁKOVÁ, J. *Tschechisch für Deutschsprechende: mein bester tschechischer Freund*. Praha : Bohemika, 2003.
- ČECHOVÁ, E., REMEDIOSOVÁ, H. *Chcete ještě lépe mluvit česky? II*. 2. vyd. Liberec : Harry Putz, 2001.

- FROULÍKOVÁ, L. *Adam a Eva v Českém ráji: učebnice češtiny pro cizince začátečníky*. Praha : Academia, 2008.
- IVANOVÁ, D., ADAMOVIČOVÁ, A., HRDLÍČKA, M. *Basic Czech II*. Praha : Karolinum, 2007.
- REŠKOVÁ, I. *Communicative Czech: Elementary Czech*. Praha : Karolinum, 2002.
- CVEJNOVÁ, J. *Česky, prosím I*. Praha : Karolinum, 2008.
- HRONOVÁ, K., HRON, J. *Čeština pro cizince: Ahoj, jak se máš?* Praha : Didakta, 2010.

1. 2 Stanovení hypotéz práce

Než se zaměříme na konkrétní analýzy, formulujeme čtyři hypotézy týkající se zapojení signálně gramatických prostředků do celkové koncepce učebnice či jejích jednotlivých lekcí. Prostřednictvím praktické části je buď potvrdíme, nebo vyvrátíme. Zároveň zhodnotíme, jakým způsobem jsou zapojeny prostředky signální gramatiky ve výše uvedených učebnicích češtiny pro cizince. Hypotézy této diplomové práce jsou následující.

1. Specifické prvky vizuálního názoru se opakují v učebnici cyklicky, nejsou užity nahodile a nesystematicky.
2. V učebnicích češtiny jako cizího jazyka se vyskytují signální prostředky, které naopak nenajdeme v učebních souborech němčiny.
3. Prvky vizuální názornosti nalezneme jak v částech lekce sloužících k prezentaci gramatického učiva, tak i ve cvičeních.
4. Četnost signálně gramatických prostředků je v poměru se slovně vyjádřenými pravidly nižší.

1. 3 Analýzy učebnic češtiny jako cizího jazyka

V následujících kapitolách se budeme věnovat analýzám jednotlivých učebnic češtiny pro cizince. Zaměříme se na potvrzení či vyvrácení námi stanovených hypotéz. Analýzy budeme strukturovat dle vybraných kritérií⁸⁸ a svá tvrzení budeme dokládat na konkrétních příkladech z učebnic.

⁸⁸ Pozn. pod pojmem kritéria rozumíme jednotlivé typy signálně gramatických prostředků dle Funk/Königovy klasifikace.

Každý učební soubor češtiny jako cizího jazyka je uspořádán odlišným způsobem. Setkáváme se s rozdílným členěním lekce, postavením slovní zásoby, ale i nové gramatiky. Některé učebnice pracují hojně s grafickými možnostmi tisku, jako je barva písma, zvýraznění, podbarvení, pestrost obrázků, tabulek, rámečků atd., jiné využívají jen černého tisku. Obdobně je tomu i při aplikaci prostředků signální gramatiky, které jsou nedílnou součástí většiny moderních učebních souborů, i když s různou frekvencí výskytu.

Důležitý faktor hrající svou roli při užití vizuálních prostředků v učebnicích, je zřetel k věkovým zvláštěnostem cílové skupiny žáků. Učebnice pro žáky předškolního a mladšího školního věku by měly zprostředkovávat gramatické učivo odlišným způsobem, než je tomu u učebnic pro dospělé uživatele. Ti již mnohdy mají zkušenosti s výukou jiného cizího jazyka nebo minimálně s mateřským jazykem, proto jim nejsou gramatické kategorie, odborné termíny a formulace pravidel neznámé. Užití metajazyka v učebnicích nezpůsobuje tolik komplikací jako u žáků v jazyce doposud nezkušených.

1. 3. 1 Easy Czech Elementary

První učebnicí, kterou analyzujeme, je *Easy Czech – Elementary* od Ondřeje Štindla, jež vyšla v roce 2008. „*Učebnice Easy Czech Elementary je určena pro anglicky mluvící studenty začátečníky. Komunikačním jazykem učebnice je angličtina. V angličtině jsou veškeré vysvětlující texty a zadání cvičení.*“⁸⁹ Na základě informací od autora a porovnáním obsahu lekcí s požadavky SERR přiřadíme učebnici k referenční úrovni A1-2.

1. 3. 1. 1 Tiskové grafické prostředky

Učebnice *Easy Czech – Elementary* využívá v hojné míře barevně podkreslené rámečky, jež mají podle užití barvy vždy svou specifickou funkci:

1. **Fialové tabulky** – slouží ke zprostředkování nové gramatické látky, nejčastěji jde o znázornění paradigmatu sloves a substantiv. Z velké části jsou do těchto tabulek začleněny ještě další tiskové grafické prostředky (tučné písmo, kurzíva, verzálky), které slouží ke znázornění nového gramatického jevu, např. koncovky rodové příslušnosti substantiva, čísla atd. V těchto fialových polích nalezneme i příklady v podobě krátkých vět, slovních spojení nebo jen lexikálních jednotek.

⁸⁹ ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 6

2. **Oranžové tabulky** – zprostředkovávají novou slovní zásobu buď s anglickým ekvivalentem, nebo pouze v cílovém jazyce. Tato oranžová pole neplní jen funkci slovníku, nýbrž upozorňují na správnou ortografickou podobu slov, či na označení symbolů užívaných v textu
3. **Modré tabulky** – tato pole obsahují vždy verbální složku. Gramatické učivo je vysvětleno v anglickém jazyce s jednotlivými českými příklady, které jsou dále vizuálně znázorněny (tučným písmem, kurzívou). Modrá pole se cyklicky opakují na konci každé lekce a slouží ke shrnutí probrané látky. Tyto mluvnické přehledy jsou typickým prvkem učebnice. Tabele znázornění gramatiky je vždy zredukované a zabývá se konkrétní částí jazykového systému. Není prezentována celá problematika, ale jen základní jevy nezbytné pro komunikační situaci, která byla v učebnici vytvořena. Tento omezený výběr gramatických jevů a struktur výrazně usnadňuje proces učení.

Dalším tiskovým grafickým prostředkem, který je hojně v učebnici využíván, je tučné písmo. Objevuje se u koncovek verba finita, slouží ke zvýraznění prefixu *ne-* u sloves vyjadřujících negaci. Upozorňuje na změnu koncovek substantiv v akusativu, změnu konsonantů (Praha – Praze) atd. Rozmanitost použití tučného písma je dána funkční nejednotou tohoto prostředku. Lze ho využít při prezentaci sloves, podstatných jmen, slovosledu, předložek a dalších.

Tučné písmo, kurzíva, tučná kurzíva se vyskytují v celkové koncepci učebnice. Jejich zapojení má své významné postavení nejen v gramatických textech, ale i ve cvičeních, která bezprostředně navazují na „gramatickou část“ lekce. Tato typová odlišnost písma má primárně upoutat žákovu pozornost a signalizovat mu, že zvýrazněná část slova, celé slovo, slovní spojení nebo věta obsahují něco nového, čemu by měla být věnována pozornost.

Tiskové grafické prostředky jsou v této učebnici ve velké míře propojovány ještě s dalšími vizuálními pomůckami. Nejčastěji jde o barevné rastry a tabulky.

Jaká je ta polévka? Ta polévka je dobrá.
Jak vaří Zuzana? Zuzana vaří dobře.

Most adverbs end in -e/-ě. Some adverbs end in -o or -y. An exception is *pomalú* (slowly).

1. 3. 1. 2 Situativně zakotvené symboly

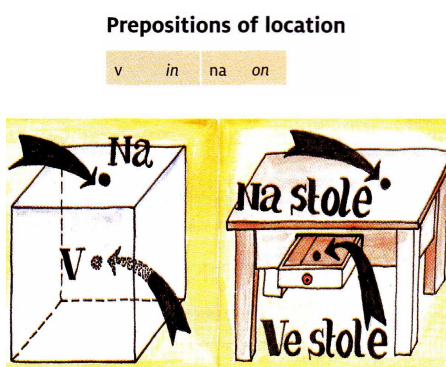
5 Look at these signs and say what you have to, can or mustn't do here.

Situační obrázky, které znázorňují použití předložek s příslušným pádem, příslovci atd.. zvyšují u žáků motivaci kučení a zařazujeme je do skupiny tzv. sémantizačních prostředků, které slouží nejen k vyobrazení významu lexikální jednotky, ale i jako vizuální ztvárnění gramatického pravidla.

⁹¹ ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 71

1. 2. 1. 3 Sémantizace jako pomocný prvek SG

Na pomezí lexikálního a gramatického plánu jazyka stojí také některé obrázky, které pomáhají zprostředkovávat jak význam slova, tak i určité gramatické pravidlo. Nejčastěji se setkáváme s obrázky znázorňujícími použití předložek s příslušnou pádovou vazbou. Tento prvek SG zařazujeme do skupiny tzv. sémantizačních prostředků. Prostřednictvím takto ztvárněného pravidla se zvyšuje u žáků motivace k učení. Štindl pomocí kresby stolu sémantizuje prepozice. Nastiňuje také jejich funkci z hlediska mluvnické. Každé zapojení preposic *na* a *v* do věty nebo slovního spojení vyžaduje doplnění substantivem v lokativu. Lze proto tvrdit, že vyskytne-li se v textu některá z těchto předložek, považujeme ji za signál pro šestý pád.

Obrázek 14 – sémantizace předložek⁹²

V menší míře se objevují v učebnici tabulky, které jsou jedním z typů signálně gramatických prostředků. Tabeleární znázornění může plnit několik různých funkcí. Primárně jsou využívány při nácviku a prezentaci verba finita. Vyskytují se ale i např. pro zdůraznění slovosledu ve větě. Především upozorňují na pevné postavení zvrtného zájmena *se* u sloves, které zaujímá druhou pozici ve větě.

⁹² ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 32

Position of se and si

No matter what the sentence starts with, *se* and *si* always keep the second position in the sentence. Study the table below. Check with the Language summary.

1	2	
Já	se	učím.
Učím	se	česky.
Ráno	se	učím česky.
Ve škole	se	učím česky.
Každý den	si	čteme.
Jana a Petra	si	čtou.

Obrázek 15 – tabelární znázornění postavení klitik⁹³

Dalším nestandardním prvkem, typickým pro učebnici Easy Czech – Elementary, je užití takového slovesa, jehož zapojení do věty vyžaduje doplnění substantivem v určitém pádě⁹⁴. U nižších stupňů osvojování si cizího jazyka se uplatňuje také způsob vypuštění daného gramatického jevu. Ten by mohl způsobit problémy či úplné nepochopení a bylo by vyžadováno mechanické pamětní učení. Štindl v učebnici nevysvětluje celou problematiku aplikace instrumentálu, nýbrž vybírá si jen konkrétní případy, na kterých demonstuje nové mluvnické učivo. Jako příklad uvádíme jeho specifický výběr sloves *jet* a *letět*. Z níže uvedeného tabelárního přehledu (obr. 17) vyplývá, že po slovesech pohybu (*jet*, *letět*) musí být substantivum užito v podobě instrumentálu. Signálem pro sedmý pád je v tomto případě nějaký dopravní prostředek.

Verbs of motion with the means of transport

vlak auto autobus metro letadlo tramvaj
motorka kolo kůň vrtulník balon lod

To express *going by car, by train etc.* we generally use the instrumental case of nouns without any preposition. With some means of transport (*kolo, motorka, kůň*) we use the preposition *na* and the locative case. Study the instrumental endings shown below.

jedu	letím	jdu
autem	letadlem	pěšky
autobusem	balonem	
vlakem	vrtulníkem	
metrem		
taxíkem		
tramvají		
lodí		
na kole		
na motorce		
na koni		

Obrázek 16 – signál v podobě instrumentu⁹⁵

Naopak signálem pro genitiv jsou pro Štindla předložky *do* a *z*, popřípadě také slovesa pohybu.

⁹³ ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 47

⁹⁴ Upozornění: Vždy se mohou vyskytnout nějaké výjimky, na které lze upozornit pomocí verbálně ztvárněného pravidla, uvedením příkladu, který se vymyká atd.

⁹⁵ ŠTINDL, O. *Easy Czech: Elementary*. Praha : Akronym, 2008. s. 83

Obdobným případem mohou být činnosti, které vyžadují užití nějakého instrumentu (předmětu), aby mohla být činnost vykonána. Například: *česat se hřebenem*, *jíst lžící*, *krájet nožem*, *mávat kapesníkem*, *psát perem* a další. I v těchto případech lze považovat instrument jako signál pro užití instrumentálu, protože bez daného předmětu by samotná činnost nemohla být vykonána.

Vezmeme-li v úvahu všechny typy signálně gramatických prostředků dle Funk/Königovy klasifikace a dále ještě verbální signály a sémantizaci jako pomocný prvek při prezentaci gramatických pravidel, můžeme konstatovat, že výskyt těchto prostředků není v učebním souboru častý. Z naší analýzy vyplývá, že dochází k určitému opakovanému nasazení vizuálního názoru, který je nejčastěji kombinován s tabelárním zobrazením a slovně ztvárněnými gramatickými pravidly. Prostředky signální gramatiky nalezneme jak v oddílech věnujících se prezentaci mluvnické látky, tak i ve cvičeních soužících k nácviku a automatizaci učiva.

Porovnáme-li rovinu verbální a vizuální prezentace gramatického pravidla, dojdeme ke zjištění, že slovní definice stále ještě velkou měrou převažují nad prostředky signální gramatiky, jež nejsou dominantním prvkem učebnice. Z analýzy také vyplývá, že ačkoli Štindl nevyužívá všech typů prostředků SG, lze vyzdvihnout nový netradiční prvek. Jde o signál v podobě instrumentu, ať už dopravního prostředku v kombinaci se slovesy pohybu, či jiného předmětu, který se neobjevuje v jiných učebnicích.

1. 3. 1. 4 Verbální signály

V učebnici nalezneme také verbální signály, které jsou reprezentovány tázacími slovy *čí?*, *který?* *jaký?* atd. Tato signální slova jsou užívána nejen v částech věnovaných prezentaci nového gramatického jevu, nýbrž i ve cvičeních. Na základě těchto slov, která bývají často zvýrazněna odlišným typem písma (kurzíva, tučný tisk, podtržení a další), má žák užít konkrétní pravidlo. Pro demonstraci uvádíme příklad: ***Jaká*** je ta taška? → *Ta taška je zelená*. V odpovědi na otázku *jaká?* musí být použito adjektivum. Nácvik gramatického učiva pomocí verbálních signálů je v učebnicích češtiny jako cizího jazyka velice oblíbený, což dokazuje jeho hojné zastoupení v mnoha souborech. Učivo se osvojuje induktivním přístupem, který umožňuje, aby si každý žák vytvořil svoje vlastní hypotézy o gramatickém pravidle.

1. 3. 1. 5 Shrnutí

Učebnice *Easy Czech - Elementary* obsahuje některé prostředky signální gramatiky, které se vyskytují pravidelně ve všech lekcích. Výrazná jsou podbarvená pole, která upozorňují žáky na jevy nové, kterým by měla být věnována větší pozornost. Důležitou roli v celkové koncepci učebnice hrají tiskové grafické prostředky, které primárně slouží ke zdůraznění koncovek, ať už u sloves, substantiv, adjektiv, adverbíí atd. Tučné písmo se vyskytuje u různých gramatických jevů a je užíváno v kombinaci s dalšími signálně gramatickými prostředky.

Propojení několika typů signálů je typickým prvkem učebnice. Zvyšuje se tím efektivita vizuálního prostředku, což snižuje potřebu užití verbálně ztvárněného pravidla. I přesto autor učebnice formuluje většinu pravidel vedle vizuálního prostředku ještě pomocí verbálních pouček obsahujících lingvistickou terminologii. Učebnice je zcela přizpůsobena věkovým zvláštnostem žáků ať už v prezentaci gramatické látky, tak i v typech jednotlivých cvičení. Uplatňuje se zde induktivní, ale i deduktivní přístup, který více vyhovuje již zkušenějším uživatelům jazyka.

Velké riziko spatřuji v uvádění verbálních pravidel bezprostředně za signálním ztvárněním nového gramatického jevu. Žáci mající zkušenosti s výukou cizích jazyků se mohou omezit jen na konkrétní definice. Signály se v tomto případě dostávají do pozadí a ustupuje jejich primární funkce, kterou je redukce verbálního vyjádření a omezení užití terminologie.

Bez slovního pravidla by totiž mohlo dojít k nesprávné interpretaci a žák by se mohl mylně domnívat, že se změna konsonantů týká všech slov, např. též u slova *roh*, kdy by po změně konsonantu došlo k nekorektním variantám „*v roze a na roze*“.

1. 3. 2 Tschechisch Schritt für Schritt

Dalším učebním souborem, který budeme analyzovat je *Tschechisch Schritt für Schritt* od Lídy Holé. Tato učebnice má i svou anglickou verzi *New Czech Step by Step*, která je totožná s německou variantou. S ohledem na Společný evropský referenční rámec zaručuje učebnice dosažení prahové úrovně B1.

Autorka v úvodu zdůrazňuje, že využívá osvědčené postupy, jako je barevné kódování textu a panelové uspořádání knihy. Velká pozornost je věnována především slovesům a předložkám, které jsou většinou vizualizovány pomocí prostředků signální gramatiky.

1. 3. 2. 1 Tiskové grafické prostředky

Hojně užívaným typem vizuálního znázornění jsou tiskové grafické prostředky. Nasazení barevného písma sloužící k názornému rozlišování rodů je bezesporu zlomovým bodem ve využití vizuálních názorů. Učebnice Lídy Holé je jedna z učebnic češtiny jako cizího jazyka, která využívá této názorné pomůcky. Autorka pracuje se třemi základními barvami.

1. **Červená barva**, která má upozornit žáka na feminina, je užívána nejen u substantiv, ale také u adjektiv, pronomin, verba finita atd. Je prvotním signálem pro ženský rod. Toto barevné znázornění je velice praktické, protože je efektivnější, než užití zkratk za jednotlivými slovy⁹⁶. V případě substantiv nebo personálních a posesivních pronomin se setkáváme s úplným barevným zvýrazněním lexikální jednotky, ať už jde o tvar v nominativu nebo jiném pádě. Odlišným způsobem je užito barevného tisku v případě adjektiv, u kterých je znázorněn jen sufix, podle něhož lze určit rodovou příslušnost.
2. **Zelená barva** sloužící ke znázornění neuter se vyskytuje v obdobných případech, jako je tomu u červeného označení.
3. **Modrá barva**, která je dále segmentována do dvou odstínů, primárně upozorňuje žáka na maskulina. Důvodem tohoto podrobnějšího stínování je nutnost rozlišovat rozdělení maskulin na životná a neživotná, z čehož pramení i rozdílné užití těchto lexikálních jednotek. Modrý tisk je využíván ve dvou odstínech a to
 - a. světlý, který zastupuje rod životný
 - b. tmavý, který je signálem pro neživotnost.

⁹⁶ Zkratky M, F, N (maskulinum, femininum, neutrum) bývají součástí slovníkových částí učebnic CJC a slouží jako pomůcka pro žáky.

3. Pronomen
a) das Demonstrativpronomen *ten (der, dieser) und tenhle (dieser, dieser hier)*

ten tenhle	ten tenhle	ta tahle	to tohle
---------------	---------------	-------------	-------------

b) Possessivpronomen

můj tvůj náš váš	můj tvůj náš váš	moje / má tvoje / tvá naše váše	moje / mé tvoje / tvé naše váše
jeho její jejich			

Obrázek 17 – použití barevného tisku⁹⁷

Výskyt barevného tisku se objevuje v celkové koncepci učebnice. Velkou převahu tohoto signálu jsme zaznamenali v částech věnovaných nové slovní zásobě, které se cyklicky opakují na koncích každé lekce a primárně slouží k prezentaci nových lexikálních jednotek. Tato „slovíčka“ jsou uváděna vždy společně s německým ekvivalentem, což umožňuje žákům, aby zaznamenali rodový kontrast, který bývá velmi často zdrojem interferenčních chyb.

Aby se těmto chybám předcházelo, je využito barevného tisku také v bezprostředně následujících cvičeních, která slouží k fixaci slovní zásoby nebo nácviku a automatizaci konkrétní gramatické struktury. Protože se barevné označení nevyskytuje u téže lexikální jednotky neustále v průběhu lekce, jsou omezena rizika, která by mohla vzniknout s takto častým užitím. V případě neustálého výskytu barevného názoru by mohlo dojít k problémům. Žáci by si zvykli, že jim je slovo předkládáno i s gramatickým popisem (pozn. barevné označení rodu), a proto se nikdy nenaučili určit rod samostatně. Tento nedostatek častého výskytu tiskových grafických prostředků se v učebnici Holé neobjevuje, proto lze konstatovat, že užití barev nese v této učebnici minimální rizika.

Barevná vizualizace je zcela praktická a využitelná v učebních souborech jak pro žáky mladšího školního věku, tak i pro dospělé uživatele. Žák velice rychle pochopí, jakou funkci barvy zastupují. Vzhledem k jejich omezenému užití (jen tři rody) a velké názornosti by neměly tyto signální prostředky činit velké obtíže při učení. Žák není zahrnut komplikovaným vizuálním znázorněním, které by vyžadovalo zvýšené úsilí na pochopení gramatického pravidla.

⁹⁷ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 25

Drobná rizika by mohlo skýtat detailnější rozdělení modré barvy, pokud by bylo užito v učebním souboru určeném pro mladší věkovou kategorii žáků. Pro předškolní a mladší školní věkovou kategorii žáků by nemuselo být zcela pochopitelné, protože ne všichni jsou již schopni rozlišovat životnost a neživotnost substantiv.

Dalším tiskovým grafickým prostředkem, který se hojně v učebnici vyskytuje, je tučné písmo. Jeho aplikaci nalezneme nejen v gramatických textech, ale i ve cvičeních navazujících na prezentaci mluvnické látky. Velmi často dochází ke kombinování několika signálních prostředků, např. tučného písma a tabulky či podbarveného pole. Odlišný typ písma upoutává žákovu pozornost a zdůrazňuje určitý gramatický jev nebo celou gramatickou strukturu.

Nezanedbatelné zastoupení mají v učebnici barevné rastry (konkrétně šedá podbarvená pole), ve kterých jsou prezentovány nové mluvnické jevy. Ty jsou doplněny o slovně vyjádřená pravidla formulovaná v německém jazyce. Některá obsahují sice množství lingvistických termínů, ale v kombinaci se signálně gramatickými prostředky je gramatický text dostatečně srozumitelný.

Velmi často upozorňují šedá pole na nějaké výjimky či nastiňují žákům komunikační situace, ve kterých je žádoucí užití konkrétního gramatického jevu či struktury. Tato upozornění jsou praktická a snižují rizika nasazení jevu v nesprávném kontextu.

Pozoruhodný je také výskyt světle a tmavě šedého rastu v tabulkách znázorňujících kompletní výklad určité části jazykového systému. V podbarveném poli je obsažen celkový přehled gramatického učiva, což umožňuje žákům lepší orientaci v problematice. Primární nácvik nového jevu je umístěn v tmavých částech tak, aby žák poznal, který jev z celkového přehledu bude předmětem učebního procesu. Výskyt tohoto dvojího odstínu rastru nalezneme v učebnici ojediněle. Užito je spíše odlišného typu písma.

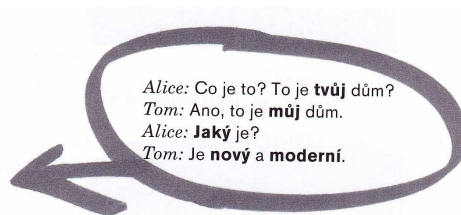
Dalším grafickým prostředkem, který nalezneme v učebnici v hojné míře, jsou verzálky. Mají totožnou funkci jako tučné písmo. Zdůrazňují určitý nový jev, na který má být zaměřena žákova pozornost.

1. 3. 2. 2 Verbální signály

Za častý prvek učebnice lze považovat způsob nácviiku a prezentace mluvnického učiva. Ve velké míře je užito nového gramatického jevu v cvičeních, která předcházejí části prezentační. Holá zvolila induktivní přístup, kdy se nejprve nacvičuje a poté přistoupí k obecnému pravidlu. V takto koncipovaných cvičeních využívá tučného písma a verzálek, které zvýrazňují nový gramatický jev. Specifické lexikální jednotky (tzv. signální slova), funkčně užité v otázce, signalizují žákovi, že musí být použito právě a jen jedno pravidlo.

Obrázek 18 – užití verbálního signálu v kombinaci s tučným písmem⁹⁸

Na otázku *jaké něco je*, reaguje žák ve své odpovědi automatickým nasazením adjektiva. Obdobnou alternativou je zdůraznění slova *čí*, kdy je užito posesivního zájmena.

Mnoho gramatických pravidel je vyjádřeno pomocí verbálních signálů (tzv. signálních slov). Jde především o tázací slova: *čí, jaký, kde, odkud*, adverbia apod.), která mají pro žáky velkou motivační funkci. Holá užívá signálních slov ve cvičeních, která jsou zaměřena na imitativní nácvik gramatického jevu. Postupuje od indukce k dedukci, jejíž součástí se stává verbálně ztvárněné pravidlo.

Verbální signály se objevují v celkové koncepci učebnice a lze říci, že na jejich základě je vystavěn nácvik nového mluvnického učiva. Velmi často dochází ke kombinaci verbálního

⁹⁸ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 24

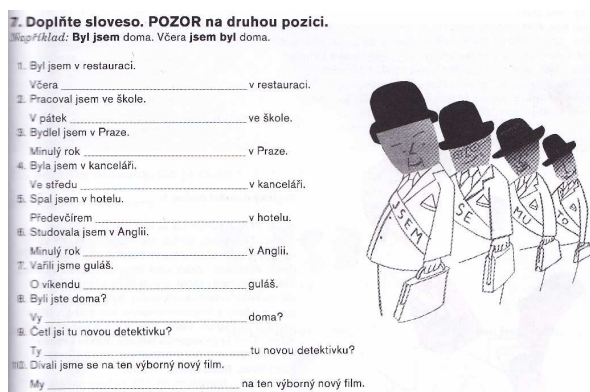
signálu s vizuálním signálem nebo obrázkem, který usnadňuje žákovi přístup k novému gramatickému jevu a jeho pochopení.

Holá se v gramatických přehledech, jež jsou součástí každé lekce, snaží o minimalizaci verbální složky. Ve velké míře se částečně nebo zcela zříká užití metajazyka, který by mohl být zátěží pro žáky, nebo by mohl způsobit úplné nepochopení látky. Omezuje se na redukci pravidla, které je navíc ještě vizualizováno.

V učebnici se objevuje i další typ signálního prostředku, k němuž řadíme sémantizaci jako prvek pomáhající při prezentaci gramatického učiva. Nejčastěji jde o nácvik předložek. Pomocí obrázku a k němu uvedené vstupní otázky je po žákovi vyžadováno právě a jen užití prepozice a substantiva v instrumentálu, akusativu atd.

1. 3. 2. 3 Vizuální metafora

Ojedinelý případ vizuální metafory nalezneme v učebnici v šesté lekci, kdy je žákům prezentováno postavení českých příklonných slov. Autorka pomocí obrázku, na kterém stojí několik mužů v řadě, upozorňuje na pevné postavení krátkých nepřízvučných slov, která musí obsadit vždy druhou pozici ve větě. Gramatika není prezentována kompletně v podobě nějakého přehledu či tabelárního znázornění, nýbrž je nacvičována pomocí krátkých vět.

Obrázek 19 – nácvik postavení klitik ve větě⁹⁹

⁹⁹ HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006. s. 67

1. 3. 2. 4 Shrnutí

Učební soubor neobsahuje mnoho prostředků signální gramatiky, ale i přesto ho zařazujeme do skupiny učebnic, které se snaží o aplikaci vizuálního názoru. Výsadní postavení mají tiskové grafické prostředky. Konkrétně jde o barevné písmo, které je novým prvkem v oblasti signálů. Holá používá k nácviku nové mluvnice tzv. signální slova v podobě adverbíí lokačních a časových, tázacích výrazů atd., pomocí kterých žáci nacvičují nové gramatické jevy. Tabeleární uspořádání mluvnického učiva propojené s verbálně ztvárněným gramatickým pravidlem se hojně vyskytuje v celkové koncepci. Tento způsob je typický pro učebnice CJC české proveniencí. Aplikován je jen jeden ojedinělý příklad vizuální metafor. Situačně zakotvené symboly a abstraktní symboly nenalezneme vůbec. Z analýzy vyplývá, že ačkoliv se Holá pokouší o aplikaci vizuálních prostředků při prezentaci gramatických pravidel, je jich v porovnání s učebnicemi němčiny pro cizince stále velmi málo. Nelze ani konstatovat, že by byly užívány nějaké nové prostředky SG, které by se neobjevovaly v jiných učebnicích.

1. 3. 3 Čeština pro malé cizince

Učebnice *Čeština pro malé cizince 2* byla vydána v roce 2005 a ve své době to byl jediný materiál vhodný pro výuku žáků předškolního a mladšího školního věku. Autorkami jsou Světlana Kotyková a Ilona Lejnarová, které „*vycházejí zcela pragmaticky a funkčně z reálných potřeb komunikace žáků mladšího školního věku. Respektují jejich psychologické, ale i socio-interkulturní zvláštnosti a hravou, nenásilnou formou je přiměřeným tempem přivádějí k prvním komunikativním obrátům v češtině. Učebnice je založena na postupech názorné a metodicky dobře promyšlené výuky.*“¹⁰⁰

1. 3. 3. 1 Tiskové grafické prostředky

Autorky ve všech cvičeních, básničkách i textech pracují s barevným znázorněním. Obdobně tomu je v učebním souboru Lídy Holé *Tschechisch Schritt für Schritt*. Substantiva jsou odlišována barevným tiskem dle rodové příslušnosti. Základní členění červené, modré a zelené barvy je totožné v obou učebnicích. K detailnější segmentaci dochází v *Češtině pro malé cizince*, kdy jsou nasazeny ještě další barvy. Slouží pro různé gramatické jevy vyskytující se v jednotlivých lekcích. Zdůrazníme především

¹⁰⁰ Doslov k učebnici, autorka Hana Andrášová.

1. žluté písmo, které je používáno ke zvýraznění negace. Odlišeny jsou prefixy *ne-* u slovesných tvarů či příslovci nebo samotné zápornky *ne*,
2. fialové písmo, jež je aplikováno na slova v množném čísle či substantiva pomnožná
3. modré, hnědé a růžové písmo, které je užíváno k segmentaci sloves do slovesných tříd, ty jsou z komunikačního hlediska omezeny pouze na tři základní.

Jaké máš koníčky?
 Chodím **na** **atletiku**.
 Hraju **fotbal**.
 Chodím **na** **gymnastiku**.
 Hraju **hokej**.
 Jezdíš **rád** **na** **kole**?
Plavání trénuju v bazénu.
 Trénuju **tenis**.
 Chodím **na** **balet**.
 Hraješ **na** **flétnu**, **na** **klavír**, nebo
na **kytaru**?
Neumím ještě **noty**.
 Chtěla bych chodit **na** **keramiku**.
 Umíš hrát **šachy**?

Obrázek 20 – použití barevného tisku u substantiv¹⁰¹

Jak je z ukázky zřejmé, autorky podrobněji nedělí maskulina na životná a neživotná.

Vzhledem k tomu, že je učebnice určena pro žáky mladšího školního věku, neobjevují se v ní žádná verbálně ztvárněná gramatická pravidla, přehledy a ani tabelární znázornění mluvnického učiva. Gramatika součástí učebnice samozřejmě je, ale je prezentována pomocí tiskových grafických prostředků signální gramatiky. Na základě induktivního přístupu si ji žáci osvojují imitativně pomocí nejrůznějších písniček, cvičení a básniček.

Na rozdíl od souboru Lídy Holé *Tschechisch Schritt für Schritt* zvýrazňují autorky této učebnice současně se substantivem i předložku, aby upozornily na pádovou vazbu, a také změnu koncovky podstatného jména stojícího po určité prepozici.

Tato učebnice je také specifická tím, že neobsahuje slovníkové části, ve kterých by vedle české varianty stál i ekvivalent v mateřském jazyce žáka. Učebnici lze proto využívat ve smíšených třídách, kde je zastoupeno více národností.

Tiskové grafické prostředky jsou jediným prvkem signální gramatiky, který se v učebnici vyskytuje. Nenalezneme abstraktní symboly, vizuální metafory a ani situačně zakotvené

¹⁰¹ KOTYKOVÁ, S., LEJNAROVÁ, I. *Čeština pro malé cizince* 2. Praha : Knížní klub, 2005. s. 50

symboly. Barevný typ písma je aplikován cyklicky v celkové koncepci učebnice a vyskytuje se i u již známých lexikálních jednotek, což je typické pro učebnice určené mladší školní věkové kategorii žáků.

Ačkoli je nasazení barev sloužících k určení rodu zcela funkční a efektivní, nalézáme v učebnici drobné nedostatky při aplikaci tohoto signálně gramatického prostředku. Autorky jednotlivé lekce označují názvy měsíců, ale už striktně nedodržují barevné označení, které zvolily pro substantiva, což může následně způsobit chyby při použití těchto slov v komunikačních situacích, do kterých se žáci dostávají. Příklad takového nedostatku demonstruje ukázka, na níž je lexikální jednotka zvýrazněna zelenou barvou, ačkoli se jedná o maskulinum. Takových nepřesností lze nalézt v učebnici několik a autorky, ale i učitelé by se jich měli vyvarovat. Je nutné dbát na to, aby se užívalo barevného tisku jednoznačně a pokud slouží barvy jako prostředek signální gramatiky, neměly by mít tytéž odstíny barev zároveň i estetickou funkci.

Obrázek 21 – nefunkční nasazení barevného písma¹⁰²

¹⁰² KOTYKOVÁ, S., LEJNAROVÁ, I. *Čeština pro malé cizince* 2. Praha : Knižní klub, 2005. s. 39

1. 3. 3. 2 Shrnutí

Učebnice *Čeština pro malé cizince* je materiálem, který respektuje věkové zvláštnosti cílové skupiny žáků. Obsahuje mnoho obrázků, písňových textů a básniček, které jsou vhodné k imitaci. V učebnici se neobjevují gramatická pravidla slovně prezentovaná ani jiné mluvnické přehledy. Veškeré mluvnické učivo je osvojováno na krátkých textech, které nesou prvky signální gramatiky. Autorky detailně rozpracovaly odstíny barev, které jsou jediným signálně gramatickým prostředkem v učebnici a slouží k rozlišování rodové příslušnosti lexikálních jednotek, popřípadě k rozlišení slovesných tříd.

1. 3. 4 Tschechisch anders – Čeština jinak

Tato učebnice je určena začátečníkům a zaručuje dosažení referenční úrovně A2. Alena Aignerová ji vydala v roce 1994 a v podtitulu je uvedeno, že jde o kommunikatives Lehrwerk, učebnici vypracovanou dle požadavků komunikativní metody. Autorka v předmluvě uvádí, že gramatické učivo je vybíráno podle frekvence výskytu jevů v běžné komunikaci. Mnohé struktury jsou také vzhledem k těmto situacím zjednodušeny. Nácvik mluvnického učiva probíhá pomocí cvičení, ale i formou písní, které obsahují často užívané obraty a fráze. Rytmus pomáhá žákům k rychlejšímu zapamatování si textu a i nové gramatické struktury. Celý tento proces probíhá neuvědoměle bez uvedení příslušných gramatických pravidel.

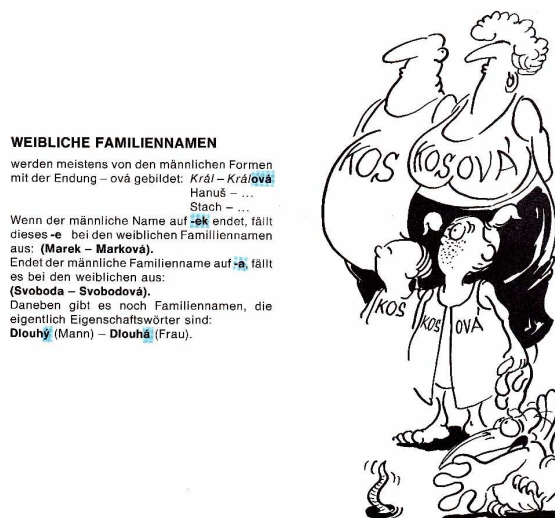
1. 3. 4. 1 Tiskové grafické prostředky

Aignerová užívá pro prezentaci mluvnického učiva především tabelární znázornění doplněné odstíny modré barvy. Z velké části jsou gramatická pravidla vyjádřena verbálně v mateřském jazyce žáků (němčině), ale lze konstatovat, že nejsou zatížena lingvistickou terminologií, která by mohla činit obtíže při porozumění. Téměř jediným typem signálně gramatických prostředků je tučné písmo sloužící především k vizualizaci koncovek a předpon u slovesných tvarů, substantiv, adjektiv a dalších. Vyskytuje se ale i ke zvýraznění celých lexikálních jednotek.

1. 3. 4. 2 Vizuální metafora

Nasazení prostředků SG je v této učebnici velice omezené. Kromě již zmiňovaných tiskových grafických prostředků užívaných v hojné míře nalezneme ještě ojedinělý případ vizuální metafory. Slouží k prezentaci českých příjmení. Aignerová užila obrázek rodiny,

na němž demonstrovala, jak se tvoří ženský rod. Poukázala na dvě části slova Kosová, kdy sufix *-ová* je typický pro feminina.

Obrázek 22 – vizální metafory pro tvorbu příjmení¹⁰³

1. 3. 4. 3 Shrnutí

Z analýzy vyplývá, že tento učební soubor téměř nepracuje s prostředky signální gramatiky, nýbrž se omezuje jen na verbální ztvárnění gramatických pravidel, popřípadě tabelární znázornění. Jedinou výjimku představuje případ vizuální metafory.

1. 3. 5 Ostatní učebnice češtiny jako cizího jazyka

Pozornost jsme věnovali také dalším učebním souborům češtiny jako cizího jazyka, abychom mohli stanovit na větším počtu publikací, zda jsou v nich nasazeny prostředky signální gramatiky, či nikoli. Zaměřili jsme se na následující učebnice:

ROUBALOVÁ, E. *Učíme se česky*. Praha : Karolinum, 1998.

PAROLKOVÁ, O., NOVÁKOVÁ, J. *Tschechisch für Deutschsprechende: mein bester tschechischer Freund*. Praha : Bohemika, 2003.

ČECHOVÁ, E., REMEDIOSOVÁ, H. *Chcete ještě lépe mluvit česky? 2*. Liberec : Harry Putz, 2001.

¹⁰³ AIGNEROVÁ, A. *Čeština jinak-Tschechisch anders: Kommunikatives Lehrwerk für Anfänger*. Vimperk : Tina, 1994. s. 14

- FROULÍKOVÁ, L. *Adam a Eva v Českém ráji: učebnice češtiny pro cizince začátečníky*. Praha : Academia, 2008.
- IVANOVÁ, D., ADAMOVIČOVÁ, A., HRDLÍČKA, M. *Basic Czech II*. Praha : Karolinum, 2007.
- REŠKOVÁ, I. *Communicative Czech: Elementary Czech*. Praha : Karolinum, 2002.
- CVEJNOVÁ, J. *Česky, prosím I*. Praha : Karolinum, 2008.
- HRONOVÁ, K., HRON, J. *Čeština pro cizince – Ahoj, jak se máš?* Praha : Didakta, 2010.

V těchto učebnicích pro cizince jsme nenašli téměř žádné prostředky signální gramatiky. Autoři užívají pouze tiskové grafické prostředky, nejčastěji tučné písmo, kurzívu či velká písmena. Společným prvkem všech souborů je tabelární znázornění mluvnického učiva, které je často doplněno verbálně ztvárněnými gramatickými pravidly. Tabulky se vyskytují nejen v jednotlivých lekcích, ale i jako ucelený přehled na konci učebnice.

V omezené míře nalezneme verbální signály, které jsou zastoupeny tázacími slovy (jaký?, čím?, který? atd.) Tato signální slova jsou obsažena téměř ve všech učebnicích.

 Vpředu je velká tabule. Jaká tabule je vpředu? <i>(Adjektivum tvrdé – nominativ singuláru)</i>			HARD ADJECTIVES – THE NOMINATIVE SG	
<i>M</i>	velký	muž, sešit, obraz, pokoj	Jaký?	
<i>F</i>	velká	žena, lampa, židle, skříň	Jaká?	
<i>N</i>	velké	pero, okno, moře, náměstí	Jaké?	
<i>Podobně:</i>				
<i>(By the same way):</i>				
	<i>M</i>	nový učitel, černý sešit,		
	<i>F</i>	nová učitelka, černá tabule,		
	<i>N</i>	nové pero, černé auto		

Obrázek 23 – verbální signál¹⁰⁴

Na základě analýz lze konstatovat, že žádná z výše uvedených publikací neobsahuje abstraktní symboly, vizuální metafory ani situačně zakotvené symboly. Vizuální složka je omezená i co se ilustrací týče. Barevné písmo či barevné podkresy nejsou součástí prezentace gramatického učiva. Z analýz vyplývá, že učebnice češtiny pro cizince neobsahují mnoho prostředků signální gramatiky, spíše se soustřeďují na prezentaci pomocí tabelárního znázornění.

¹⁰⁴ HRONOVÁ, K., HRON, J. *Čeština pro cizince: Ahoj, jak se máš?* Praha : Didakta, 2010. s. 31

1. 4 Analýzy učebnic němčiny jako cizího jazyka

V následujících kapitolách představíme analýzy učebnic němčiny pro cizince. Záměrně jsme vybrali učební soubor *Deutsch aktiv Neu* vydaný výhradně německými autory, který lze považovat za jednu z učebnic němčiny jako cizího jazyka, jež využívá ve velké míře prostředky SG. Dalším analyzovaným souborem je *Heute haben wir Deutsch*, učebnice určená pro žáky prvního a druhého stupně ZŠ v České republice, která vznikla ve spolupráci českých a německých autorů. Obě učebnice využívají v hojné míře prostředky SG a poslouží nám jako vzorový materiál při komparaci s učebními soubory češtiny jako cizího jazyka.

1. 4. 1 Heute haben wir Deutsch

Učebnicová řada *Heute haben wir Deutsch 1-4* je primárně určena pro mladší a starší školní věkovou kategorii žáků, kteří se učí cizí jazyk v českých školách. Učebnice respektuje věkové zvláštnosti cílové skupiny, což je patrné na způsobu prezentace gramatického, ale i lexikálního plánu jazyka. Zařazení typicky dětských obrázků, témat, minimalizace verbálního ztvárnění gramatických pravidel a hojné užití prostředků signální gramatiky jsou typické pro tento učební soubor. Poslední díl učebnicové řady zaručuje dosažení prahové úrovně B1.

1. 4. 1. 1 Tiskové grafické prostředky

Učebnice využívá tiskové grafické prostředky, jako je tučné písmo, podtržení, ale i šedé rastry. Odlišné typy písma slouží ke zvýraznění koncovek, předpon, celých lexikálních jednotek nebo gramatických struktur. V učebnici nalezneme také různé kombinace jednotlivých typů signálních prostředků. Často se jedná o propojení tučného písma a šedého podkresu. Tento rastr je užíván pro segmentaci slovních druhů, například verba finita a jeho postavení ve větě oznamovací, tázací či rozkazovací. Nalezneme také odstíny tmavého a světlého podkresu, které slouží ke znázornění pořádku slov ve větě.

GRAMMATIK

1. Oznamovací věta

1.	2.	3.
Hans Das Sie	wohnt ist lernt	in Berlin. Dana. Deutsch.

2. Tázací věty

a) Wo Wie Wer Was	wohnt heißt ist ist	er ? sie ? das ? das ?
b) Lernt Ist Hört	Milan das sie	Deutsch ? Gitti ? gern Musik ?

Obrázek 24 – tabelární znázornění slovosledu¹⁰⁵

Aby byl dodržen požadavek zjednodušení a vizualizace – objevují se v učebním souboru tabulky znázorňující paradigmata, užití koncovek, členů určitých i neurčitých, popřípadě použití zájmena. Kombinovány jsou také abstraktní symboly s tiskovými grafickými prostředky. Nasazeny jsou obdélníky, kruhy, ovály a čtverce. Jednotlivé symboly nemají své pevné funkce, tzn. kruh neslouží vždy jen ke znázornění koncovky, nýbrž také k signalizaci zájmena, spojky a dalších.

ich du er sie
es ihr wir sie

lern	e	lern	st	lern	t	lern	en
schreib	e	schreib	st	schreib	t	schreib	en
frag	e	frag	st	frag	t	frag	en
sag	e	sag	st	sag	t	sag	en
mal	e	mal	st	mal	t	mal	en
spiel	e	spiel	st	spiel	t	spiel	en
turn	e	turn	st	turn	t	turn	en
sing	e	sing	st	sing	t	sing	en
koch	e	koch	st	koch	t	koch	en
wohn	e	wohn	st	wohn	t	wohn	en
fotografier	e	fotografier	st	fotografier	t	fotografier	en
wand(e)r	e	wander	st	wander	t	wander	en
bad	e	bad	st	bad	t	bad	en
arbeit	e	arbeit	st	arbeit	t	arbeit	en
rechn	e	rechn	st	rechn	t	rechn	en
reit	e	reit	st	reit	t	reit	en

2. Wer hat was? (Co kdo má?)
haben – mít

Ich	habe	einen Bleistift.	Wir	hab(en)	einen Ball.
Du	hast	eine Tasche.	Ihr	habt	eine Gitarre.
Er	hat	ein Heft.	Sie	haben	ein Fahrrad.
Sie	haben				
Es	hat				

Všimněte si:
wir sie hab(en)

3. 4. pád podstatných jmen

Obrázek 25 – užití abstraktních symbolů¹⁰⁶

¹⁰⁵ KOUŘIMSKÁ, M., JELÍNEK, S., KETTENBURG, U., KUČEROVÁ, L., NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch 1*. Strakonice : Jirco, 1996. s. 23

¹⁰⁶ KOUŘIMSKÁ, M., JELÍNEK, S., KETTENBURG, U., KUČEROVÁ, L., NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch 1*. Strakonice : Jirco, 1996. s. 71

Pro snazší pochopení a ulehčení gramatického učiva využívá učebnice vidlice a svorky, které upozorňují na užití téhož prvku v odlišných situacích. Nové gramatické struktury a jevy signalizuje vykřičník.

Učebnice obsahuje velké množství signálně gramatických prostředků, které se různými způsoby vzájemně propojují a doplňují. Ojedinele nalezneme verbálně vyjádřená pravidla, která jsou velmi stručná a obsahují minimum metajazykových prvků. Vizualní prostředky se vyskytují cyklicky v celkové koncepci učebního souboru, nelze proto konstatovat, že by se jednalo o nasazení nahodilé, jak tomu bývá v učebnicích češtiny pro cizince.

Jak již bylo zmíněno, slovně vyjádřená pravidla se objevují jen zřídka, a proto v učebnici převažuje použití prostředků signální gramatiky. Prvky vizuálního názoru nejsou jen v gramatických textech, ale jsou zapojeny i v prezentačních cvičeních bezprostředně navazujících na výklad gramatického učiva.

Pro přehlednost je každá lekce členěna na oddíly odlišené barevnými pruhy. Červená barva signalizuje „gramatickou část“. Je tvořena základním mluvnickým učivem, které si musí všichni žáci osvojit. V těchto oddílech nalezneme nejvíce prostředků signální gramatiky.

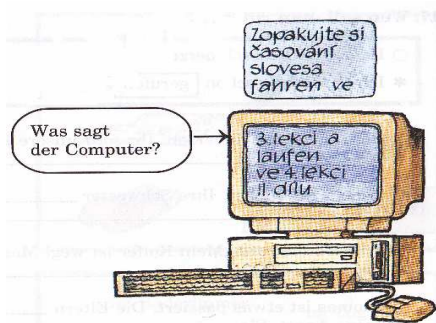
Zelený pruh v učebnici odděluje nadstavbové učivo (často lexikální) od učiva základního, společného. Žáci nejsou povinni se ho učit, protože netvoří nutný základ. Je označen *Wer will mehr wissen?* a obsahuje detailnější slovní zásobu i fráze prohlubující žákovy znalosti. Tyto oddíly bývají určeny žákům, kteří se chtějí dozvědět více.

Posledním oddílem zvýrazněným žlutým pruhem jsou doplňková cvičení, písničky, texty a další. Mohou být v běžné hodině fakultativně využity jako příjemné zpestření. Z velké části se jedná o cvičení, ke kterým patří magnetofonové kazety a jiné audio nahrávky.

1. 4. 1. 2 Vizualní metafora - facilitátor

Pro učebnicovou řadu *Heute haben wir Deutsch* jsou typické odkazy a připomínky na známé učivo. „Tyto odkazy využívají vedle prostředků vizuálního názoru (různé odstíny šedého podkresu) i možností slovního vyjádření odkazu (např. „To už známe.“, „Das kennen wir doch schon.“, „Zájmena mein a dein už znáte.“ apod., srov. HhwD3, Kouřimská/Jelínek/ Kučerová/ Kettenburg/Kratochvílová-Ziegert 1999, s. 78-79)

a vizuálních metafor (barevné figurky dětí a jejich výrok "Das kennen wir doch schon!" (srov. HhwD3, Kouřimská/Jelínek/ Kučerová/ Kettenburg/Kratochvílová-Ziegert 1999, s. 47) nebo obrázek počítače, na jehož obrazovce je text ""Zopakujte si, jak se tvoří minulý čas (perfektum)." (srov. HhwD3, Kouřimská/ Jelínek/ Kučerová/ Kettenburg/Kratochvílová-Ziegert 1999, s. 22)).¹⁰⁷

Obrázek 26 – typ vizuální metafor¹⁰⁸

Tyto odkazy spojující obrázek a slovní vyjádření se objevují až od třetího dílu učebního souboru, protože v prvních dvou dílech je prezentováno základní učivo, které je pro žáky vždy nové. Počínaje ale dílem třetím dochází k opakování již známých struktur a gramatických jevů sloužících jako nezbytný základ, z něhož se odvíjí další učivo. Nejčastěji jde o již známé slovesné tvary, které se využijí např. ve spojení s odlučitelnými předponami, či pomocnými slovesy v perfektu.

1. 4. 1. 2 Shrnutí

Učebnice *Heute haben wir Deutsch* využívá velké množství prostředků SG. Nasazení různých typů písma je kombinováno s šedými podkresy a tabelárním uspořádáním. Typickým rysem učebního souboru je to, že nevyužívá slovně formulovaná gramatická pravidla. Protože je tato učebnice určena především žákům prvního a druhého stupně základních škol, opírá se o obrazovou složku a tabelární znázornění gramatického učiva. Významnou roli hraje nasazení takových obrázků, které odkazují žáky na již známé mluvnické jevy, které lze dohledat v ostatních dílech učebnice. Autoři často pracují s abstraktními symboly, které slouží k vizualizaci sufixů u sloves nebo podstatných jmen.

¹⁰⁷ PODRÁPSKÁ, K. K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002. s. 119

¹⁰⁸ KOUŘIMSKÁ, M., JELÍNEK, S., KETTENBURG, U., KUČEROVÁ, L., NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch 3*. Strakonice : Jirco, 1996. s. 103

1. 4. 2 Deutsch Aktiv Neu

Učební soubor je určen pro dospělé uživatele, což je patrné na výběru témat a zohlednění kognitivních postupů. Skládá se ze tří dílů, které na sebe navazují a prohlubují doposud probrané učivo. Učebnice je vhodná pro žáky bez předchozích znalostí cizího jazyka a zaručuje dosažení referenční úrovně B1.

Na rozdíl od ostatních analyzovaných učebnic napsaných výhradně českými autory, popřípadě za pomoci zahraničních kolegů. Tento soubor byl zpracován pouze německy mluvícími autory. Je patrné, že přístup k prezentaci a vizuálnímu ztvárnění gramatického učiva je zcela odlišný od učebnic české proveniencce. V hojné míře se objevují nejrůznější signálně gramatické prostředky, vizuální pomůcky, sémantizační obrázky a další.

Jednotlivé díly učebního souboru *Deutsch aktiv Neu* (pozn. dříve název *Deutsch aktiv*) byly doplněny a nově přepracovány. Změny se týkaly také gramatických textů. Autoři v metodické příručce pro učitele zdůrazňují „*Elemente der visuellen Grammatik und der Signalgrammatik wurden verstärkt, mehr Übungen zur Grammatik eingefügt.*“¹⁰⁹ (překl. V.H. Prvky názorné a signální gramatiky byly umocněny a bylo zařazeno více gramatických cvičení.) Tento soubor obsahuje velké množství prostředků signální gramatiky, a proto může být velice inspirativní i české autory učebnic, ale i pro učitele cizích jazyků.

Jednotlivé lekce jsou rozděleny vždy do dvou oddílů označených A a B. V části B nalezneme úsek věnující se gramatickému učivu. Výjimečnost této učebnice je, že mluvnická látka není prezentována jen pomocí tabelárních přehledů, jak tomu bývá u ostatních moderních učebnic jak češtiny, tak i němčiny pro cizince. Samotné přehledné tabulky hrají jistě významnou roli, ale v kombinaci s prostředky signální gramatiky jejich význam ještě více stoupá. Jejich účelná aplikace v celkové koncepci učebnice je pro žáka více motivující a efektivněji působí na proces osvojování cizího jazyka.

V učebním souboru dochází ke vzájemné kombinaci několika signálů, které usnadňují žákům porozumění a nácvik nových gramatických jevů a struktur. Často se setkáváme

¹⁰⁹ Neuner, H. *Deutsch aktiv Neu: Lehrerhandreichungen*. Berlin/München/Wien/Zürich/New York : Langenscheidt, 1996. s. 10

1. 4. 2. 1 Vizuální metafory

Konkrétní symboly nejsou omezeny pouze na prezentaci pořádku slov ve větě, mohou také zprostředkovávat koncovky verba finita a další.

73

Typické pro postavení větných členů v německé větě je užívání velkých barevných číslic. Slouží ke znázornění postavení predikátu v jednotlivých typech vět. Tento fenomén lze velmi dobře aplikovat i v učebních souborech češtiny jako cizího jazyka, kdy by mohl pomoci při vizualizaci pravidla o pevné pozici klitik v syntaktickém celku.

2 Modalverb = Vollverb → 2B5

2.1 Die Aussage

Ich will nach Hause.
Das darfst du nicht.

Verb

2.2 Die Wortfrage

Was willst du?
Was darf ich nicht?

Verb

2.3 Die Satzfrage

Willst du nach Hause?
Darf ich das nicht?

Verb

Obrázek 28 – postavení slovesa v různých typech vět¹¹¹

1. 4. 2. 2 Facilitátor

Specifickým prvkem učebnice je její facilitátor (postavička), který žáky doprovází všemi lekcemi. Často ho můžeme nalézt v cvičeních, na okraji článků, ale i v gramatických textech. Odkazuje například na další díl učebnice, jinou kapitolu nebo mluvnickou látku, která již byla v minulosti probírána. V následující ukázce Marťan Rocko upozorňuje, že kompletní schéma konjugace modálních sloves se nachází v učebnici 1B.

4 Die Konjugation: Präsens (1)

Infinitiv	kommen	sprechen	heißen	sein	haben
Singular					
1. Person	ich komm- e	sprech- e	heiß- e	-e	
2. Person	du komm- st	sprich- st	heiß- t	-st	
	Sie komm- en	sprech- en	heiß- en	-en	
3. Person	er komm- t	sprich- t	heiß- t	-t	
	sie			ist	hat
	es				
Plural					
1. Person					
2. Person					
3. Person	sie komm- en	sprech- en	heiß- en	-en	

Personal-pronomen Verbstamm Endung

Obrázek 29 – facilitátor odkazuje na přehled učiva¹¹²

¹¹¹ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 18

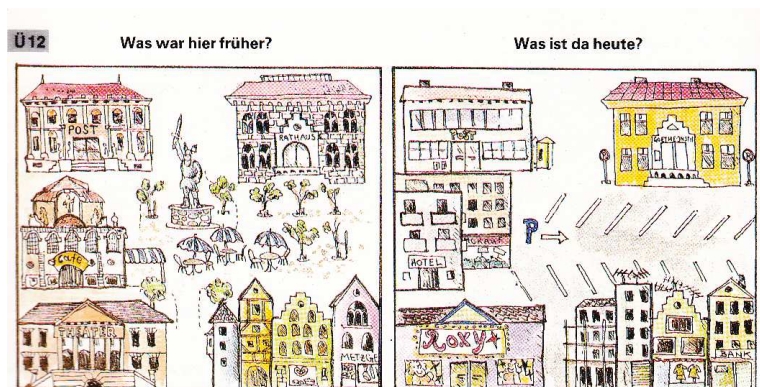
¹¹² NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A..* Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 22

Facilitátor je zobrazován i v pozici žáka řešícího cvičení. Vybírá z množství nabízených lexikálních jednotek, musí komunikovat s dalšími osobami atd. Žák se s touto postavíčkou identifikuje, což mu pomáhá při řešení mnohých situací. Výhodou je, že není třeba uvádět zdoluhavé zadání ke cvičením, protože už obrázek sám o sobě naznačuje, co by měl žák učinit.

Obrázek 30 – facilitátor v pozici žáka¹¹³

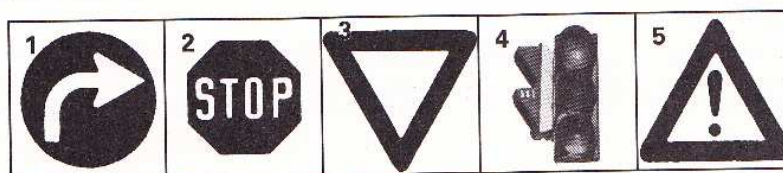
1. 4. 2. 3 Situativně zakotvené symboly

¹¹³ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A.* Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 25

Obrázek 31 – pravidlo o užití minulého a přítomného času¹¹⁴

Ü4 Was muß man/mußt du/müssen Sie hier tun? – Hier muß man/muß ich/müssen wir...

rechts abbiegen; anhalten; die Vorfahrt beachten; vorsichtig fahren; bei Rot halten

Obrázek 32 – nácvik modálních sloves¹¹⁵

Situativně zakotvené symboly mohou zobrazovat situaci, která nevyžaduje další verbální doplnění, tzn., že v takovém případě nemusí být poskytnut další slovní stimul, aby žák uhodl, které gramatické pravidlo má být užito. Jako typický příklad uvádíme dopravní značky či ikony zakázaných činností. Ty žák zná z běžného života. Ale lze zobrazit i situace, jež by bez slovního doplnění byly nejasné, nebylo by možné určit, které pravidlo má být užito. Vzorovým příkladem jsou obrázky znázorňující stav v minulosti a budoucnosti, popříp. přítomnosti, nebo situace vyžadující užití podmíňovacího způsobu.

1. 4. 2. 4 Tiskové grafické prostředky

Dalším prvkem signální gramatiky jsou tiskové grafické prostředky. Objevují se nejčastěji v kombinaci s nějakým jiným vizuálním názorem, jako je barevný rastr nebo tabelární uspořádání. Tučné písmo má upozornit žáka na nový gramatický jev. Obdobně tomu je i u podkresů, které označují části vět, slovní spojení, samostatné lexikální jednotky či jednotlivá písmena, jež jsou signálem určitého gramatického jevu.

¹¹⁴ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A.* Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 54

¹¹⁵ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B.* Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 21

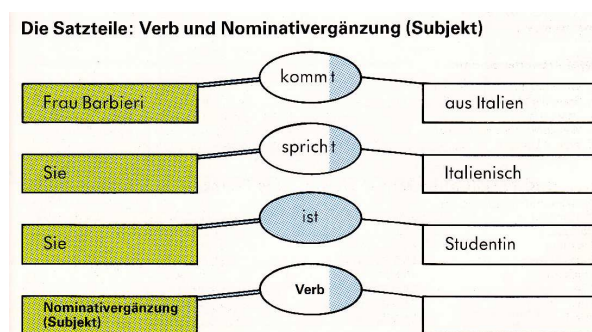
Infinitiv		kommen	verlassen	fahren	verlieren	
Singular						
1. Person	ich	kom- —	verließ- —	fuhr- —	verlor- —	—
2. Person	du	kom- st	verließ- t	fuhr- st	verlor- st	-st
	Sie	kom- en	verließ- en	fuhr- en	verlor- en	-en
3. Person	er	kom- —	verließ- —	fuhr- —	verlor- —	—
	sie					
	es					
Plural						
1. Person	wir	kom- en	verließ- en	fuhr- en	verlor- en	-en
2. Person	ihr	kom- t	verließ- t	fuhr- t	verlor- t	-t
	Sie	kom- en	verließ- en	fuhr- en	verlor- en	-en
3. Person	sie	kom- en	verließ- en	fuhr- en	verlor- en	-en

Präteritum → **Präteritum-signal** + **E n d u n g**

Obrázek 33 – barevné rastry v kombinaci s tučným tiskem¹¹⁶

1. 4. 2. 5 Abstraktní symboly

Výskyt abstraktních symbolů (oválů, obdélníků atd.) je velmi častý. Slouží především k vizualizaci valenčně pojaté syntaxi. Sloveso ležící v centru věty vyžaduje další svá doplnění formou aktantů. V názorném pravidle není opomenuta ani kongruence predikátu se subjektem. Pomocí barevně odlišené příčky spojující nominativní doplnění a sloveso je znázorněno, že koncovky verba finita se řídí právě jménem stojícím v pozici subjektu.

Obrázek 34 – nácvik valenční syntaxi¹¹⁷

1. 4. 2. 6 Shrnutí

Učebnicová řada *Deutsch aktiv Neu* obsahuje nejvíce signálně gramatických prostředků ze všech učebnic němčiny jako cizího jazyka. Nalezneme v ní jak tiskové grafické prostředky, tak i abstraktní symboly, vizuální metafory a situačně zakotvené symboly. Vizuální prostředky se cyklicky vyskytují v celé učebnici. Objevují se i ve cvičeních, která bezprostředně navazují na část lekce prezentující novou mluvnickou látku. Z naší analýzy

¹¹⁶ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1B*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 32

¹¹⁷ NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1C*. Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996. s. 123

dále vyplývá, že slovně vyjádřená pravidla se téměř nevyskytují a ani nedochází k tomu, že by bylo gramatické učivo shrnuto na konci lekce či učebnice v podobě tabelárních přehledů a dále verbálně komentováno. Neopomenutelný význam má postavička facilitátora. Ta je silným motivačním prvkem.

1. 5 Komparace učebnic

Všechna data získaná analýzami gramatických textů učebních souborů nám poslouží k tomu, abychom mohli porovnat učebnice německého jazyka s učebnicemi češtiny jako cizího jazyka z hlediska využití signálně gramatických prostředků. Vzhledem k absenci vizuálně ztvárněných pravidel ve většině učebnic češtiny srovnáme pouze soubory Ondřeje Štindla (*Easy Czech Elementary*) a Lídy Holé (*Tschechisch Schritt für Schritt*) s *Heute haben wir Deutsch* autorů Kouřimská, Jelínek, Kučerová, Kettenburg, Kratochvílová-Ziegert a *Deutsch aktiv Neu* od Neunera, Scherlinga, Schmidta a Wilmse. Učební soubory jak češtiny, tak i němčiny jako cizího jazyka byly vybrány záměrně, protože se v nich v hojné míře uplatňují prostředky signální gramatiky.

Analýzami bylo zjištěno, že autoři učebních souborů češtiny pro cizince stále plně neaplikují vizuálně ztvárněná gramatická pravidla. Žáci se setkávají s mnohými tabelárními přehledy. Ty sice učivo usnadňují, ale tuto formu prezentace mluvnice ještě nelze považovat za signálně gramatické zobrazení. Hojně užívané odlišné typy písma se objevují pravidelně ve všech učebnicích, ale to je jen jeden z mnoha prostředků, který lze využít.

V učebním souboru *Deutsch aktiv Neu* nalezneme téměř všechny typy signálních prostředků. Častý je výskyt vizuálních metafor, ale i situačně zakotvených symbolů, které jsou aplikovány v učebnicích češtiny jako cizího jazyka velmi zřídka. Typické je užití obrázků s dopravními značkami sloužícími k nácviku modálních sloves. Takto pojatá cvičení se objevují u obou druhů učebnic, ale pro češtinu nalezneme jen náhodné, ojedinělé případy.

Dalším společným znakem je nasazení barevných nebo šedých rastrů. Podbarvená pole bývají kombinována s různými druhy písma (tučné písmo, kurzíva, velká písmena atd.) a vizuálně oddělují nový gramatický jev od již známého učiva. Může se jednat o přehledové znázornění celé gramatické struktury či aplikaci rastru přímo v příkladové větě, což je příznačné pro učebnici *Deutsch aktiv Neu*. Rastr slouží k zvýraznění hláskových změn, oddělení slova, slovního spojení nebo celé věty. Toto specifické použití podkresu se objevuje v učebnicích němčiny pro cizince. V učebních souborech češtiny se

rastr neužívá v příkladových větách, na základě kterých má být vyvozeno gramatické pravidlo.

Specifické postavení mají v učebnicích němčiny pro cizince tzv. facilitátoři. Ačkoliv jejich nasazení je pro žáky velmi motivující, objevují se v učebních souborech málo a v učebnicích češtiny je nelze nalézt vůbec. V *Heute haben wir Deutsch* plní funkci facilitátora postavičky dětí. Komentují učivo a upozorňují žáky na propojenost nové látky s již známými gramatickými jevy. Obdobně tomu je i v souboru *Deutsch aktiv Neu*, kterým žáky doprovází Mar'án Rocko. Nejen že dává různé podněty k mluvnickému učivu, ale sám se pokouší tvořit věty, „zapojovat“ se do rozhovoru, vybírat správná řešení a další.

Učební soubory *Tschechisch Schritt für Schritt* a *Easy Czech Elementary* jsou z hlediska využití prostředků SG průlomové publikace v oboru češtiny jako cizího jazyka, protože na rozdíl od ostatních učebnic zahrnují kromě slovně vyjádřených pravidel a tabelárních zobrazení i prvky vizuální prezentace gramatiky. Signálně gramatické prostředky zatím nepřevažují nad tradičním pojetím mluvnice, ale je zaznamenán velký pokrok směrem k vizuálnímu znázornění. Některé prvky SG se vymykají obecné klasifikaci prostředků, kterou zavedl Funk/König. Jde o sémantizaci prepozic, která stojí na pomezí lexikálního a gramatického plánu, a proto ji řadíme také k prostředkům signálně gramatickým. Dalším prvkem odpovídajícím koncepci signální gramatiky je aplikace signálních slov, jež mají vyvolat nutnost užití určitého gramatického pravidla. Pro němčinu je uváděn klasický příklad použití perfekta či préterita po slovech *gestern*, *vor einem Jahr* a další. Štindl k signálním slovům přistupuje odlišným způsobem. V jeho učebnici je signálem instrumentálu označení dopravního prostředku v kombinaci se slovesem vyjadřujícím pohyb, popřípadě pojmenování předmětu nezbytného k určité činnosti. S tímto typem signálních slov se v učebnicích němčiny jako cizího jazyka nesetkáváme.

Užití abstraktních symbolů (oválů, obdélníků, trojúhelníků a dalších prostředků) je výsadou učebnic němčiny pro cizince. Neuner s nimi pracuje velmi často. Slouží k rozlišení sloves a jejich valenčního doplnění, využívá je i při rozlišování rodů substantiv a pronomin, upozorňuje jimi na pevné postavení verba finita ve větách či na nutnost užití subjektu. Nasazení těchto signálně gramatických prostředků je bezesporu efektivní a v němčině existuje nepřeberné množství gramatických jevů, které lze za pomoci abstraktních symbolů znázornit. Avšak na opačnou situaci narážíme v učebních souborech

češtiny jako cizího jazyka. Na základě naší analýzy v nich lze konstatovat naprostou absenci těchto vizuálních prostředků. Důvodů, pro které byly abstraktní symboly zcela vyloučeny z učebnic, je několik. V první řadě jde o volný pořádek slov v české větě, vyjma příklonných slov, která mají své pevné postavení. Nelze proto využít abstraktních symbolů pro znázornění slovosledu. Dalším možným důvodem pro absenci je to, že v českém jazyce jsou věty formulovány pomocí nevyjádřených podmětů, a proto odpadá možnost aplikace těchto prostředků. Také důraz kladený na valenčně pojaté znázornění věty stojí v pozadí a to nejen v učebnicích češtiny pro cizince, ale i pro rodilé mluvčí. Abstraktními symboly se budeme zabývat v pracovních listech.

Z výše uvedeného vyplývá, že vše hraje ve prospěch učebnic němčiny, ať už množství, rozmanitost i četnost výskytu prostředků signální gramatiky. Avšak typický jen pro učební soubory češtiny pro cizince je prvek, který označujeme jako tzv. sémantizaci. V našem případě nejde o klasickou vizualizaci významu lexémů, nýbrž o jeho aplikaci ve větě. Týká se to především prepozic a jejich pádových vazeb. Tento fenomén se neobjevuje v žádných souborech němčiny pro cizince.

Společným signálně gramatickým prostředkem obou typů učebnic je použití verbálního signálu, tzv. signálního slova nebo signální struktury. V němčině se často uplatňují pro použití minulých časů (préterita, perfekta či plusquamperfekta), modálních sloves nebo konjunktivů. Oproti tomu čeština jich využívá při nácviku adjektiv, pronomin atd., k čemuž slouží nejčastěji tázací slova.

Shrnutí

Z naší komparace vyplývá, že čeština sice využívá prostředků signální gramatiky, ale v omezené míře. Některé učební soubory nejsou touto koncepcí doposud poznamenány. Charakteristické je nasazení tučného písma a tabelárních přehledů. Vyskytují se v různých částech učebnice nebo lekce, podle přístupu autora. Velice ojediněle nalézáme vizuální metafory a situativně zakotvené symboly. Reprezentovány bývají zpravidla jedním až dvěma příklady v celém učebním souboru. Absenci lze konstatovat u abstraktních symbolů a facilitátorů. Novým prvkem učebnic češtiny jako cizího jazyka a použití barevného typu písma a sémantizace jako pomocného prvku. Verbální signály jsou zastoupeny především v procvičovacích a automatizačních úlohách, kdy na základě induktivního přístupu je pravidlo vyvozeno žákem nebo je verbálně prezentováno v následující kapitole. Bohužel se

učební soubory češtiny ještě neoprostili od slovně vyjádřených gramatických pravidel, která jsou součástí téměř všech učebnic (vyjma učebnic určených pro předškolní žáky).

2. Úvod k pracovním listům

Získaná data z analýz dokládají, že učební soubory češtiny jako cizího jazyka neobsahují mnoho signálně gramatických prostředků. Typické jsou tiskové grafické prostředky, tabulkové uspořádání gramatických jevů, rastry a ve velmi omezené míře lze nalézt situačně zakotvené symboly či vizuální metafory. Ty bývají v učebnicích zastoupeny jedním či dvěma náhodnými případy. Z toho vyplývá, že učebnice doposud nevyužívají všechny možnosti vizuálních prostředků a signální gramatika obsažená v učebních materiálech „zaostává“ za německými publikacemi. Proto jsme se rozhodli rozšířit tuto práci o několik pracovních listů. Budou vypracovány způsobem, který bude upřednostňovat využití prostředků signální gramatiky.

Gramatické učivo do pracovních listů vybereme na základě jevů obsažených v analyzovaných učebních souborech a vytvoříme vizuálně ztvárněná pravidla tak, aby co nejvíce splňovala požadavky signální gramatiky. Přebrány budou částečně také lexikální jednotky, jež se žáci v daných učebnicích učí. V některých případech budou muset být doplněny další slovní zásobou. Využijeme také některé vizuální prostředky doposud aplikované v učebních souborech němčiny jako cizího jazyka a zkombinujeme je s dalšími vhodnými prvky SG. Jako inspirace nám poslouží převážně učebnice *Deutsch aktiv Neu*, která využívají ve velké míře nejrůznější typy prostředků SG.

Námi vytvořené materiály mohou posloužit k doplnění učebnic či jiných učebních pomůcek, k ilustraci a inspiraci všem učitelům, kteří vyučují češtinu jako cizí jazyk. Pracovní listy se skládají vždy z více částí. První obsahuje anotaci, slovně formulované pravidlo a cíl, jakého má být u žáků dosaženo. Některé listy obsahují také metodický postup určený učitelům. Má pomoci při práci s materiálem. Jako cílovou skupinu jsme zvolili žáky od patnácti let. Důvodem byla obtížnost některých obrázků (např. v pracovním listu č. 4 jsou užity obrázky dopravních značek), kterým by mladší žáci nemuseli porozumět. Součástí některých listů jsou i doplňující cvičení. Slouží k nácviku a automatizaci daného gramatického jevu či struktury. Pracovní listy¹¹⁸ nebyly v hodinách češtiny jako cizího jazyky testovány.

¹¹⁸ Šablona pracovního listu byla převzata z www.rvp.cz, ISSN:1802-4785, URL<<http://dum.rvp.cz/materialy/perspektiva-pracovni-list.html>> [citace 2011 – 04 - 10].

Pracovní list č. 1 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku vět oznamovacích a tázacích, které obsahují subjekt nevyjádřený.

Cíl: Žák tvoří věty s nevyjádřeným subjektem. Žák si uvědomí, že flektivnost češtiny nevyžaduje obsazení pozice subjektu, jako je tomu např. v němčině. Znaky S ve větě žák identifikuje v sufixu predikátu, podle kterého lze identifikovat i agens.

Gramatické pravidlo: „*Podmět bývá v češtině nevyjádřen, je-li znám ze situace nebo ze souvislosti, nebo je-li zřejmý z tvaru určitého slovesa. Proto se podmět zpravidla nevyjadřuje zájmenem osoby první nebo druhé, ani zájmenem osoby třetí.*“¹¹⁹

Jazyk: Čeština jazyk cizí

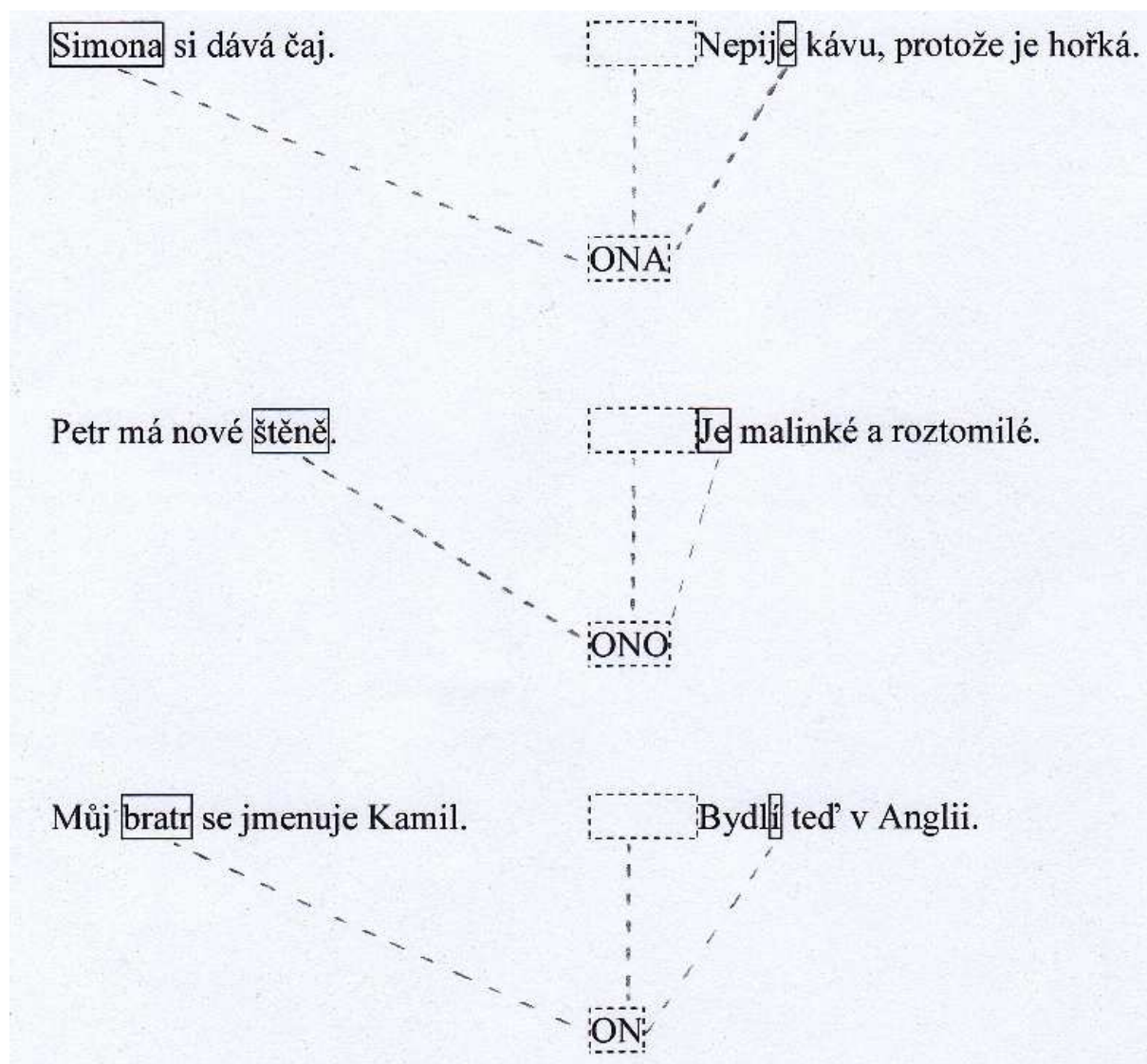
Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

¹¹⁹ HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Praha : SPN, 1981. s. 162

Pracovní list č. 1 b

Vizuální znázornění gramatického pravidla.

Pracovní list č. 2 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku vět oznamovacích a tázacích, které obsahují subjekt nevyjádřený.

Cíl: Žák tvoří věty s nevyjádřeným subjektem. Žák si uvědomí, že flektivnost češtiny nevyžaduje obsazení pozice S, jako je tomu např. v němčině. Znaky S ve větě žák identifikuje v sufixu predikátu, podle kterého lze identifikovat i agens.

Gramatické pravidlo: „*Podmět bývá v češtině nevyjádřen, je-li znám ze situace nebo ze souvislosti, nebo je-li zřejmý z tvaru určitého slovesa. Proto se podmět zpravidla nevyjadřuje zájmenem osoby první nebo druhé, ani zájmenem osoby třetí.*“¹²⁰

Autor: Věra Hladíková

Jazyk: Čeština jazyk cizí

Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

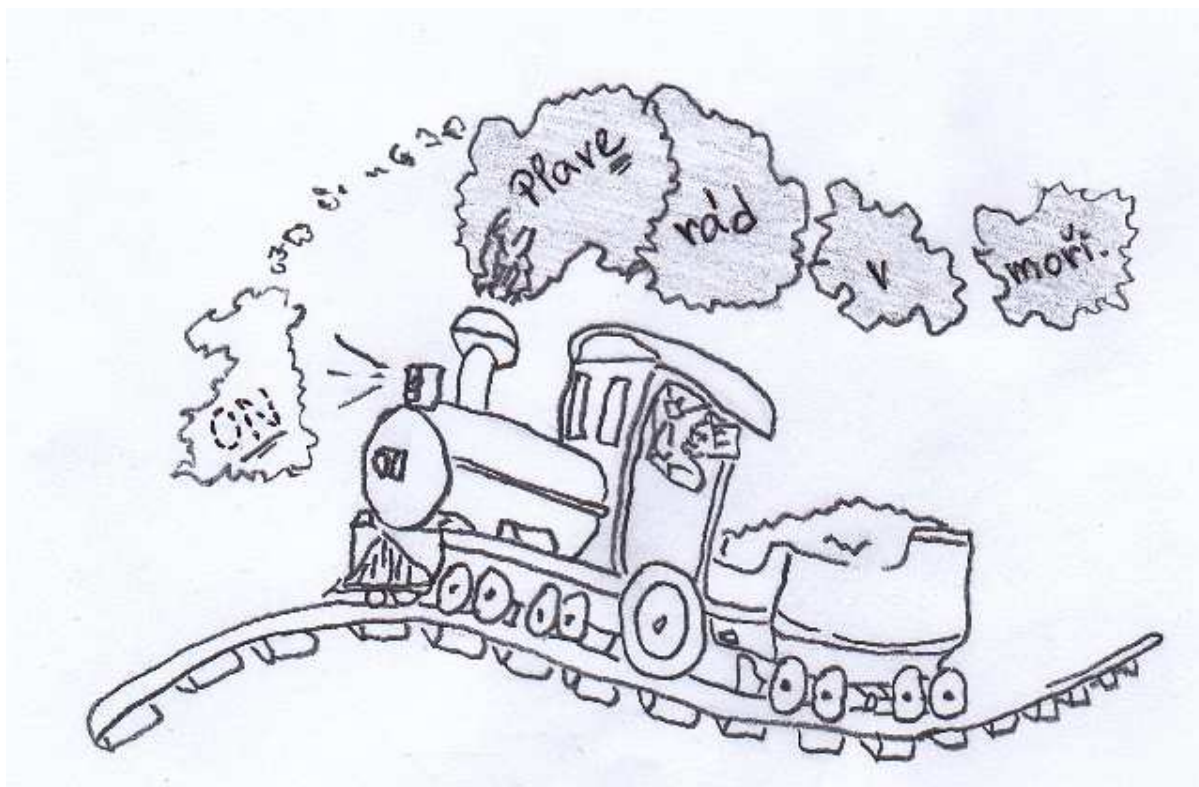
Metodický postup: Na základě vizuálně ztvárněného pravidla tvoří žáci samostatně vlastní věty pomocí již známé slovní zásoby. Slovní zásoba je uvedena v rámečcích, což jim usnadní výběr lexikálních jednotek a urychlí díky zaměření na automatizaci proces učení. Žáci mohou nejprve využít kresby vlaku a vlastní vytvořené věty vpisovat do kouřových obláčků. V tomto případě bude podpořena vizuální složka. Je možné doplnit obrázek o další obláčky s ohledem na počet větných členů.

Až se žáci naučí vytvářet věty automaticky, začnou věty psát do předem připravených řádků, kde již nebude přítomen nevyjádřený S ve formě osobního zájmena.

¹²⁰ HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Praha : SPN, 1981. s. 162

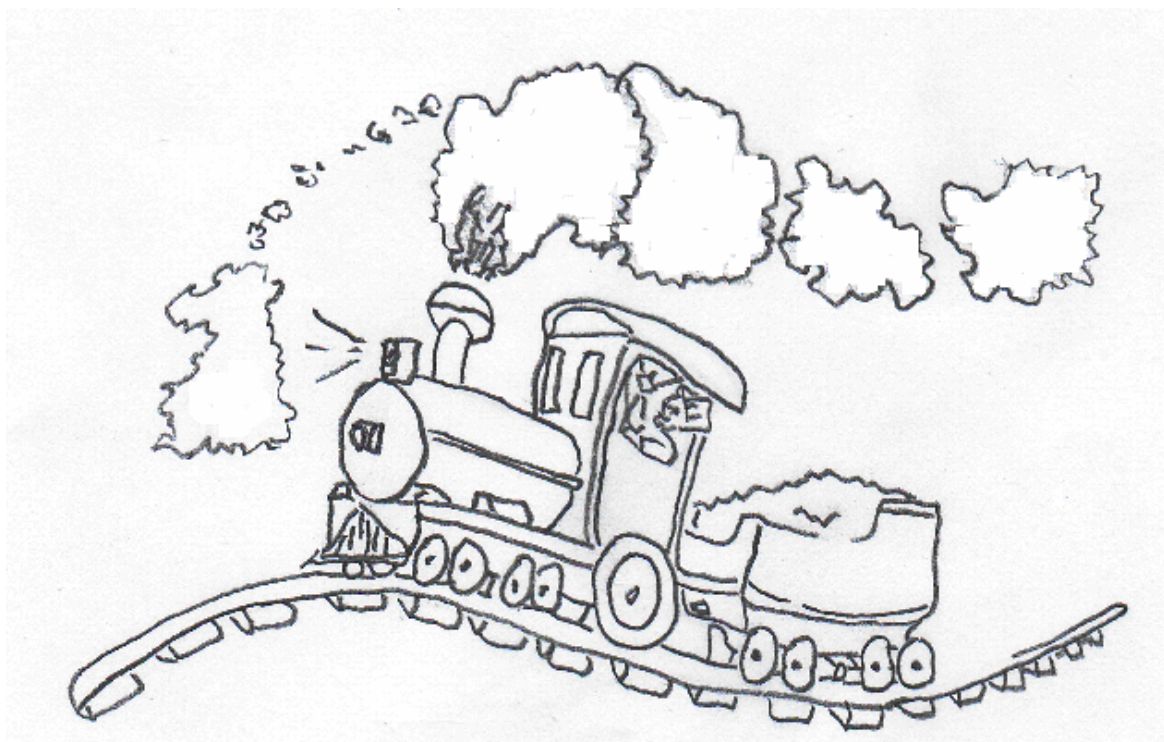
Pracovní list č. 2 b

Vizuální znázornění gramatického pravidla

Obrázek 35

Obrázek lze užít ke vpisování vět.

vidět, dostat, plavat, koupat se, mluvit, zpívat, bydlet, jít, nakupovat, večeřet, vařit,
odpočívat, uklízet, tancovat, psát, lyžovat, hrát, pít, snídat

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Pracovní list č. 3 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku modálních sloves ve spojení s plnovýznamovými slovesy.

Cíl: Žáci tvoří věty s MS a SP. Ž si uvědomí, že MS stojí vždy v pozici před SP a je časováno, kdežto SP zůstává ve formě infinitivu.

Gramatické pravidlo: „Složený větný člen je tvořen spojením modálního slovesa (*mocet, muset, mít, chtít, smět aj.*) a infinitivu predikátoru.“¹²¹

Jazyk: Čeština jazyk cizí

Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

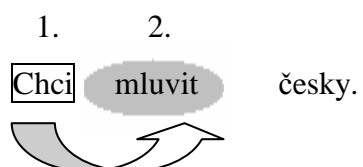
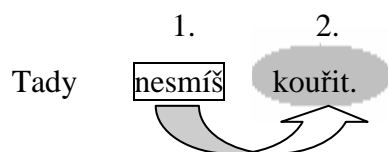
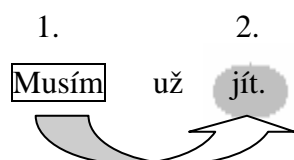
¹²¹ GREPL, M. et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : NLN, 1995. s. 510

Pracovní list č. 3 b

Vizuálně ztvárněné gramatické pravidlo.

Obrázek 36

Úloha: Tvořte věty pomocí slov v rámečcích.

nesmíte – můžeme – nechci – umím - chceš- musíte – umí - smíš

jít, pracovat, zpívat, malovat, kouřit, plavat, otevřít

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Pracovní list č. 4 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku použití modálních sloves ve spojení se slovesem plnovýznamovým.

Cíl: Žák si uvědomí, že časované MS stojí vždy v pozici před SP, které zůstává v infinitivu.

Gramatické pravidlo: „Složený větný člen je tvořen spojením modálního slovesa (*mocet, muset, mít, chtít, smět* aj.) a infinitivu predikátoru.“¹²²

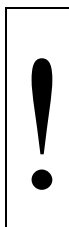
Jazyk: Čeština jazyk cizí

Cílová skupina Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

Metodický postup: Ž na základě použitých dopravních značek vytváří věty, ve kterých užijí vždy MS ve spojení se SP. Z předchozího pracovního listu již vědí, že konjugace postihuje jen MS, které stojí v pozici před SP. Ž tvoří vlastní věty se slovesy *smět* resp. *nesmět* a *moci*. U má k dispozici kartičku s vykřičníkem, kterou ukáže v případě, že Ž udělá chybu.

Kartička pro učitele:

¹²² GREPL, M. et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995. s. 510

Pracovní list č. 4 b

Do naší školy přijely děti z jiné země a vůbec nevědí, co se v Česku může nebo nesmí. V rozhovoru jim to pomocí následujících piktogramů vysvětlíte:

1.

Co se **NESMÍ** v divadle.

2.

Co se **MŮŽE** dělat na následujících místech.

Obrázek 37

¹²³ Obrázek použit z Microsoft Office 2004.

Pracovní list č. 5 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku pozice českých příklonných slov ve větě.

Cíl: Žák vytváří věty, které obsahují slova příklonná. Žák si na základě vizuálně ztvárněného pravidla uvědomí, že klitika stojí vždy na druhé pozici ve větě.

Gramatické pravidlo: „*Příklonky stávají za prvním přízvuchným celkem ve větě. Pokud tedy první pozici obsazuje rozvitý větný člen, infinitivní konstrukce nebo věta, umísťují se příklonky tak, aby nerozdělily výrazy, které tvoří jeden větný člen, infinitivní konstrukci nebo větu.*“¹²⁴

Jazyk: Čeština jazyk cizí

Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

¹²⁴ GREPL, M. et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995. s. 648

Pracovní list č. 5 b

Udělal
V sobotu
Večeřel
Cvičil
Umyli

jsme
jsem
jsem
jsi
jsme

dobrý oběd.
také pracoval.
už v 7 hodin.
každý den?
nádobí.

Úloha: Ze slov v rámečku tvoř věty v minulém čase. Pozor na 2. pozici!

malovat, bruslit, psát, zpívat, tancovat, mluvit, jít, hrát, plavat, pospíchat

2.

Pracovní list č. 6 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku substantiv, která označují povolání.

Cíl: Žáka vytváří označení pro povolání ženského rodu. Žák si na základě vizuálně ztvárněného pravidla uvědomí, že označení pro povolání v ženském rodě jsou tvořena příponou *-ka*.

Jazyk: Čeština jazyk cizí

Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

Metodický postup: Ž si vylosují ze dvou barevně odlišených pytlíků kartičku, na které bude uvedeno, jaké vykonávají povolání. Chlapci si vybírají z modrých a děvčata z červených sáčeků. Na základě vylosované kartičky mají žáci za úkol popsat, co v práci dělají. Hovořící Ž má v ruce zároveň míček, který po dokončení své výpovědi hodí žákovi/žákyni, která musí doplnit jeho výpověď.

Příklad:

kartička:

doktor

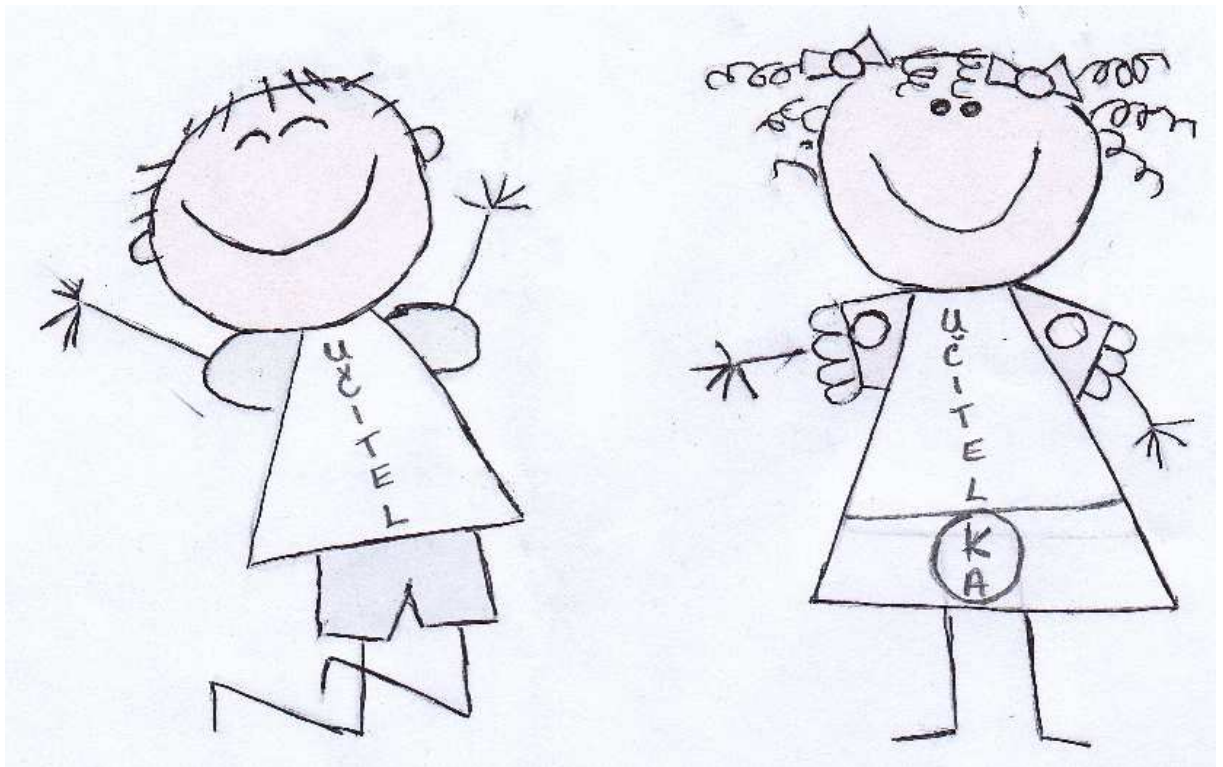
Žák - A: Já jsem doktor a pracuji v nemocnici. Kdo jsi ty?

Žákyně - B: Jsem doktorka a léčím své pacienty.

Slova v následujícím rámečku lze použít na kartičky.

barman – spisovatel – holič – ředitel – prezident – malíř – akrobat – lékař – tiskař - novinář

Pracovní list č. 6 b

Obrázek 38

prodavač
řidič

prodavač **ka**
řidič **ka**

Pracovní list č. 7 a

Anotace: Pracovní list slouží k nácviku stupňování adjektiv. Především k automatizaci superlativu.

Cíl: Žák tvoří na základě vizuálně ztvárněného pravidla superlativní tvar adjektiv.

Gramatické pravidlo: „Většina přídavných jmen může při srovnávání vyjadřovat zvláštním tvary trojí stupeň vlastnosti.

1. Druhý stupeň se tvoří u přídavných jmen příponami – **ejší,- ější, -ší, nebo – í.**
2. Třetí stupeň se tvoří z druhého stupně předponou **nej-**.“¹²⁵

Jazyk: Čeština jazyk cizí

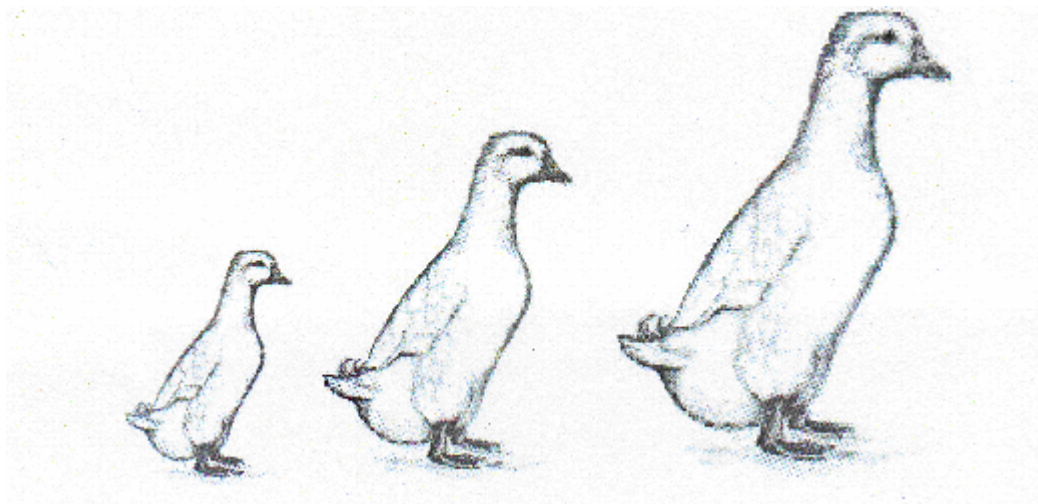
Cílová skupina: Žák

Typická věková skupina: 15 let a více

Doporučení: Superlativ lze nacvičovat na následujících adjektivech: světlý, oblíbený, krásný, teplý, příjemný atd.

¹²⁵ HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Praha: SPN, 1981. s. 83

Pracovní list č. 7 b

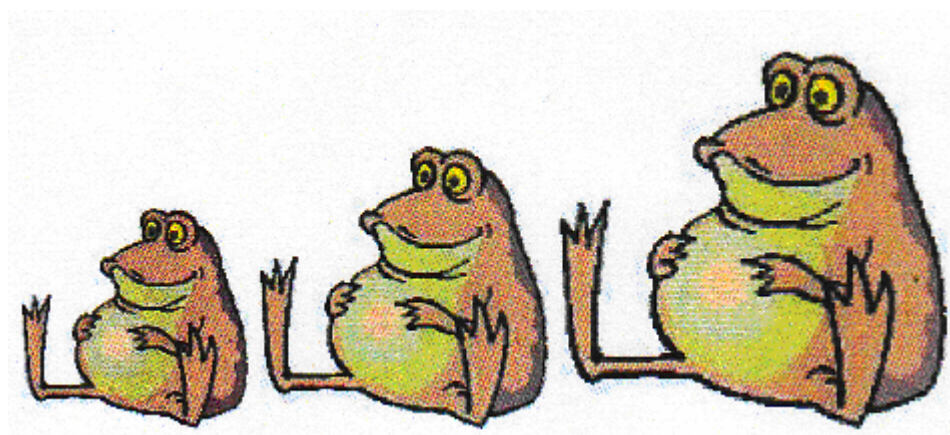

roztomilá/é/ý

roztomilejší

nej

roztomilejší

tlustá/ý/é

tlustší

nej

tlustší

3. Závěr

Diplomová práce se zaměřila na popis prostředků signální gramatiky v učebnicích češtiny jako cizího jazyka. V teoretické části (kap. 2.) jsme na základě prostudované literatury pojednali o termínu gramatika a jeho množných sémantických variantách. Zaznamenali jsme terminologii vztahující se k dané problematice a objasnili jsme hlavní cíle pedagogické gramatiky, ze které se v 70. letech odvíjela tzv. signální gramatika.

Další kapitola (kap. 3) je věnována kategorii názornosti, které má své kořeny již v Komenského koncepci názorného vyučování. V této části se opíráme o poznatky z díla *Nejnovější metoda jazyků*¹²⁶. Svými nadčasovými myšlenkami je aktuální dodnes. Pozornost je také zaměřena na obecnou typologii grafických prostředků, které lze při výuce cizích jazyků aplikovat.

Kapitola čtvrtá popisuje vlastnosti gramatického pravidla a způsob jeho ztvárnění v učebních souborech cizích jazyků. Reflektuje možnost verbální prezentace buď v jazyce mateřském, cílovém nebo zprostředkovacím a upozorňuje na potenciální rizika spojená s nevhodnou volbou jazyka.

Pátá kapitola je věnována tzv. signální gramatice a je konkrétně zaměřena na její základní principy. Zaznamenává typologii vizuálních prostředků užívaných v učebních souborech cizích jazyků, které jsou segmentovány do několika kategorií. Podkapitola 5. 3 nastiňuje nedostatky a nevýhody aplikace signálně gramatických prostředků. Následující šestá kapitola se věnuje typologii učebních souborů podle postavení gramatického textu.

Praktická část obsahuje jednotlivé analýzy učebnic jak češtiny, tak i němčiny jako cizího jazyka. Pozornost byla věnována vizuálnímu ztvárnění gramatických pravidel. Na základě našich analýz jsme dospěli k závěru, že učebnice češtiny jako cizího jazyka nevyužívají mnoho prostředků signální gramatiky. Nejčastěji se objevují tiskové grafické prostředky. Jsou zastoupeny převážně tučným písmem, barevným písmem a šedými či barevnými

¹²⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 3., *Nejnovější metoda jazyků*. Praha : SPN, 1964.

podkresy. Vizuální metafory, situačně zakotvené symboly a abstraktní symboly se vyskytují v učebnicích výjimečně a bývají zastoupeny ojedinělými příklady. Hojně užívané jsou verbální signály (jaký? čím? apod.), které lze nalézt ve většině učebnic.

Námi stanovená hypotéza o tom, že by se prostředky signální gramatiky opakovaly v učebnicích češtiny jako cizího jazyka, se nám nepotvrdila. V některých souborech je sice nasazení určitého signálu velmi časté např. barevné písmo v učebnici *Tschechisch Schritt für Schritt*, ale nelze konstatovat, že by se jednalo o cyklický výskyt. Druhá hypotéza předpokládající existenci signálně gramatického prostředku typického čistě pro učební soubory češtiny jako cizího jazyka nebyla také potvrzena. Nový prvek SG jsme našli pouze v učebnici *Easy Czech – Elementary* a *Tschechisch Schritt für Schritt*. Byl to signál v podobě nějakého instrumentu (konkrétně např. dopravního prostředku), který ve spojení se slovesem pohybu sloužil k nácvičení instrumentálu. Zmínit ještě můžeme typ prostředku signální gramatiky zavedený pro potřeby této diplomové práce. Jedná se o sémantizaci jako pomocný prvek SG. Vyskytuje se v učebním souboru *Tschechisch Schritt für Schritt* a *Easy Czech Elementary*. V ostatních souborech jsme ji nenalezli.

Třetí hypotéza byla potvrzena, protože se prostředky signální gramatiky vyskytovaly nejen v částech věnovaných prezentaci gramatického učiva, nýbrž i ve cvičeních, která byla součástí dané lekce. Poslední hypotéza předpokládala, že slovně vyjádřená pravidla budou převažovat nad pravidly vizuálně ztvárněnými. Byla také potvrzena.

Analýzy učebnic byly důležitým podnětem pro tvorbu několika pracovních listů, jež jsou součástí praktické části této práce. Pokusili jsme se v nich vizuálně ztvárnit vybraná gramatická pravidla, což může do budoucna posloužit jako inspirace pro učitele češtiny jako cizího jazyka. Předpokládám, že se prostředky signální gramatiky budou v učebnicích češtiny objevovat stále častěji, a proto by bylo zajímavé se jimi do budoucna dále zabývat. Např. pokusit se vytvořit více pracovních listů, které budou využívat právě prostředků SG nebo aplikovat je přímo do učebnic.

4. Použitá literatura

4. 1 Primární literatura

1. BENEŠ, E. et al. *Metodika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1970.
2. BUSCHA, J., FREUNDENBERG-FINDEISEN, R. *Grammatik in Feldern*. Ismanig : Verlag für Deutsch, 1998.
3. ČMEJRKOVÁ, S., DANEŠ, F., SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999.
4. DÜWELL, H., GUTZMANN, C., KÖNIGS, F.G. *Dimensionen der didaktischen Grammatik: Festschrift für Günther Zimmermann zum 65. Geburtstag*. Bochum : AKS-Verlag, 2000.
5. FUNK, H., KÖNIG, M. *Grammatik lehren und lernen: Fernstudieneinheit 1*. Kassel – München - Tübingen : Langenscheidt, 1999.
6. FUNK, H., KÖNIG, M. *Symbole im Grammatikunterricht – Grammatikvisualisierung und Interaktion*. In GROSS, H. *Grammatikarbeit im Deutsch-als-Fremdsprach-Unterricht*. München : Iudicium-Verlag, 1990. s. 163-170.
7. GAVORA, P., REPKA, R. *Gramatika vo vyučovaní cudzích jazykov*. Bratislava : SPN, 1979.
8. GREPL, M. et al. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha : NLN, 1995.
9. HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Praha : SPN, 1981.
10. HENDRICH, J. et al. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988.
11. HEYD, G. *Deutsch lehren: Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt am Main : Verlag Moritz Diesterweg, 1991.
12. HRDLIČKA, M. *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2009.
13. CHODĚRA, R. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : Academia, 2006.
14. IVANOVÁ, J. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky: jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.

15. KAST, B., NEUNER, G. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. München : Langenscheidt, 1998.
16. KOMENSKÝ, J. A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 3., Nejnovější metoda jazyků. Praha : SPN, 1964.
17. MINDT, D. Hat die Signalgrammatik eine Zukunft? In DÜWELL, H., GNUTZMANN, C., KÖNIGS, F.G. *Dimensionen der didaktischen Grammatik: Festschrift für Günther Zimmermann zum 65. Geburtstag*. Bochum : AKS-Verlag, 2000. s. 197-209.
18. MULTHAUP, U. *Einführung in die Fachdidaktik Englisch*. Heidelberg : Quelle und Meyer, 1979.
19. NEUNER, H. *Deutsch aktiv Neu: Lehrerhandreichungen*. Berlin/München/Wien/Zürich/New York : Langenscheidt, 1996.
20. ONDRÁČEK, J. *Názorné vyučování na základní devítileté škole*. Praha : SPN, 1967.
21. PODRÁPSKÁ, K. *Kapitoly z lingvodidaktiky německého jazyka*. Liberec : TUL, 2008.
22. PODRÁPSKÁ, K. *K možnostem vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. [disertační práce] Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2002.
23. POLDAUF, I., ŠPRUNK, K. *Čeština jazyk cizí*. Praha : SPN, 1968.
24. PRŮCHA, J. *Učení z textu a didaktická informace*. Praha : Academia, 1987.
25. SPERBER, H.G. *Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb*. München : Iudicum Verlag, 1989.
26. TESCH, F. *Das englische Präsens in der gesprochenen Sprache : Tempus - Kookkurrenz – Signalgrammatik*. Augsburg : Wißner, 2000.
27. WEIGMANN, J. *Unterrichtsmodelle für Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning : Hueber, 1996.
28. WIßNER-KURZAWA, E. *Grammatikübungen*. In BAUSCH, K.-R., CHRIST, H., HÜLLEN, W., KRUMM, H.-J. *Handbuch Fremdspracheunterricht*. Tübingen : Francke Verlag, 1991. s. 196-199.
29. WODE, H. *Psycholinguistik: Eine Einführung in die Lehr- und Lernbarkeit von Sprachen*. Ismaning : Hueber Verlag, 1993.

30. ZIMMERMANN, G. *Grammatik lehren, lernen, selbstlernen*. München : Hueber, 1985.
31. ZIMMERMANN, G. *Grammatik im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main : Diesterweg, 1977.
32. ZIMMERMANN, G. *Grammatik im Fremdsprachenunterricht der Erwachsenenbildung*. Ismaning: Hueber, 1990.

4. 2 Seznam časopiseckých článků

1. BOBÁKOVÁ, H. Nové trendy ve výuce gramatiky. *Cizí jazyky*, 1995/96, roč. 39, č. 9-10, s. 147-148.
2. FENCLOVÁ, M. Úloha mateřštiny v didaktice cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1998/99, roč. 42, č. 1-2, s. 3-4.
3. JANÁČKOVÁ, P. Gramatika zastaralý přežitek, nebo nedílná součást výuky anglického jazyka?. *Cizí jazyky*, 2006/2007, roč. 50, č. 5, s. 172-174.
4. JANÍKOVÁ, V. Učebnice cizích jazyků a autonomní učení. *Cizí jazyky*, 2006/2007, roč. 50, č. 4, s. 130-134.
5. JELÍNEK, S. Gramatika, žáci a učitelé při vyučování cizím jazykům. *Cizí jazyky*, 1998/99, roč. 42, č. 9-10, s. 150-152.
6. JELÍNEK, S. Koncepční otázky učebnic cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2006/2007, roč. 50, č. 4, s. 126-130.
7. JELÍNEK, S. Procvičování jako základ vyučování – učení cizímu jazyku. *Cizí jazyky*, 1996/97, roč. 40, č. 9-10, s. 146-148.
8. LOJOVÁ, G. Jako učiť gramatiku cudzieho jazyka efektívnejšie? I. *Cizí jazyky*, 2004/2005, roč. 48, č. 1, s. 6-8.
9. LOJOVÁ, G. Jako učiť gramatiku cudzieho jazyka efektívnejšie? II. *Cizí jazyky*, 2004/2005, roč. 48, č. 2, s. 38-39.
10. PAVLÍKOVÁ, L. Čeština je také cizí jazyk. *Cizí jazyky*, 1994/95, č. 3-4, s. 133-135.
11. PODRÁPSKÁ, K. Poznámky k signální gramatice. *Cizí jazyky*, 2003/2004, roč. 47, č. 4, s. 128-130.
12. POSPÍŠIL, O. K názornosti v celoživotní edukaci. *Pedagogická orientace*, č. 1, 2001, s. 93-104.

13. PRUM, R. K teorii učebnice cizího jazyka. *Cizí jazyky*, 1996/97, roč. 40, č. 7-8, s. 111-112.
14. PRUM, R. K využívání teorie učebnice cizího jazyka. *Cizí jazyky*, 1997/98, roč. 41, č. 5-6, s. 78-79.
15. REJMÁNKOVÁ, L. K problematice funkčního přístupu při výběru a prezentaci mluvnického učiva. *Cizí jazyky ve škole*, 1986/87, roč. 30, č. 2, s. 65-68.
16. REPKA, R. Komunikativní přístup a tvorba učebnic cudzích jazykov. *Cizí jazyky ve škole*, 1989/90, roč. 33, č. 9, s. 386-390.
17. SPOUSTA, V. Proč rozvíjet vizuální gramotnost?. *Pedagogická orientace*, č. 3, 2001, s. 86-93.
18. SUCHÁNKOVÁ, H. O psycholingvistice ve vztahu k osvojování jazyků. *Cizí jazyky*, 2002/2003, roč. 46, č. 1, s. 3-4.
19. ŠKODOVÁ, S., ŠTINDLOVÁ, B. Možnosti signálního ztvárnění gramatických pravidel v učebnicích cizích jazyků. In Uličný, O. (ed.). *Euroliteraria & Eurolinga 2007. Sborník z konference*. Liberec : TUL, 2008, s. 307-314.
20. ŠKODOVÁ, S., ŠTINDLOVÁ, B. Možnosti výuky gramatiky bez zprostředkovacího jazyka. In HÁDKOVÁ, M., BATAWSKA, G. (eds.): *Písemné zkoušky z cizího jazyka a Společenský evropský referenční rámec*. Praha – Ratiboř 2007.
21. VESELÝ, J. K otázce automatismů při osvojování a užívání cizího jazyka. *Cizí jazyka ve škole*, 1971/72, roč. 15, č. 7, s. 289-298.
22. VESELÝ, J. Vztah lexika a gramatiky při osvojování cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1978/79, roč. 22, č. 5, s. 199-210.

4. 3 Seznam učebnic

1. AIGNEROVÁ, A. *Čeština jinak-Tschechisch anders: Kommunikatives Lehrwerk für Anfänger*. Vimperk : Tina, 1994.
2. CVEJNOVÁ, J. *Česky, prosím I*. Praha : Karolinum, 2008.
3. ČECHOVÁ, E., REMEDIOSOVÁ, H. *Chcete ještě lépe mluvit česky? II*. Liberec : Harry Putz, 2001.
4. FROULÍKOVÁ, L. *Adam a Eva v Českém ráji: učebnice češtiny pro cizince začátečníky*. Praha : Academia, 2008.
5. HOLÁ, L. *Tschechisch Schritt für Schritt*. Praha : Akropolis, 2006.

6. HRONOVÁ, K., HRON, J. *Čeština pro cizince: Ahoj, jak se máš?* Praha : Didakta, 2010.
7. IVANOVÁ, D., ADAMOVIČOVÁ, A., HRDLIČKA, M. *Basic Czech II.* Praha : Karolinum, 2007.
8. KOTYKOVÁ, S., LEJNAROVÁ, I. *Čeština pro malé cizince 2.* Praha : Knižní klub, 2005.
9. KOUŘIMSKÁ, M., JELÍNEK, S., KETTENBURG, U., KUČEROVÁ, L., NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch 1-4.* Strakonice : Jirco, 1996.
10. NEUNER, G., SCHERLING, T., SCHMIDT, R., WILMS, H. *Deutsch aktiv Neu: Ein Lehrwerk für Erwachsene 1A-1C.* Berlin-München-Wien-Zürich-New York : Langenscheidt, 1996.
11. PAROLKOVÁ, O., NOVÁKOVÁ, J. *Tschechisch für Deutschsprechende: mein bester tschechischer Freund.* Praha : Bohemika, 2003.
12. REŠKOVÁ, I. *Communicative Czech: Elementary Czech.* Praha : Karolinum, 2002.
13. ROUBALOVÁ, E. *Učíme se česky.* Praha : Karolinum, 1998.
14. ŠINDL, O. *Easy Czech: Elementary.* Praha : Akronym, 2008.

4. 4 Seznam internetových zdrojů

1. Obr. z pracovního listu č. 4
http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Diagrams_of_the_others_informatory_road_signs_of_the_Czech_Republic [staženo 10. 4. 2011]
2. Obr. z pracovního listu č. 6 www.animosi.wz.cz [staženo 10. 4. 2011]
3. Obr. z pracovního listu č. 3
<http://www.google.cz/images?hl=cs&q=k%C5%99em%C3%ADlek+a+vochom%C5%A1rka&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&tab=wi&biw=1280&bih=548> [staženo 10. 4. 2011]
4. Obr. z pracovního list č. 2
<http://www.google.cz/images?um=1&hl=cs&biw=1280&bih=548&tbn=isch&sa=1&q=train&aq=f&aqi=g10&aql=&oq=> [staženo 10. 4. 2011]
5. www.rvp.cz

6. Obr. z pracovního listu č. 7

<http://www.google.cz/images?hl=cs&source=hp&biw=1280&bih=548&q=%C5%BE%C3%A1ba&gbv=2&aq=f&aqi=g10&aql=&oq=>
<http://www.google.cz/images?hl=cs&biw=1280&bih=548&gbv=2&tbm=isch&sa=1&q=husa&aq=f&aqi=g10&aql=&oq=> [staženo 10. 4. 2011]

7. <http://kcl.fp.tul.cz/cs/student/studijni-materialy/category/skodova> [staženo 15. 3. 2011]

8. Obr. č. 1

<http://www.google.cz/search?tbm=isch&hl=cs&source=hp&biw=1920&bih=941&q=hemisf%C3%A9ry&gbv=2&aq=f&aqi=g1&aql=&oq=> [staženo 31. 3. 2011]

4. 5 Seznam obrázků

Obrázek 1 – funkce hemisfér	29
Obrázek 2 – vizuální metafora znázorňující postavení nahromaděných klitik ve větě	31
Obrázek 3 – použití barevných rastrů v kombinaci s tučným písmem	32
Obrázek 4 – použití barevného písma k rozlišení rodu substantiv	32
Obrázek 5 – příklad abstraktního symbolu pro deklinaci adjektiv	33
Obrázek 6 – užití abstraktního symbolu pro prezentaci trpného rodu	33
Obrázek 7 – infinitiv stojí po MS vždy na konci věty	34
Obrázek 8 - facilitátor	35
Obrázek 9 – nácvik použití slovesa wollen	35
Obrázek 10 – komplikované znázornění pravidla	39
Obrázek 11 – ukázka vysvětlující vizuální znázornění	40
Obrázek 12 – kombinace rastru a tučného tisku	52
Obrázek 13 - použití dopravních značek při prezentaci modálních sloves	52
Obrázek 14 – sémantizace předložek	53
Obrázek 15 – tabelární znázornění postavení klitik	54
Obrázek 16 – signál v podobě instrumentu	54
Obrázek 17 – použití barevného tisku	58
Obrázek 18 – užití verbálního signálu v kombinaci s tučným písmem	60
Obrázek 19 – nácvik postavení klitik ve větě	61

Obrázek 20 – použití barevného tisku u substantiv	63
Obrázek 21 – nefunkční nasazení barevného písma	64
Obrázek 22 – vizální metafory pro tvorbu příjmení	66
Obrázek 23 – verbální signál	67
Obrázek 24 – tabelární znázornění slovosledu	69
Obrázek 25 – užití abstraktních symbolů	69
Obrázek 26 – typ vizuální metafory	71
Obrázek 27 – vizuální metafora – nácvik konjugace sloves	73
Obrázek 28 – postavení slovesa v různých typech vět	74
Obrázek 29 – facilitátor odkazuje na přehled učiva	74
Obrázek 30 – facilitátor v pozici žáka	75
Obrázek 31 – pravidlo o užití minulého a přítomného času	76
Obrázek 32 – nácvik modálních sloves	76
Obrázek 33 – barevné rastry v kombinaci s tučným tiskem	77
Obrázek 34 – nácvik valenční syntaxi	77
Obrázek 35	87
Obrázek 36	90
Obrázek 37	93
Obrázek 38	97

4. 6 Seznam příloh

Příloha č. 1

Příloha č. 1

Tabulka – Prostředky SG obsažené v učebnici Easy Czech – Elementary a Tschechisch Schritt für Schritt

Skupina prostředků	Konkrétní prostředek	ECE 147 str. Četnost ¹²⁷	TSfS 202 str. Četnost
tiskové grafické prostředky	tučné písmo	38	více než 100
	verzálky	22	15
	barevný/šedý rastr	49	92
	barevné písmo	-	28
abstraktní symboly	tabelární znázornění	4	-
vizuální metafory	figura	-	1
	předmět	-	-
situativně zakotvené symboly	obrázek	9	4
verbální signál	tázací slova	10	15

Četnost užití prostředků SG jsme uvedli počtem stran, na kterých se daný prvek vyskytoval. V záhlaví tabulky je uveden celkový počet stran učebnice. Vynechány byly strany úvodní, shrnující učivo, strany s obsahem, doslov atd. Číselné údaje v přehledu nezohledňují fakt, že často dochází ke kombinaci několika prostředků, proto jsme započítali stranu např. s abstraktním symbolem a tiskovým grafickým prostředkem do obou konkrétních skupin prvků (tedy abstraktní symbol - 1 a tučné písmo také 1).

¹²⁷ Četnost je vyjádřena počtem stran s prvky SG.